

UNIVERZITA J. SELYEHO
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
SELYE JÁNOS EGYETEM
TANÁRKÉPZŐ KAR
J. SELYE UNIVERSITY
FACULTY OF EDUCATION

2017/1
(12. évfolyam)

A tartalomból:

TANULMÁNYOK

Nagy Ádám:

Ifjúságügy – a szabadidő, a fiatalok és a szolgáltatások ötvözete

Szőts Zoltán Oszkár:

Miért esett szét az Osztrák-Magyar Monarchia? A modern történettudomány néhány magyarázata

Katona Csaba:

Az arisztokrata, a katona és a szerzetes. Emlékiratok, naplók mint a „nagy háború” forrásai

L. Balogh Béni:

Az erdélyi románság 1916-ban

Hamerli Petra:

Reménykedés és aggodalom. Az 1956-os magyar forradalom eseményei a L'Osservatore Romano tükrében

Alabán Ferenc:

Az érték, a recepció és az irodalom tudomány irányultsága. Észrevételek az irodalmi értékelés viszonyrendszeréről

H. Nagy Péter:

Materiális törések és/vagy architextusok. Két Tözsér-szöveg a katalógusversek kontextusában

Baka L. Patrik:

A test itt nem több mint szabásminta – Brandon Hackett: Az ember könyve (Doboztankönyv-fejezet)

Rusu Rowenna:

A lélek halhatatlanságának reménye és lélekvándorlás. Kérdések és perspektívák Platón lélektanának elemzése alapján

KÖZLEMÉNYEK

RECENZÍÓK

ERUDITIO – EDUCATIO

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata
Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne
Research Journal of the Faculty of Education of J. Selye University

2017/1
(12. évfolyam)

Alapító főszerkesztő
Erdélyi Margit

Főszerkesztő
H. Nagy Péter

Szerkesztőbizottság

Prof. PhDr. Erdélyi Margit, CSc.; Doc. PhDr. Soňa Gabzdilová, CSc.; Dr. habil. PaedDr. Horváth Kinga, PhD. (elnök); Doc. PaedDr. Zita Jenisová, PhD.; Dr. habil. PaedDr. Juhász György, PhD.; Dr. Kalmár Melinda; Prof. Dr. Kéri Katalin, DSc.; Doc. PaedDr. Viliam Kratochvíl, PhD.; Dr. habil. PhDr. Liszka József, PhD.; Prof. Anna Mazurkiewich, PhD.; Dr. habil. Nagy Ádám, PhD.; Prof. Tatsuya Nakazawa, PhD.; Prof. Dr. Szabó András, DrSc.; Dr. habil. Szarka László, CSc.; Dr. habil. Vajda Barnabás, PhD. (titkár); Dr. habil. Vass Vilmos, PhD.

A szám anyagát lektorálták

Dr. habil. Horváth Kornélia, PhD.; Prof. Dr. Pukánszky Béla, DSc.; PaedDr. Strédl Terézia, PhD.; Dr. habil. Szarka László, CSc.; Dr. habil. Vajda Barnabás, PhD.

Olvasószerkesztő

Dr. habil. Keserű József, PhD.

English abstracts reviewed by

PaedDr. Andrea Puskás, PhD.

Fordítás

Dr. habil. Vajda Barnabás, PhD.

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR
– program Kultúra národnostných menšín
2017

Eruditio – Educatio • A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata • Megjelenik évente négy alkalommal • Kiadja a Selye János Egyetem Tanárképző Kara (Komárom) • IČO 37 961 632 • A szerkesztőség címe: Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárom, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-3260-829 • E-mail: nagyp@uj.s.sk • Szerkesztőségi munkatárs: Mgr. Ing. Nagy Beáta • Borító és nyomdai előkészítés: Grafis Media, s.r.o. • Nyomta: Grafis Media, s.r.o. Gesztenyefa sor 4525/1A, 929 01 Dunaszerdahely • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • 2017. március • <http://pf.ujs.sk/hu/tudomany/publikaciok/eruditio-educatio.html>

Példányszám: 100 • A kiadvány nem árusítható.

Eruditio – Educatio • Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne • vychádza 4x ročne • Vydáva Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho (Komárom) • IČO 37 961 632 • Adresa redakcie: Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárom, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-3260-829 • E-mail: nagyp@uj.s.sk • Redakčná asistentka: Mgr. Ing. Beata Nagyova • Obal a tlačiarenská príprava: Grafis Media, s.r.o. • Tlač: Grafis Media, s.r.o. Gaštanový rad 4525/1A, 92901 Dunajská Streda • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • Marec 2017 • <http://pf.ujs.sk/hu/tudomany/publikaciok/eruditio-educatio.html>

Náklad: 100 ks • Periodikum je nepredajné.

Tartalom

TANULMÁNYOK

- Nagy Ádám:**
Ifjúságügy – a szabadidő, a fiatalok és a szolgáltatások ötvözete 5
- Szöts Zoltán Oszkár:**
Miért esett szét az Osztrák-Magyar Monarchia?
A modern történettudomány néhány magyarázata 25
- Katona Csaba:**
Az arisztokrata, a katona és a szerzetes.
Emlékiratok, naplók mint a „nagy háború” forrásai 31
- L. Balogh Béni:**
Az erdélyi románság 1916-ban 41
- Hamerli Petra:**
Reménykedés és aggodalom.
Az 1956-os magyar forradalom eseményei a L'Osservatore Romano tükrében . . . 47
- Alabán Ferenc:**
Az érték, a recepció és az irodalomtudomány irányultsága.
Észrevételek az irodalmi értékelés viszonyrendszeréről 59
- H. Nagy Péter:**
Materiális töresek és/vagy architextusok.
Két Tózsér-szöveg a katalógusversek kontextusában 79
- Baka L. Patrik:**
A test itt nem több mint szabásminta
– Brandon Hackett: Az ember könyve (Doboztankönyv-fejezet) 91
- Rusu Rowenna:**
A lélek halhatatlanságának reménye és lélekvándorlás.
Kérdések és perspektívák Platón lélektanának elemzése alapján 101

KÖZLEMÉNYEK

- Tihanyi Tamás:**
Tihanyi Árpád és Gulyás Lajos – A Földes-per két vádlottja 109
- Lépes Oszkár:**
Március 15. és augusztus 20. a csehszlovákiai magyar sajtóban
a kommunizmus idején 115
- Rudas László:**
Az 1984-es XXIII. nyári olimpiai játékok Los Angelesben 123

RECENZÍÓK

- Tóth Kinga – Simon Szabolcs:**
A Selye János Egyetem „Korszerű szemlélet a tudományban
és az oktatásban” című VIII. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának
tanulmánykötete 129
- Kanczné Nagy Katalin:**
Horváthová Kinga – Szóköi István: a pedagógiai kommunikáció 133

Petres Csizmadia Gabriella:	
Puskás Andrea: The Challenges and Practices of Teaching Young Learners	135
Szarka László:	
Ivan Šedivý: Češi, české země a Velká válka 1914–1918	137
Takács Henrietta:	
Lőrincz Julianna: Morfológia; Jelentéstani alapismeretek	140
Baka L. Patrik:	
Az éjszaka gyermekei. Tanulmányok a vámpírizmusról	143
Keserű József:	
Benyovszky Krisztián: A Morgue utcától a Baker Streetig – és tovább	145
SZERZŐINK	147

Ifjúságügy – a szabadidő, a fiatalok és a szolgáltatások ötvözete

Nagy Ádám

Youth Affairs: Leisure Time, Youth and Service Based Environment
Abstract

The meaning of youth can be redefined through the prism of the youth affairs paradigm, primarily by the interdisciplinary approach of leisure socialization. We try to show the data analysis of the generations beyond the theoretical dimension. Instead of the age-based classification we use a maturity model. Thus we provide the confirmation – based on large-scale national youth surveys – of the cliché: “age is just a number”.

Key words:

leisure time, youth, maturities, youth affairs

Kulcsszavak:

szabadidő, ifjúság, érettségek, ifjúságügy

1. Bevezetés

Az ifjúságügyi paradigma a szocializációs-nevelési közegek szerepének, illetve ez alapján a szabadidő-pedagógiára épülő, pedagógiai és szociálpszichológiai megközelítés, amely az egyén és csoport szerepével, az egyén döntési és felelősségvállalási kompetenciái alapján próbálja megragadni az ifjúságot, mint a kisgyermekkor és a felnőttkor közötti életszakaszt.

Ennek részeként egyfelől a teória szerint a posztmodern társadalomban a szabadidő (miképp a premodernben a család, a modernben az iskola) zárkózik fel a szocializációs közegek sorába, különlegesen megnövelve annak befolyásoló hatását.

Másfelől a gondolatmenet igyekszik felrajzolni a fiatalokkal való foglalkozás szolgáltatási térképét, mégpedig úgy, hogy a fiatal a maga teljességében és egyediségében látszódjon és nem egy tudományterület alanyaként.

Harmadrészt pedig új módon, az érettségfogalmakra alapozva próbálja meg meghatározni magukat az ifjúsági korosztályokat. E szerint az éveken alapuló korosztályi paradigma helyett a biológiai, pszichés és társadalmi érettségre alapuló modell alapján határozza meg a fiatalok korcsoportjait (Nagy 2013). Ennek részeként az utolsó nagymintás ifjúságkutatás (Magyar Ifjúság 2012) adatait veti össze a korábbi ifjúsági adatfelvételekkel (Ifjúság 2000, 2004, 2008), és abból igyekszik trendeket, jellegzetességeket, következtetéseket levonni.

1.1. A szabadidő mint szocializációs-nevelési közeg

A premodern társadalmakra a munkaidő - nem munkaidő elválasztás nem jellemző

(egyszerűen nem értelmezett a szabadidő fogalma¹). A 10–14 óra (idénytől, feladattól függően kevesebb-több) munka a paraszti életforma sajátja volt, a munkán kívüli, „szabad” időt elsősorban szakrális és társas-közösségi kötelezettségek kötötték le.

A modern társadalom – mint sok tudományos diszciplína és tudományterület bölcsőjének – idején kezdtek behatóbban foglalkozni a szabadidő fogalmával is. A munka és szabadidő modern értelmű elválasztása Dumazedier nevéhez köthető. E szétválasztás technokrata továbbfejlesztése szerint az emberi tevékenységeket két részre lehet felosztani: a gazdaságilag hasznos (produktív) és a haszontalan (inproduktív) csoportokra, amely utóbbi esetben az elhasznált erőforrás-tartalékok újratermelése valósul meg. E személet nemcsak gépies megközelítése miatt túlhaladott, hiszen sokszor nem jósolható előre milyen tevékenységből lesz produktív eredmény, melyikből nem (gondoljunk csak a szabadidőben hobbyszerűen kezdett garázscégek sikerességére), hanem azért is, mert sokaknál a munka–hobby, produktív–nem produktív kategóriák már korántsem jelentkeznek ilyen élesen, ha jelentkeznek egyáltalán. Sőt, a szabadidőben végzett tevékenységek sokszor olyan készségeket fejlesztenek, amelyek a „produktivitást” is segítik, így a fogalompár meglehetősen mesterkéltnek tűnik. Elég utalnunk Selye János (Selye 1976) munkásságára, vagy Csíkszentmihályi Mihály flow elméletére (Csíkszentmihályi 2010).

A szabadidő hagyományos, modern társadalombeli megközelítése az ún. visszamaradt idő koncepció. E szerint a szabadidő a munkaidőn és az egyéb társadalmi kötelezettségeken-fiziológiai szükségleteken (ún. félszabadidő²) túleső tevékenységekre fennmaradt időt jelenti, ahol az egyén saját választásait követi, és igyekszik önmagát kifejezni és kibontakoztatni. A félszabadidő pedig a nem munkával töltött időben megjelenő nem a szabad választással jellemezhető idők (pl. társadalmilag-családilag-szociálisan kötött tevékenységek, fiziológiai szükségletek). A visszamaradt idő koncepció, mint hagyományos szabadidő-megfogalmazás nem a szabadidőre önmagára, annak funkcióira összpontosít, hanem egy negatív idő meghatározást használ (a szabadidő valami, ami nem társadalmilag programozott). A visszamaradt idő koncepció szerint tehát a szabadidő csak a munka és a félszabadidő után fennmaradó szabadon felhasználható idő. Eszerint „szabadidő az az idő, ami az után marad, hogy elvégeztük a létezésünkhöz szükséges dolgokat, azokat amelyeket meg kell tennünk – biológiai értelemben – az életben maradáshoz [...], valamint a megélhetéshez szükséges dolgokat” (Brightbill 1963). Persze ezek (munkaidő, félszabadidő, szabadidő) határvonala sem éles (a gyermekünkkel közös tevékenység hol félszabadidő, hol szabadidő; az étkezés esetében gyorsan enni az éhség ellen: félszabadidő, együtt vacsorázni egy étteremben a barátokkal: szabadidő). Ma már azt is látjuk, hogy megváltozóban

¹ Bár az ókorban már megjelent bizonyos értelemben a szabadidő értelmezése (ráérő idő), amely akkori értelmezés szerint valójában az ember emberi mivoltát adja. „A ráérő idő az az életszféra, melynek [...] tartalma [...] a szabad szemlélődés. A ráérő időnek az a megkülönböztető jegye, hogy eltérően az anyagi gazdaság megszerzésével kapcsolatos egyéb tevékenységfajtatól (kézművesség, kereskedelem) nem irányul szigorúan körvonalazott, meghatározott célok elérésére” (Hagymássy é.n.). Arisztotelész szerint az emberi erények kibontása a szabadidő feladata, Platón az istenek jóindulatának elnyerését látta a szabadidő céljában.

² Dumazedier (Dumazedier 1974) szerint sokszor nem húzható meg pontosan a határ szabadidő és nem szabadidő között. Erre a félszabadidő terminusát javasolta használni. A szabadidőt a gyakorlatban az időmérleg-vizsgálatokból vezetik le, amelyek megkülönböztetnek munkaidőt, egyéb kötelezettségekkel töltött időt (házimunka, kerti munka, közlekedés, ügyintézés), a fiziológiai szükségletek idejét (alvás, étkezés, öltözködés, higiénia) és szabadidőt (a második és harmadik tétel együtt a félszabadidő).

az időélmény és időszerkezet, a szabadidő sokszor egyre kevésbé különül el a munkaidőtől, máskor nem közelíthető meg maradékelven; s vannak, akik számára a túlajtott munka, vannak, akiknek a munkanélküliség, vannak, akiknek a munka–hobbi kettő összemosódása („a munkám a hobbim”) miatt nem értelmezhető a munka és szabadidő szétválasztása. Úgy tűnik, hogy a visszamaradt (maradékelvű) idő elképzelesen alapuló szabadidő megfogalmazás a posztmodern társadalomban nem tartható.

Ma már látjuk, hogy különbség az objektív és szubjektív szabadidő között: objektíven lehet pl. a vasárnap szabadidő, de ha valaki kötelességének érzi a kert munkát ez időben, akkor szubjektív értelemben ez mégsem az. Szabadidőnek alapvetően a szubjektív szabadidő értelmezhető, azaz, amikor az egyén tudatában úgy konstruálódik az adott esemény, hogy az független bármiféle külső kényszertől és ura saját helyzetének. A szabadidő tehát nem az időben és nem a cselekvésben, hanem magában a cselekvőben létezik (Furlong – Stalder – Azzopardi 2003)! Így a posztmodernitásban a szabadidő inkább személyes elkötelezettség, mintsem a körülmények kínálta lehetőség. A szabadidő posztmodern megfogalmazása a tevékenység alapú megközelítés, amely szabadidőnek azt tekinti, amikor mód van szabadidős, nem más által meghatározott tevékenységet végezni. Aprónak tűnik a különbség, mégis hatalmas³. Az egyén nem attól lesz valaki, hogy néhány visszamaradt napot szánhat magára, hanem attól, hogy önmaga urának érezheti magát. S ily módon a posztmodern társadalomban az önmagunk általi identitásképzés kiemelt helye a szabadidős tér (nem tagadva, hogy a családnak, iskolának is múlhatatlan szerepe van az identitásképzésben, de épp a fiatalok azok, akik a kortárs csoportok, társas kapcsolatok, személyesség által e térben alakítják ki/újra saját értékrendjüket, önképüket).

1.2. Ahova a tanár, az iskola, az iskolarendszer nem ér el

„Az iskola evolúciós szempontból [...] nagyon fontos intézmény, neki köszönhetjük a modern államok demokratikus berendezéseit. [...] iskola nélkül nem lenne modern társadalom” (Csányi 2011). De nem kizárólag azért, mert megtanít írni, olvasni, hanem mert mintegy „mellékesen” (de Csányi szerint evolúciós melléktermékekből sokszor lesz szelekciós előny, vö.: rejtett tanterv) megtanít a tanár elleni lázadásra is⁴. A szabadidős közeg többek közt épp attól lesz más, mint az iskola, hogy a sze-

³ Az időmérlegekből az derül ki, hogy a fejlett országokban jövedelmet és szabadidőt tekintve (valamint iskolázottságot, munkakörülményeket, lakásviszonyokat, életkörülményeket nézve is) még a szegényebbeknek is dupla annyi a „vagyonuk”, mint volt a második világháború után. A kutatások a fejlettnek mondott országok polgárainak szabadidejét elég hasonló szerkezetűnek tartják: 25% munka, 25% szabadidő, 50% egyéb társadalmi-fiziológiai szükségletek (benne az alvással; evés, öltözködés, közlekedés, családi kötelezettségek, szexualitás).

⁴ „Az iskola kicsiben az adott társadalmi rendszert mintázza. A tanító és a bűdös kölykök konfliktusainak képében egyszerűsített modellje a zsarnok és a nép szembenállásának. Amint az iskola működni kezd, megindul a harc a zsarnok ellen. Elgáncsolják a tanítót a padsorok között vagy a kabátjára egy »Hülye vagyok« cédulát ragasztanak. [...] A nép rájön, hogy az ellenállás nem reménytelen. Nincsen teljesen kiszolgáltatva a zsarnoknak, és még a szemetesládába is el lehet bújni, és ott az óra alatt brekgni, amitől a zsarnok feje alaposan megfájdul. Az ellenállás persze áldozatokkal jár, de ha egy forradalmár fenekére nyilvánosan tiz botutést mérnek és az ezt összeszorított szájjal, némán elviseli, akkor még a szomszéd osztálybeli lányok is elragadtatva fogják őt délután üdvözölni, ami hosszú távon a szaporodási sikereit is növelheti, ami nem elhanyagolható szelekciós szempont. Az iskolába tehát a bűdös kölykök tulajdonképpen [...] azért járnak, hogy az ellenállás legkülönfélébb formáit kitanulják, és azokat majd felnőtt életükben is sikeresen alkalmazzák a társadalomban megjelenő elnyomás ellen” (Csányi 2011).

repek a spontán (vagy éppen manipulált, de spontaneitást mutató és nem hatalmi, (Csányi megfogalmazásában „zsarnoki”) formálódó közösség függvényében alakulnak ki. Az egyenrangú személy–személy közötti (interperszonális) kapcsolatok fájó hiányát mutatja az iskola, ahol az előre meghatározott hatalmi helyzetek (tanár–diák) dominanciája miatt, elméletben is alig-alig kerülhet sor az egyenrangú kapcsolatra. Még a „nyitott iskolák” is küzdenek ezzel a feszültséggel, sőt az önkormányzati intézményrendszerbe erősen integrálódott gyermekvédelemhez kötődő formációk is. Továbbmenve bár a társadalomban élve valamennyien részesei vagyunk különféle szerveződéseknek, csoportoknak, társaságoknak, szerencsés esetben közösségeknek, az iskola a mesterségesen összeállított (korosztályilag többnyire homogén) és hierarchizált csoportok világa. Ilyen tekintetben az iskolában jóformán lehetőség sincs a szabadon alakuló és csoportszerepet dinamikusan változtató csoportok világára. Az alternatív iskolák rendre beleütköznek ebbe a kihívásba, gyakori, hogy elbuknak, néhány esetben sikerül csak – alapvetően alternatív formák között – ilyen közösségek kialakítására.

Az együttműködésen nem, csupán versengésen alapuló oktatási rendszerek nem építenek nyílt társadalmi hálókat. Megtanuljuk, hogy nem bízhatunk az intézményekben, ezért kikerüljük őket, de nem építünk új intézményeket (Matolcsi 2013).

Az információs társadalom adta lehetőségek alapvetően alakítják át a társas környezetet, az ifjúsági közösségi tereket és az ifjúsági kapcsolati háló stb. fogalmát. Az iskola sokszor nem lát a „tanórán túl”, nem érzékeli, hogy a virtuális tér milyen kulturális változásokat idéz elő, mi történik a digitális térben a fiatalokkal és azok közösségeivel. Pedig az iskolának ma kell eldönteni: végképp kiutasítja az információs átalakulás társadalomformáló erejét, ezzel elszakítva magát a valóságtól, vagy igyekszik maga is alkalmazkodni a változásokhoz.

Ugyancsak nem jellemző, hogy az iskola támogatni tudná az egyént az identitáskérdések viszonylatában: hogy hogyan formáljuk válaszainkat, hogyan reagálunk az ingerekre, hogyan szervezzük, fejezzük ki, fejlesztjük magunkat, testi, lelki és szellemi énünket⁵. Alapvetően az iskolai keretek között nincs mód a laissez faire (lásd még: önfejlesztés, önkifejezés, önmegvalósítás) pedagógiai előnyeinek felhasználására. Ritka alternatív kivételeket tart csak számon a pedagógiatörténet. Az iskola szaktárgyi világában gyakorlatilag elveszik minden, ami az egyén jövőjét érinti. A fiatal a tantárgyi szerkezetben alig kap (hatékony) támogatást az életstratégia, személyes és szakmai jövőtervezés, az elhelyezkedéshez szükséges kompetenciák tudatosítása, a karriertervezés stb. kapcsán.

Alig van mód – s ma nem is elvárás az iskolával, végképp nem az a családokkal szemben – a szolgáltatásjellegű feladatokban való részvételre, legyen ez rendszeres jellegű vagy intenzív alapú ifjúság tevékenység (klub, tábor stb.). Elsősorban a nemcsak értük, hanem velük alkotás tevékenysége korlátozott. Az iskola alig ad terepet olyan saját konkrét céllal rendelkező egyedi tevékenységsorozatra, amely

⁵ Gondoljunk csak a diákokat az órai kereteken túlmutató pl.: művészet által nevelő vezetők számtalan esetére. Ezek túlnyomó többségében a rendező, karmagy, festőművész stb. a fiatalos művészeti tevékenységet, kifejezésmódot, üzeneteket vállalva konfliktusba kerül az iskola – olykor a politikai hatalommal egybefonódott, olykor ettől akár függetlenedő – intézményével, s ha a fiatalok melletti dönt, az jobbára az iskolából való kivonulással jár. Szerencsés eset, ha közművelődési vagy kulturális intézmény, szintér készen áll befogadásra, mediálásra (Nagy – Trencsényi 2012).

fiataloknak és/vagy fiatalokkal készül, időben behatárolt (projekt), s olyan védett környezetet biztosít, ahol egy esetleges kudarc következményét a pedagógiai figyelem csökkenteni képes.

Az iskola nem (vagy alig, vagy nem hatékonyan) segíti a fiatalok részvételét a közdolgaiban. Általában nem jellemzi az intézményeket a közösség ügyeiből részt kérő, abba bevonódó tevékenységek összessége, a demokratikus működés és intézményrendszer jobb interiorizálását célzó tevékenységek, vagy az emberi jogok megismerésének, befogadásának gyakorlásának módjai stb.

A világunk attól lesz élhető, ha a citoyen attitűd, az önzetlen önzés érzete (altruizmus), az önkéntesség megélhető valóság lesz. Az iskolában ennek kritériumaiból (szabad akarat, baráti körön való túlmutatás, anyagi ellentételezés hiánya, közjó mozzanat) leginkább a szabad akarat jelleg hiányzik, az iskola alig ad teret a ténylegesen szabad akaratból származó proszociális tevékenységre. Miképp az iskolák – sokszor homogén – világa jórészt nem ad módot a kultúrák közötti érzékenyítésre. Az interkulturális tanulás nemcsak a kulturális, nemzeti, etnikai, vallási hovatartozás különbözőségeire való érzékenyítést foglalja magában, e körbe taroznak a „hétköznapi másságok” is: a fogyatékosok, a nemi különbözőségek, a szexuális identitások, ideológiai másként gondolkodások, életkori, generációs vagy akár földrajzi különbözőségek.

Nem vagy alig (sokszor sajátos, alternatív öndefiníció mellett) értelmezi a gyermeki jogokat, a fiatalok jogait, nem tudatosítja, hogy a mindenkori államnak a gyermeki jogok érvényesítésével kapcsolatosan fennálló kötelezettségei vannak (sőt gyakran a pedagógusok politikai világnézetüktől függetlenül sokallják a törvényben kodifikált gyermeki jogokat). Kevésbé foglalkozik az iskolarendszer a jogtudatossággal, az ügyféli, közpolgári⁶ mivolttal sem.

Nem az iskolarendszer kompetenciája a fiatalt nem csak diákként látni, így nem is különösen érdekes számára a társadalmilag tagolt ifjúsági rétegek vizsgálata, s ugyanígy nem foglalkozik az iskolarendszer a fiatallal, mint nem csak diákkal kapcsolatos társadalmi tervezéssel.

Nem értelmezi az iskola a fiatalt, mint leendő munkavállalót-vállalkozót-munkanélkülit, mint fogyasztót-kultúratermelőt, de nincs más társadalmi intézmény sem, amely a fiatalok lokális, nemzeti és európai identitásával, politikai és vallási szocializációjával, mobilitásával, annak következményeivel, vagy akár migrációjával foglalkozna.

Az iskola nem tud mit kezdeni a peremre szorult csoportok sajátos közösségalkotási, fogyasztási, tanulási stb. struktúrájával (lásd még: Bernstein [Bernstein 1975] nyelvi kódjai, vagy Bourdieu [Bourdieu 1978] tőkefogalma), a társadalom normáitól ilyen vagy olyan irányban elhajlóakkal, devianciákkal, de akár a bűnelkövetéssel vagy áldozattá válással sem.

1.3. A szolgáltatási környezet meghatározása

Megítélésünk szerint a társadalomnak felelőssége van abban, hogy polgárainak a közösségbe történő beilleszkedése sikeres legyen. Az ifjúsági korosztályok ese-

⁶ A közpolgárt itt nem csak egy adott ország jogokkal felruházott személyeként (állampolgár) értjük, hanem a közjóért cselekvő, öntudatos polgár értelemben.

tében e felelősség speciális intézkedéseket és figyelmet követel meg. Emellett a társadalomnak érdeke, hogy a felnövekvő korosztályok ismerjék és elfogadják azokat a társadalmi normákat, amelyekben élünk, s hogy maguk is képesek legyenek azok átörökítésére, alakítására.⁷ Ugyanis „ahol hiányzik a szabadidős szolgáltatás, vagy ahol a szolgáltatás nem érhető el minden társadalmi réteg számára, olyan hiány jelentkezik, ami hozzájárul a fiatalok nem kielégítő pszichológiai és szociális fejlődéséhez. Így kerülnek felszínre a kockázati pontok és a sebezhetőséghez vezető utak” (Furlong – Stalder – Azzopardi 2003).

Az érintett korosztályok élete a felnőtté válás folyamatában egységes és oszthatatlan, nem kezelhető szakterületenként, ezért szektorokat átívelő koncepcióval kell rendelkezünk a felnövekvő nemzedékekkel kapcsolatos teendőiről. Az állam észleli őket, ha valamilyen intézményrendszer részesei, de nem vesz tudomást róluk, ha nem „intézményesen kerülnek bajba” (NIS 2009). Az intézmény számára a tanulószerep egyszerűen elnyeli az egyént (Golnhofer – Szabolcs 2005).

Megítélésünk szerint vannak a társadalom által preferált (és diszpreferált) tevékenységek a szabadidős térben is. Jobban örülünk például, ha serdülő gyerekünk táborozik, mintha a panel lépcsőjénél lóg a szipus haverjaival. Mindazonáltal lehetnek olyan problémahelyzetek az egyén életében (értsd pl. drogproblémáim vannak és bajom van ezzel; meleg vagyok és bajom van ezzel; egyedül vagyok és bajom van ezzel – nyilván a bajom van ezzel kitétel esetünkben a lényeges), amelyekkel kapcsolatban sem a család, sem az iskola nem képes vagy nem akar legitim módon reagálni. Gondoljunk csak egy családjáról leváló, a kötelekeket meglazító, elszakítani próbáló serdülőre vagy az iskolai hatalmi helyzetre és az akár szükségessé váló anonimitás hiányára.

A felnőtt gyerek, a lázadó serdülő, a tanácstalan fiatal felnőtt jobbra nem tud, vagy nem akar az első két közeg kísérőitől segítséget kérni (a gyermek a kortárs csoportot próbálgatja, a kamasz épp ellentmond mindennek, amit szülei helyesnek tartanak, a fiatal felnőtt leválni készül a családról). Így, ha van olyan pedagógiailag is értelmezhető helyzet, ahol a szolgáltatást igénybevevő választhat magának segítséget (és nem adottság a jelenléte, mint a családban, vagy belekerül egy helyzetbe, mint az iskolában), felmerül a kérdés, hogy miképp oldható fel az egyén szabadidős szabadsága (emlékeztetve a posztmodern, tevékenység alapú értelmezésre: azt teszek, amit akarok) és a közösség-társadalom preferált tevékenységei között feszülő ellentét. Hiszen a szabadidős térben egyfelől a szabadság teszi a dolgát, másfelől létezik egyfajta normativitás alapú társadalmi elvárás (amely egyes tevékenységeket értékesebbnek ítél, mint másokat). Ennek alapja csak belső motiváció lehet: tehát a szolgáltató jelleggel kínált és az egyén által választott tevékenységekkel (ezek hiányában vagy a szabadidő-fogalom vagy a normativitás sérül). Ehhez pedig a közösségnek szolgáltatási kínálatot kell nyújtani (amelyet az egyén majd vagy választ, vagy sem).

E kettő, a társadalmi elvárás és a döntés szabadsága csak úgy egyeztethető össze, ha nem a másodlagos szocializációs közeg (iskola) kötelezettség alapúsága (és nem az állam hatósági-szabályozó szerepe), hanem a szolgáltatás, mint kínálat-központúság érvényesül. Ily módon körvonalazódik a terület alapvető célja: az ifjúsági

⁷ Az iskola – mint láttuk – ezen szocializációs folyamatnak bizonyos elemeit nem tekinti sajátjának, nem is kizárólag az iskola vagy család a terepe a szocializáció, miképp erről korábban érvelni próbáltunk.

korosztályok tagjai tekintetében (1) az önmagáért és közösségeiért felelős polgárrá válás mással nem helyettesíthető támogatása (2) elsősorban a harmadlagos szocializációs közeg (3) szolgáltatásalapú megmunkálásával (4), de (re)szocializációs szükséghelyzetben akár valamennyi szocializációs terepen (5).

Az ifjúságügyi modell igyekszik integrált módon számba venni a család és iskola által le nem fedett, de szükségesnek tűnő feladatokat, amelyek többek között tartalmazzák az ifjúsági kezdeményezések támogatását, a részvételi lehetőség megteremtését, az érintett korosztályok döntéshozatali folyamatokba történő bevonását, az ifjúsági szervezetek, közösségek támogatási rendszereit, az ifjúságkutatást, a tervezést, valamint a fiatalok és jogi alrendszer viszonyának vizsgálatát is.

A modell ún. bottom-up (egyén és közössége felől építkező, velük közvetlen kapcsolatba hozható tevékenységeket is számba vevő és az absztrakt-áttételes ún. horizontális tevékenységeket is megjelenítő) szerkezet, megközelítése az egyén oldaláról történik így pszichológiai-pedagógiai alapozású.

Az ifjúságügy tevékenységtérképét – számba véve az iskola és a család által sokszor elvileg sem támogatható, de szükséges tevékenységeket, területeket – az ún. hagyományokkal szemlélteti. Alapja az egyénnel/közösséggel kapcsolatos tevékenység közvetlen (konkrét), közvetett (absztrakt) mivolta. A modell középpontjában maga az egyén (illetőleg közössége) áll, akiről az ifjúsági tevékenység tulajdonképpen szól. Esetünkben ifjúsági tevékenységnek a szabadidőben, önkéntesen az ifjúsági korosztályokkal végzett tevékenység értendő.

- A belső héjon belül azon tevékenységek köre található, amelyek közvetlen szereplője az egyén vagy közösség (ifjúsági munka). Az ifjúsági munka területei esetében tehát azokat a terepeket vesszük számba, ahol szorosan az ifjúsági generációkkal és azok tagjaival kapcsolatban történik tevékenység. Részei: egyéni autonómia; jövőtervezés; önkéntesség; részvétel-bevonódás; személyes ifjúságsegítő tevékenység; ifjúsági közösségfejlesztő tevékenység; intézményesült ifjúsági szolgáltató tevékenység; ifjúsági projektek és szervezetek menedzselése; virtuális ifjúsági munka.⁸
- A középső hagyományok (ifjúsági szakma) tartozik minden olyan tevékenység, amely csak közvetett módon kerül kapcsolatba magával az egyénnel (közösséggel), „pusztán” szervezi azt, megadja kereteit és megalkotja absztrakcióját. Az ifjúsági szakma területeinek nevezzük tehát azokat a szegmenseket, ahol a közvetlen munkánál elvonatkoztatottabb módon – az absztrakció egy magasabb szintjén – folyik érdeklődés a munka. Területei: ifjúság és jog; ifjúsági kutatások; ifjúsággal kapcsolatos tervezés; ifjúságsszakmai rendszerek – erőforrások és feltételek biztosítása; nemzetközi ifjúsági tevékenység; a civil-nonprofit ifjúsági szegmens.

⁸ A virtuális jelző, illetve fogalom azt sugallja, mintha valamiféle nem igazi területről lenne szó. Pedig a digitális környezetben is az ember a főszereplő, nem a közvetítő csatorna, az ebben a környezetben megélt élmények ugyanolyan súlytalansággal esnek latba, mint a nem virtuális társaik. A valódi és a virtuális világ számos ponton kapcsolódik egymáshoz, napjaink kultúrájának meghatározó elemei [amelyek azt is eredményezik] hogy információszerezési stratégiánk a korábbi meghatározott körű, lineáris tartalomról hiperlink (linkek és multimédia) és interaktív alapokra helyeződik (Székely – Nagy 2010).

- A külső hagymahéj a horizontális ifjúsági megközelítés terepe, a más szakmához történő kapcsolódások helyezkednek el (oktatás, szociális munka, kultúra stb.) (részletesen lásd: Nagy et al. 2014). Szegmensei: ifjúság és család; tanulás és környezete; fiatalok és a munka világa; ifjúság és egészségügy; a fiatal, mint fogyasztó; fiatalok és identitás; marginalizálódás; deviancia; élehető környezet.

Az iskolai pedagógia és az ifjúságügy viszonya erős párhuzamot mutat a hagyományos számítógépes hálózati (webegyes) és a webkettes tartalmak viszonyával. Míg a hagyományos (comeniusi-herbarti) iskolai keretek közti pedagógia nagy erőforrásigényű, adatközlő jellegű, hagyományosan a tömeges passzív befogadásra épül (jelenleg is küzd mind az erőforrás-problémákkal, mind az adatközlő, hagyományos passzív szerepből való kitöréssel), addig az ifjúságügy alapvetéseinél fogva épít a résztvevők bevonódására, természetes aktivitására, s mint ilyen, erőforrásigénye is jóval csekélyebb (gondoljunk csak arra, hány újságíró igényel egy hírportál és mennyivel kevesebb erőforrást egy bloghálózat). Mindez nem jelenti a hagyományos (frontális) adatközlés jellegének, szükségességének tagadását, pusztán – miképp egyszerre tájékozódunk a hírportálokról és a blogokról – azt jelzi, hogy az ifjúságügy helyet kér a pedagógia asztalánál.

1.4. Az ifjúságügy korosztályi modellje

Az ifjúságügyi modell harmadik elemének lényege, hogy míg a statisztika ifjúsági téren leginkább 10–14, 15–18, 19–25, 26–29 éves életkori kategóriákat határoz meg, addig az ifjúságügy (Nagy et al. 2014) korosztályi modellje szerint nem definiálható egyszerűen életkorokban, hogy mi az ifjúsági életszakasz. E modell szerint úgy tekinthetünk az ifjúsági korosztályok meghatározására, illetve ezek szakaszaira, mint amelyek elsősorban a biológiai, pszichológiai és társadalmi (szociológiai) sajátosságokra épülnek és a felelősségvállalások határolják: a magáért való felelősségvállalás (döntés), illetve a másokért való felelősségvállalás (a döntésekkel járó felelősségek) közötti teret igyekszik az ifjúsági korosztályi besorolás felölelni (Nagy 2007). Így az ifjúságügy nem a korosztályi kategóriákban, hanem az egyén életútja alapján fogalmazza meg az ifjúság fogalmát. Attól kezdve, hogy az egyén közvetlen gondviselői és intézményes pedagógusi felügyelet nélkül vesz részt a „társadalmi életben”, vesz igénybe szolgáltatásokat, kezdeményez szabadidős, közösségi aktivitásokat, egészen addig, míg éretten nem válik más egyének és csoportok felelős gondviselőjévé. Nem tartozik tehát az ifjúsági korosztályok közé a kisgyermekkor (a motoros funkciók teljességének és az autonóm létfenntartás hiánya) és természetesen a felnőttkor. Az ifjúsági korosztályon belül nagyjából három viszonylag homogén korcsoport különíthető el:⁹

1. A felelős gyermekkortól a biológiai érettségig: a gyermekkor: A kb. 8–12 éves kortól¹⁰ 12–14 éves korig tartó időszakot, a felelős gyermekkort a fel-

⁹ A három korcsoport jórészt megfeleltethető Erikson (Erickson 1995) lappangási szakaszának, serdülő és fiatalkorának és fiatal felnőttkorának.

¹⁰ Hangsúlyozzuk – hiszen ez érvelésünk lényege –, hogy itt hozzátételges korosztályi besorolásról van szó, az egyénenként változik, akár a megjelölt intervallumból is kicsúszva.

adattal való azonosulás és a játék mint munkafeladat és valós teljesítmény jellemzi.

2. A biológiai érettségtől a pszichés érettségig: a serdülőkor (kb. 14 éves kortól kb. 18 éves korig). A pubertást a társas élet újrászerveződése és a legmagasabbrendű emberi képességek kialakulásának befejezése jellemzi, amikor a gyermek erkölcsi realizmusa, kívülről irányított, szabályozott tudata kérdésekké fogalmazódik át, megkezdődik az individuális azonosság keresése a hagyományokhoz hasonulás helyébe lépve. E szakaszra jellemző a lehetőségekről való gondolkodás, a hipotézisek használata és kipróbálása, a metasztintú gondolkodás és a megszokáson való túllépés, az új utak kipróbálása.
3. A pszichés érettségtől a szociológiai-társadalmi érettségig: a fiatal felnőttkor (posztadoleszcens) (kb. 19 éves kortól kb. 25–30 éves korig). A posztindusztriális társadalmakban a felnőttkor és a serdülőkor közé egy új életszakasz illeszkedik, amelyet a serdülőkénél nagyobb egyéni autonómia jellemez, de a felnőttéssel járó felelőssége csekélyebb. Így elválik a pszichés és társadalmi (szociológiai) érettség.

A modell – mint látjuk – alapvetően nem statisztikai alapú, az adott korcsoportba való besorolás nem végezhető el egyszerűen a hagyományos életkori besorolás alapján. Elméleti modellünknek ezt az elemét az adatok értelmezése próbájának is alávethetjük. Az Ifjúság 2000, 2004, 2008 és a Magyar Ifjúság 2012 adatainak ismeretében ugyanis megvizsgálhatjuk a biológiai, pszichés és társadalmi érettség adatait az életkor függvényében (fontos korlát, hogy sem a 15 évesnél fiatalabbakról, sem a 29 évnél idősebbekről nincs adatunk). Így igazolhatjuk vagy cáfolhatjuk, hogy az érettségfogalmakra alapozott korosztályi besorolás szignifikánsan különböző-e az életkorra alapozottal.

Hasonlóképp az évalapú besoroláshoz e modell is dichotómiát feltételez, azaz a különböző érettségi dimenziók szerint érett/nem érett csoportokra osztjuk a vizsgált korosztályt, „tertium non datur”. Alább igyekszünk bemutatni, hogy a hagyományos statisztikai modell és az ifjúságügy korosztályi modellje közötti milyen különbségek lehettek fel.

2. Módszertani jellegzetességek

Biológiai érés indikátorát adó kérdést nem tartalmazott az Ifjúság 2000-es adatfelvétel, ekként nem volt lehetőségünk a teljes tipológia megalkotására. Mivel azonban a fiziológiai éréshez kapcsolódó vizsgálatok szinte egyöntetűen 14 éves kor előttré teszik ennek bekövetkeztét, az adatfelvétel mintáját adó 15–29 éves korosztályt homogénként kezeltük ebből a szempontból. A lányoknál a fiziológiai érést (bár a folyamat a másodlagos nemi jelleg megerősödésével előbb elkezdődik) az első vérzéshez (menarche) kötik, fiúknál az első magömléshez. Mind az átlagos, mind a medián menarche és magömlés 12,67 – 12,69 éves kor között történik (azaz gyakorlatilag másfél hónap az eltérés), ami azt jelenti, hogy a nemi érés gyakorlatilag azonos életkorban történik, sőt ezen adatok kb. egy évtizede lényegileg változatla-

nok (Forrai 2009). Más jellegadó kutatások szerint az első szexuális élmény átlagos életkora a fiúknál 13,56 év, a lányoknál 13,97 évre (Szerzői csoport 2014). Ez azt jelenti, hogy a teljes mintát biológiai szempontból „joggal” kategorizáltuk érettként.

A 2004-es, a 2008-as és a 2012-es adatfelvétel azonban már tartalmazott a szexuális szokásokra vonatkozó kérdéseket, bár hasonlóan a korábbi vizsgálatokhoz itt is komoly módszertani problémával kellett szembesülnünk. Ugyanis a biológiai érettség értelmezésünkben a nemzőképességet, azaz a szexuális életre való képességet jelenti és nem a tényleges szexuális élet megkezdését. A kérdőívek ugyanakkor pusztán a szexuális élet megkezdésére kérdeztek rá, s így ez vált elemzésünk egyik legproblémásabb pontjává.¹¹ A kérdőívekben szereplő kérdések a következők voltak:

- 2004-ben: „Hány évesen élt először szexuális életet?”,
- 2008-ban és 2012-ben: „Hány éves korában kezdte el Ön a szexuális életet?”.

A kérdésekre adható válaszok alapján tehát azokat a fiatalokat tekintettük biológiailag érettnak, akik már megkezdtek a szexuális életet, míg e szempontból éretlenként kategorizáltuk azokat, akik a válaszadás időpontjáig tapasztalatlanok voltak e téren, azaz még nem éltek nemi életet.

A pszichés érettség meglétét az Ifjúság 2000 kérdései nyomán alapvetően a személyes tervekhez kapcsolódóan mértük. Érettnak tekintettük azokat a fiatalokat, akik számára a saját lakás vásárlása, az önálló életvitel, a szülőktől való függetlenedés, a családalapítás valamelyike a közeljövőben esedékesnek, vágyottnak minősült. Azaz jövőbeli terveik (5 éven belül megvalósítani kívánt személyes elképzeléseik) között (első vagy második helyen) szerepeltek az említett válaszlehetőségek. Logikánk szerint ezzel ellentétben pszichológiai szempontból éretlennek számítottak azok a fiatalok, akiknek közeljövőre vonatkozó személyes tervei nem mutattak az önállósághoz, önálló döntéshez köthető igényeket. Azaz jövőbeli terveiket nem a családalapítás, gyermekvállalás vagy a saját háztartás, saját otthon megteremtése definiálta.

A 2004-es adatfelvételt tekintve a pszichés érettség kritériumait az önállóságban tudtuk megragadni. Pszichológiai szempontból érettnak tekintettük azokat a fiatalokat, akikre az alábbi állítások közül legalább kettő igaz volt:

- önállóan jön-megy,
- nyaralt már önállóan,
- volt már valamilyen fesztiválon.

A 2008-as kérdőív nem tartalmazott semmilyen pszichés felnőttiséggel kapcsolatba hozható kérdést, így ebben az időszakban a pszichés érésről nem tudunk információval szolgálni, mi több, így erre a modellünk is sérül. A legutóbbi, azaz a 2012-es adatfelvétel azonban már lehetőséget adott arra, hogy a terveken túl, el-

¹¹ Kétségkívül torzítja az adatokat, így az elemzést az is, hogy bizonyos életkor alatt a szexuális tevékenység büntetőjogi következményeket von maga után, ráadásul ez eltér a jogilag nem felnőttek között és a jogilag felnőtt-nem felnőtt kapcsolatban. Miután Magyarország is rendelkezik a szexuális életre vonatkozó jogszabályokkal, ezek jelentős hatással lehetnek a válaszokra.

sősorban viselkedésbeli-mentálisbeli sajátosságra helyeződhesen a pszichés érés mérésének súlypontja. Azokat a fiatalokat soroltuk az érettek csoportjába, akikre az átlagnál erősebben jellemző az önálló döntéshozatal, a jövőtervezés, a felelősségteljes cselekvés és a felnőtt identitással való azonosulás. Főkomponenst alkottunk az alábbi négy állításhoz köthető válaszokból:

- Az élete fontos kérdéseiben önállóan dönt.
- Konkrét tervei vannak a jövőre nézve.
- Mindig számol a döntései lehetséges következményeivel.
- Felnőttnek érzi magát.

Ennek nyomán pszichológiai szempontból érettnek tekintettük azokat a fiatalokat, akik válaszainak összessége, azaz azok főkomponens értéke átlag feletti értéket mutatott.

A társadalmi érettség indikátorának az önállósodás különböző szinterekhez köthető megvalósulását tekintettük. Szociológiai szempontból érettként aposztrofáltuk azokat a fiatalokat, akik vagy házastársukkal/élettársukkal közös háztartáson osztoznak vagy van saját gyermekük vagy szüleiktől/nagyszüleiktől külön háztartásban élnek. E három indikátor mind a négy vizsgálat adataiból kinyerhető volt, így nem volt szükség korrekcióra, éppen ezért kontinuitásában a szociológiai dimenzió bizonyul a leginkább erősnek.

Fontos megjegyezni, hogy a modell az Ifjúság 2000, 2004, 2008-as vizsgálatok adatfelvétele után, a Magyar Ifjúság 2012 kutatás előkészítésekor született, így a korábbi adatfelvételek nem tehetők „felelőssé” a modell háttérét jelentő kérdések esetlegességéért. Ugyanakkor jelzésértékűnek tekinthető, hogy a kutatás következő hullámához (várható adatfelvétel 2016) szerkesztendő kérdőív alkalmas lesz-e a biológiai, pszichés és társadalmi érés vizsgálatára.

3. Eredmények¹²

3.1. Érettségi dimenziók

Biológiai érés

2004-ben a 15–29 éves korosztály 84 százaléka számított biológiaiilag érettnek, 2008-ban és 2012-ben pedig a 81–81 százalékuk. A korcsoportokra bontás arra enged következtetni, hogy a biológiai érés tekintetében leginkább a 20–24 és a 25–29 évesek állnak közel egymáshoz (1. táblázat). Míg a legfiatalabbak közül általában minden második fiatal él szexuális életet, addig az idősebbek korcsoportok között ez az arányszám közel kétszer ekkora, esetükben minimális különbség tapasztalható.

¹² Köszönet Fazekas Annának a számítások ellenőrzésében nyújtott segítségéért.

1. táblázat.

A biológiailag érettnék tekinthető fiatalok aránya korcsoportonként, 2000–2012
($N_{2004}=3392$, $N_{2008}=6552$, $N_{2012}=7823$; százalékos megoszlás; $p \leq 0,001$)

	2000	2004	2008	2012
Összesen	n.a.	84	81	81
15–19 évesek	n.a.	54	53	50
20–24 évesek	n.a.	93	92	93
25–29 évesek	n.a.	98	96	97

Pszichés érés

Elmondható, hogy a 15–29 éves korosztályt vizsgálva háromból kettő fiatal tekinthető pszichésen érettnék, 2012-ben azonban mindössze minden második (2. táblázat). Az adatokból látható, hogy a pszichés érettség 19 éves kor felett sokkal jellemzőbb, mint az alatt. A 15–19 éves fiatalok közül tízből 3–4 fiatalon mérhetőek a pszichés érettség jegyei, mely állítás mindegyik vizsgált évben igaz volt. A 20–24 évesek körében már négyből átlagosan 3 fiatalra jellemző ez a típusú érettség, és ettől nem mutat jelentős ugrást a legidősebb korcsoport eredménye sem. Annyi kitételrel, hogy 2012-ben a korcsoportonkénti arányok 10–15 százalékkal elmaradnak a korábbiaktól. A 25 év feletti fiatalok esetében is mindössze tízből hét fiatal tekinthető a pszichológiai dimenzió szempontjából érettnék.

2. táblázat.

A pszichésen érettnék tekinthető fiatalok aránya korcsoportonként, 2000–2012
($N_{2000}=5359$, $N_{2004}=3392$, $N_{2012}=7823$; százalékos megoszlás; $p \leq 0,001$)

	2000	2004	2008	2012
Összesen	66	65	?	54
15–19 évesek	38	40	?	30
20–24 évesek	73	74	?	59
25–29 évesek	80	77	?	69

Társadalmi érés

Az adatok alapján a legalacsonyabb szintű érettség e téren tapasztalható a fiatalok körében. 2000-ben a vizsgált korosztály 36, 2004-ben 39, 2008-ban 33, 2012-ben 34 százaléka számított társadalmi érettség dimenziójában érett egyénnek (3. táblázat). A legfiatalabb korosztályban elenyésző a szociológiai fogalmak szerint érettnék nevezhető fiatal, ez az arány ugyan növekszik a 20–24 éves fiatalok körében, ám továbbra is kisebbséget jelentenek. Az, hogy a 25–29 évesek körében is mindössze a korcsoport kétharmada bír a társadalmi érettség valamely kritériumával, egybevág a szakirodalomból ismert posztadoleszcencia jelenségével (Vaskovics 2000; Somlai et al. 2007). Ennek lényege, hogy a fiatalok teljes önállósodása, szülőktől való leválása elhúzódó folyamat, mely a fiatalok késő húszas, inkább harmincas éveire fejeződik be.

Ahogy az eddig is láthattuk, míg a biológiai érés a vizsgált korosztály legidősebb tagjainak (25–29 évesek) szinte egészét jellemzi, addig a pszichológiai és társadalmi érés ennél sokkal elhúzódóbb. A korcsoport negyede-harmada pszichés és társadalmi

érettsége még várat magára. E két indikátor értékei azt mutatják, hogy mind az önálló cselekvés és az ezekkel járó felelősségvállalás, mind az önálló életvitel és szülőktől való leválás sokak számára későbbi időszakra toródik. Vélhetően igazán a harmincas éveikben járó fiatalok között találhatunk e téren is homogenitást, azaz a fiatalok egészére jellemző érettséget pszichológiai és szociológiai értelemben is.

3. táblázat.

A társadalmi szempontból érettnak tekinthető fiatalok aránya korcsoportonként, 2000–2012, ($N_{2000}=5359$, $N_{2004}=3392$, $N_{2008}=6552$, $N_{2012}=7823$; százalékos megoszlás; $p \leq 0,001$)

	2000	2004	2008	2012
Összesen	36	39	33	34
15–19 évesek	6	6	5	9
20–24 évesek	29	31	28	28
25–29 évesek	66	68	63	63

3.2. Érettségszerkezet

A 15–29 éves korosztályt 6 típusba soroltuk a három érettségi dimenzió mentén (4. táblázat). Gyermekeknek tekintettük azokat, akik sem biológiai, sem pszichés, sem társadalmi szempontból nem tekinthetők érettnak. Serdülőnek azokat a fiatalokat címkéztük, akik már élnek nemi életet, de sem a pszichés, sem a társadalmi érettség jeleit nem mutatják. A fiatal felnőttek a biológiai érettség mellett a pszichés érettség jegyeit is hordozzák, ám szociológiai szempontból nem önállóak. Felnőttnek azokat a fiatalokat tekintettük, akik mindhárom dimenzió indikátorai alapján érettnak számítanak, azaz biológiailag, pszichésen és társadalmi szempontból is érettek.

Emellett azonban születtek atipikus kategóriák is, ám ezekből kettő (1. biológiailag és pszichésen éretlen, szociológiai szempontból érett; 2. biológiai szempontból éretlen, de pszichésen és társadalmi szempontból érett) minimális (maximum 1 százalék) arányszámot birtokolt (így jött ki a 8 elvi kategóriából a 6 tényleges típus). A biológiai és szociológiai érettség hiányával, ugyanakkor a pszichés érettség meglétével jellemezhető fiatalokat koravénnek címkéztük, a nemileg és társadalmilag érett, ám pszichológiai szempontból éretlenként jellemezhetőeket kényszerfelnőttként aposztrofáltuk.

4. táblázat.

A három érettségdimenzió alapján megrajzolható tipológia logikája

	Biológiai érettség	Pszichés érettség	Társadalmi érettség
Gyermekek	-	-	-
Serdülők	+	-	-
Fiatal felnőttek	+	+	-
Felnőttek	+	+	+
Pszichésen koravének	-	+	-
Kényszerfelnőttek	+	-	+

2000-ben a gyermek kategória nem volt értelmezhető, lévén minden mintában szereplő fiatal biológiai értelemben érettnek tekintettünk. A korosztály negyedét tették ki a serdülők, közel négytizedét a fiatal felnőttek, háromtizedét pedig a felnőttek.¹³ Emellett azonban a korosztály közel tizedét kényszerfelnőttként aposztrofálhattuk, akik tehát biológiai és társadalmi szempontból érettek, ám a pszichológiai érettség nem jellemezte őket. A pszichésen koravének kategóriája szintén nem volt értelmezhető a biológiai érettség mérhetőségének hiányában.

2004-ben a gyerekek a vizsgált korosztály egytizedét alkották, a serdülők közel nyolcadát, míg fiatal felnőttnek minden harmadik fiatal számított, felnőttnek tizből hárman voltak tekinthetők (5. táblázat). 2012-ben a korábbi mérések adataihoz képest a gyermekek és a serdülők arányának növekedésével, ugyanakkor a felnőttek és fiatal felnőttek arányának csökkenésével találkozhattunk.

Ez alátámasztja azt a korábban már említett jelenséget, mely szerint a fiatalok később válnak éretté, később önállósodnak, azaz a gyermek-, illetve a serdülőkor elhúzódik, a fiatal felnőttkor pedig későbbre datálódik. A felnőtté válás mindössze a vizsgált korosztály ötödét érte már el, annak ellenére, hogy 2012-ben a 25–29 évesek a teljes vizsgált korosztály 35 százalékát tették ki. Ez azt jelenti, hogy még ez a korcsoport sem egyértelműen tekinthető felnőttnek.

5. táblázat.

Az érettségmodell alakulása 2000-2012 között

($N_{2000}=5359$, $N_{2004}=3392$, $N_{2012}=7823$; százalékos megoszlás)

	2000	2004	2008	2012
Gyermekek	n.a.	11	?	13
Serdülők	26	13	?	22
Fiatal felnőttek	38	32	?	27
Felnőttek	28	28	?	22
Pszichésen koravének	n.a.	5	?	5
Kényszerfelnőttek	8	11	?	11

Az érettségmodell egyes típusainak korcsoportokkal való összefüggését a 6-7-8. táblázatok mutatják. Ezekből kitűnik, hogy a serdülők többsége (39–62 százalék) a 15–19 éves korosztályba tartozik, miként a felnőttek túlnyomórésze (64–75 százalék) a 25–29 éves korcsoport tagja. A fiatal felnőttek fele (46–50 százalék) a 20–24 évesek csoportjába sorolható. A kényszerfelnőttek hat-héttedede (58–71 százalék) pedig a 24 évesnél idősebbek táborát erősíti.

¹³ A további adatfelvételekben tapasztalt arányoktól való jelentősebb eltérés (elsősorban a serdülők és a fiatal felnőttek esetében) a biológiai érés indikátorának hiányából fakad. Mivel nincs gyermek kategória, így a valójában szexuális életet nem élő fiatalok másik két dimenzióban mért érettségükhöz vagy annak hiányához mérten e két típusba sorolódhattak be/át.

6. táblázat.

Érettségmodell alakulása korcsoportonként 2000-ben
($N_{2000}=5359$; százalékos megoszlás; $p \leq 0,001$)

	15–19 évesek	20–24 évesek	25–29 évesek	Összesen
<i>oszlopszázalékok</i>				
<i>sorszázalékok</i>				
<i>total százalékok</i>				
Gyermekek	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Serdülők	62	31	7	100
	60	22	5	26
	16	8	2	26
Fiatal felnőttek	24	49	27	100
	34	50	29	38
	9	19	10	38
Pszichésen koravének	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Kényszerfelnőttek	3	24	71	100
	2	5	15	8
	0	2	6	8
Felnőttek	4	32	64	100
	4	24	50	28
	1	9	18	28
Összesen	27	37	36	100
	100	100	100	100
	27	37	36	100

7. táblázat.

Érettségmodell alakulása korcsoportonként 2004-ben
($N_{2004}=3381$; százalékos megoszlás; $p \leq 0,001$)

	15-19 évesek	20-24 évesek	25-29 évesek	Összesen
<i>oszlopszázalékok</i>				
<i>sorszázalékok</i>				
<i>totál százalékok</i>				
Gyermekek	90	7	3	100
	35	3	1	11
	10	1	0	11
Serdülők	48	33	19	100
	22	14	6	13
	6	4	3	13
Fiatal felnőttek	24	46	30	100
	27	48	24	32
	8	15	10	32
Pszichésen koravének	66	29	5	100
	11	4	1	5
	3	1	0	5
Kényszerfelnőttek	8	30	62	100
	3	10	16	11
	1	3	7	11
Felnőttek	2	23	75	100
	2	21	52	28
	1	7	20	28
Összesen	27	37	36	100
	100	100	100	100
	27	37	36	100

8. táblázat.

Érettségmodell alakulása korcsoportonként 2012-ben

(N₂₀₁₂=7609; százalékos megoszlás; p ≤ 0,001)

	15-19 évesek	20-24 évesek	25-29 évesek	Összesen
<i>oszlopszázalékok</i>				
<i>sorszázalékok</i>				
<i>totál százalékok</i>				
Gyermekek	88	8	4	100
	39	3	1	13
	12	1	0	13
Serdülők	39	45	16	100
	28	28	10	22
	9	10	4	22
Fiatal felnőttek	18	50	32	100
	16	39	24	27
	5	13	8	27
Pszichésen koravének	70	22	8	100
	10	3	1	5
	3	1	0	5
Kényszerfelnőttek	11	31	58	100
	4	10	19	11
	1	3	7	11
Felnőttek	5	27	68	100
	3	17	45	22
	1	6	15	22
Összesen	31	35	35	100
	100	100	100	100
	31	35	35	100

4. Következtetések

A táblázatok a megalkotott tipológia, azaz az érettségi modell és a korcsoportok között szignifikáns összefüggést rögzítenek, de a biológiai, pszichés és társadalmi érettség szintjei közel sem járnak szinkronban az egyének életkorával. Erre markáns példaként hozhatóak fel a felnőttek, akiknek mindössze kétharmadát, háromnegyedét lehet életkorukhoz mérten kategorizálni (amennyiben a 24 évnél idősebbeket egyértelműen felnőttnek tekintjük). Megfordítva: a 25–29 évesek közül minden negyedik-harmadik fiatal még nem tekinthető társadalmi szempontból érettnak, azaz nem vezet önálló háztartást, szüleihez szociológiai szempontból erősen kötődik, e téren még nem független. Ahogyan a serdülők harmadát, sőt 2012-ben közel felét a 20–24 évesek között kell keresnünk, és nem a 15–19 évesek között. Az adatok szerint a fiatalok egyre később válnak éretté, később önállósodnak, azaz a serdülőkör elhúzódik, a fiatal felnőttkor pedig későbbre datálódik.

2000-ben mindössze a vizsgált 29 év alatti korosztály 28 százalékát tudtuk az érettségmodellünk alapján teljességében érettnak, azaz felnőttnek tekinteni, azaz a fiatalok mintegy negyede volt a két modell szerint ellentmondásos helyzetben (ellentmondásos a helyzet, ha a 29 évnél fiatalabbak mindhárom dimenzió felnőttnek tekinthetők, illetve akkor, ha a 29 év felettiek valamelyik dimenzió szerint nem, de 29 évnél idősebbeket nem kérdezett a kutatás).

2004-ben is hasonlóan nagy különbséget tapasztalhatunk a két felnőttfogalom között: az érettségmodell alapján a 15–29 évesek 28 százaléka volt felnőttnek tekinthető.

2012-ben a háromféle érettséget figyelembe vevő komplex modell alapján a korosztály 22 százaléka számított felnőttnek, azaz mindhárom dimenzió szempontjából érettnak.

A helyzetkép tovább árnyalódik, ha az egyes érettségi szinteket külön vizsgáljuk. Mindhárom értelemben, azaz biológiai, pszichés és társadalmi érettség szempontjából is éretlennek számított 2004-ben a 18 évnél idősebb fiatalok 2, 2012-ben 3 százaléka. Pszichológiai éretlenség jellemzett 2000-ben és 2004-ben minden negyedik (25–25 százalék), 2012-ben minden harmadik (33 százalék) 18 évesnél idősebb – azaz jogi értelemben felnőttnek tekinthető – fiatal. Társadalmi vetület szempontjából még markánsabb a felnőtt-fogalmak közötti olló. 2000-ben a 18 éven felüli fiatalok 56 százaléka volt szociológiai értelemben véve éretlen, 2004-ben ez az arány 51 százalék volt, valamint 2012-re 58 százalékra emelkedett. Azaz a jogilag felnőttnek tekinthető fiatalok mindössze négy-ötödede birtokolja a társadalmi érettség jegyeit. A posztadoleszcencia jelenségének kontinuitását és intenzitását jelzi, hogy 2012-ben mind a pszichésen, mind a szociológiai értelemben éretlenként kategorizálható fiatalok aránya növekedést mutatott a korábbi évek eredményeihez képest.

Nyilván álnaiv a feltevés: ha ennyire „elmér” a statisztikai és az érettségialapú modell, nem lenne-e értelme újragondolni társadalmi környezetünket? Biztos, hogy „éretlenséget” kell büntetőjogi felelősségre vonni, jogosítvánnyal ellátni, vagy felnőtteket kell döntéshozatalukban korlátozni?

Irodalom

- Bernstein, Basil (1975): *Nyelvi szocializáció és oktathatóság*. In: *Társadalom és Nyelv*, Budapest: Gondolat.
- Bourdieu, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat.
- Brightbill, Charles K. (1963): *The Challenge of Leisure*. Prentice-Hall: Englewood Cliffs.
- Csányi Vilmos. (2011): *Társadalom és ember*, Budapest: Gondolat.
- Csikszentmihályi Mihály (2010): *Flow – az áramlat*. Budapest: Akadémiai.
- Dumazedier, Joffre (1974): *Sociology of Leisure*. Amsterdam: Elsevier Scientific Publishing.
- Erikson, Erik H. (1995): *Childhood and Society*. London: Vintage.
- Forrai Judit (2009): *Szex, erőszak prostitúció*. Budapest: Semmelweis.
- Furlong, Andy – Stadler, Barbara – Azzopardi, Anthony (2003): *Sebezhető ifjúság – sebezhetőség az oktatásban, a munkavállalásban és a szabadidőben Európában – perspektívák*. Belvedere, /www.ifjusagsegito.hu/belvedere/sebezhetoseg.pdf (letöltve: 2013. 03.16.).
- Golnhofer Erzsébet – Szabolcs Éva (2005): *Gyermekkor: nézőpontok, narratívák*. Budapest: Eötvös József Kiadó.
- Hagymásy Katalin (é.n.): *A szabadidő-kultúra a személyiségfejlesztés szolgálatában*. kézirat.
- Matolcsi Zsuzsa (2013): *Az iskolai közösségi szolgálat bevezetése*. Új Pedagógiai Szemle, 2013/3–4.
- Nagy Ádám – Bodor Tamás – Domokos Tamás – Schád László (2014): *Ifjúságügy*. Budapest: Excenter–ISZT Alapítvány.
- Nagy Ádám – Trencsényi László (2012): *Szocializációs közegek a változó társadalomban – a nevelés esélyei: család, iskola, szabadidő, média*. Budapest: ISZT Alapítvány.
- Nagy Ádám szerk. (2007): *Ifjúságsegítés – probléma vagy lehetőség az ifjúság*. Szeged–Budapest: Belvedere–Új Mandátum–Palócvilág.
- Nagy Ádám (2013): *Az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életúton alapuló paradigmája*. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012 – tanulmánykötet*. Budapest: Kutatópont.
- Rejtő Jenő (1943): *Sír (a) felirat*. [http://grin.hu/mindburp/sir\(a\)felirat.html](http://grin.hu/mindburp/sir(a)felirat.html) (letöltve: 2015.03.16.).
- Selye János (1976): *Stressz distressz nélkül*. Budapest: Akadémiai.
- Somlai Péter – Bognár Virág – Tóth Olga – Kabai Imre (2007): *Új Ifjúság*. Budapest: Napvilág.
- Székely Levente – Nagy Ádám (2010): *Virtuális ifjúsági munka és az e-ifjúság*. Budapest: Excenter füzetek.
- Szerző nélkül (2009): *Nemzeti Ifjúsági Stratégia*. Budapest: Új Ifjúsági Szemle 24, Új Ifjúsági Szemle Alapítvány, <http://www.parlament.hu/irom38/09965/09965.pdf> (letöltve: 2013.02.01.).
- Szerzői csoport (é.n.): *Antropometria – Néhány gondolat az antropometriáról és a humánbiológiáról*. http://tamop412a.ttk.pte.hu/TSI/_Testnevelok%20medicinalis%20educacioja/Antropometria/antropometria_alakitott—EGYBEN.pdf (letöltve: 2014.12.20.).
- Vaskovics László (2000): *A posztadoleszcencia szociológiai elmélete*. Szociológiai Szemle 10(4), 3–20.

Miért esett szét az Osztrák-Magyar Monarchia?

A modern történettudomány néhány magyarázata*

Szóts Zoltán Oszkár

Why did the Austro-Hungarian Empire Split? Some Interpretations of Modern Historiography

Abstract

The Austro-Hungarian Empire broke up in the autumn of 1918. The people of the multi-national empire declared their independence or their accession to other states. The peace treaties in 1919 and 1920 endorsed the changes. The seemingly immovable Austria-Hungary was torn into pieces. Many researchers have tried to explain the process for the last 100 years. This study tries to give a short overview of the historiography of the problem.

Key words:

World War I, dissolution of the Austrian-Hungarian Empire, international historiography, nationality questions

Kulcsszavak:

első világháború, Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, nemzetközi történetírás, nemzetiségi kérdések

1918 őszén felbomlott az Osztrák-Magyar Monarchia. A soknemzetiségű birodalom népei sorra mondták ki függetlenségüket vagy csatlakozásukat más államalakulatokhoz. A változásokat az 1919–1920-ban aláírt békeszerződések szentesítették. Milyen út vezetett az első világháború előestéjén még rendíthetetlennek tűnő birodalom felbomlásához?

Az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése az első világháború egyik legfontosabb következménye volt, következésképpen a háborúval foglalkozó írások már a kezdetektől kitértek rá. Jay Winter, amerikai történész az első világháborúval foglalkozó kutatókat négy generációra osztja fel: a „Nagy Háború generációjára”, az „ötvenes évek generációjára”, a „Vietnam-generációra”, végül a „transznacionális generációra” (Winter 2009; Pollmann 2015). Közép-Európában ezek a generációk másképpen alakultak, azonban az első generációt itt is az első világháborút aktívan megélt szerzők jelentik, akik elsősorban a háborús felelősség kérdését feszegették, sok esetben áthárító szándékkal (Pók 2015). Memoárjaikban nemcsak a háború kirobbanását, hanem annak lezárását is vizsgálták, általában saját szemszögükből. Így a katonák elsősorban hadtörténeti szempontból elemeztek, a vereség okait a harcmezőkön, vagy a hátország nem megfelelő támogatásában keresve. A diplomata a külpolitikai rendszerekről írtak, igyekezve

* A tanulmány a Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben c. K 113004 számú OTKA-kutatás keretében készült.

más országok diplomatáira hárítani a felelősséget, vagy hazai politikusokat nevezve meg bűnbakokként. Utóbbiak közül IV. Károly, Károlyi Mihály és Tisza István fordul elő leggyakrabban a szövegekben, mint a háborús vereség főszereplője (Romsics 2004). Ezek a szövegek – érthető módon – szubjektívan, egyszerűsítve mutatják be a Birodalom szétesési folyamatát.

A háború után megindultak a hivatásos történeti dokumentációs és értelmező munkálatok is. „Az I. világháború történetéről készült brit sorozat 40, az ausztrál 15, a francia 106, a német 16 vaskos kötetből áll, de mindehhez járul még a diplomáciai és külpolitika-történeti forráskiadványok szinte végtelen sora is.” (Pók 2015, 24) A feldolgozásból Magyarország sem maradt ki. A Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár 1928-tól kezdte kiadni első világháborús sorozatát, mely 1942-ben félbeszakadt (Hadi Levéltár 1928–1945). Húsz-huszonöt kötet kiadását tervezték, elsősorban a tisztképzés szempontjait szem előtt tartva. Tíz kötet készült el, és 1915 nyaráig jutottak el. Számos olyan elméleti-ideológiai munka is született, mely megpróbálta megmagyarázni a trianoni békeszerződéshez vezető utat, egyben megalapozni is kívánta az új berendezkedést, valamint a revíziót. Az 1945 előtti harmadik fontos megközelítés kegyeleti alapú volt. Magyarországon törvénybe iktatták a hősök ünnepét és az emlékműállítást. Utóbbi eredményeként ma szinte minden településen találhatunk a „nagy háborúra” valamilyen formában emlékeztető köztéri alkotást. Fontos forrásai továbbá ennek az időszaknak az úgynevezett ezredalbumok, amelyeket nagyrészt az életben maradt katonák számára készítettek.

A felelősségkeresés 1945 után sem tűnt el. A pártállami diktatúrák kiépülésével – főleg Kelet-Európában – dogmává lett, de a nyugati gondolkozásban is teret nyert, Vlagyimir Iljics Lenin megállapítása, mely szerint az első világháború a világ újrafelosztásáért folytatott imperialista rablóháború volt valamennyi résztvevő részéről, ahol a gazdasági törvényszerűségek lehetetlenné tették a politikai megoldást, és automatikusan háborúhoz vezettek (Lenin 1980). Lenin állítása – tekintetbe véve, hogy az első világháború éveit alatt, aktív politikálás közben fogalmazta meg – szintén beillik az államférfiak felelősségáthárító publikációi közé, azzal a különbséggel, hogy nem konkrét országokat, népcsoportokat vagy személyeket jelöl meg, hanem társadalmi osztályt. Így tehát a Magyarországon az '50-es években született – egyébként igen kevés – első világháborúval foglalkozó munka Jay Winter kategorizálásban még mindig az első generációhoz sorolható. Magyarországon 1945 után lényegében marginálissá vált az első világháború kérdése, főként nagyobb időléptékű folyamatok részeként foglalkoztak csak vele. Hosszú évtizedekig Galántai József volt az egyetlen számottevő alkotó, akinek mindkét nagy munkája több kiadást is megért, még a rendszerváltás után is, fő művét angolra is lefordították. Winter kategóriában ő jelenti a második generációt Magyarországon (lásd Galántai 2000 és Galántai 2001). A harmadik generációt a rendszerváltást követő történeti munkák jelentik, a negyedik pedig most van kibontakozóban.

Hogyan látja a modern történettudomány az Osztrák-Magyar Monarchia szétesését? A háborútól időben távolodva egyre inkább lehetővé válik, hogy megmutassuk azt, hogy komplex eseményrendszerrel van szó. Külső és belső okok egyaránt szerepet játszottak a folyamatban, ráadásul ezeket szinte lehetetlen egymástól elválasztani.

Az 1867-es kiegyezési törvénnyel létrejött Osztrák-Magyar Monarchia dualista berendezkedése már létrejöttékor óriási vitákat kavart. A kiegyezési törvény értel-

mében a birodalom két felének viszonya a szigorú egyenjogúságon, a teljes egyenjogúságon, a paritáson alapozódott. Belső kérdésekben mindkét fél szuverén, külön törvényhozó és végrehajtó szervekkel rendelkezett (Kozári 2005). A Magyar Királyság szempontjából ez a berendezkedés előrelépést jelentett a korábbi állapothoz képest, ezért a kiegyezés létrejötté és a Monarchia fenntartása a magyar politikai elit számára igen fontos volt. Mások, mint például Kossuth Lajos a kezdektől ellene érveltek (Szabad 2004). Tény azonban, hogy a kiegyezést a két birodalomfél számbeli fölényben levő nemzete, azaz az osztrák-német és a magyar kötötte. Az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi politikáját sok kritika érte az utóbbi száz évben született írásokban, de meg kell jegyeznünk, hogy a hosszú 19. században egyik európai államra sem volt jellemző a türelem ezen a téren.

A nemzetiségi mozgalmak nem voltak homogének, számos, egymástól eltérő céllal rendelkeztek, amelyek az első világháború során változtak, alakultak. Például az erdélyi románságot nézve Lucian Boia megállapította, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiában élő románok hűségesekek voltak a birodalomhoz, szolgáltak a hadseregében, és legalább annyira elfogadható opció lett volna számukra a föderatív átalakulás, mint a Romániához csatlakozás. Utóbbi akkor vált egyetlen kívánatos lehetőséggé, amikor Magyarország kimondta a függetlenségét, mivel ettől kezdve nem számíthattak Bécs döntőbíráskodására a vitás ügyekben. Boia rámutatott, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia feszültségektől terhelt birodalom volt, amelynek föderatív átalakítása már a háború előtt felmerült, pont a meggyilkolt trónörökös, Ferenc Ferdinánd tervei között. Erdély önállósulása magában rejtette a Romániához való békés csatlakozás későbbi lehetőségét (Boia 2015). De felhozhatjuk a horvát példát is, az önálló Horvátország megeremtése, vagy a szubdualista rendszer megreformálása ugyanúgy a horvát nemzetiségi mozgalmak céljai között szerepelt, mint a délszláv egység létrehozása, amely a viszonyok alakulása folytán létrejött végül (Sokcsevits 2011).

Szétesett volna a Monarchia a nemzetiségi ellentétek miatt háború nélkül is? Vannak történészek, akik emellett érvelnek. Alexander J. Motyl szerint alapvető probléma volt a Monarchia regionális fragmentáltsága, melyet központi reformokkal nem tudott leküzdeni, így bukása törvényszerű (Motyl 1992). Árnyaltabban fogalmazott John-Paul Himka, aki szerint 1848 és 1918 között a nemzetiségi kérdés hátrózta meg Ausztria-Magyarország politikáját. A Monarchia már 1914-ben a felbomlás felé haladt, azonban a kitörő háború katalizálta a folyamatot. A felbomlás azonban nem „természetes halál” volt, mutatják ezt a föderatív elképzelések, vagy, hogy a magyarok szívesen maradtak volna a birodalom keretein belül (Himka 1992). Hajdu Tibor szerint Törökország, Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia közös vonása volt, hogy gazdasági és politikai felzárkózásukat Európa nyugati feléhez lehetetlenné tette, hogy az uralkodó nemzet nem volt számbeli többségben, ezért demokratikus eszközökkel nem tarthatta fent uralmát a nacionalizmus korában (Hajdu 1995b). Diószegi István szerint kelet-európai nemzeti átalakulás és a dinasztikus politika kiküszöbölése történelmi szükségszerűség volt (Diószegi 1994). Van, akik szerint kizárólag a háborús vereség okozta a felbomlást (Fejtő 1989; McCagg 1992). A belső és külső tényezők azonban nem elválaszthatók.

A függetlenségi célokat dédelgető nemzetiségi mozgalmak nem érthettek volna célt a nagyhatalmak segítségével. A Nagy Háború előestéjén az Orosz Birodalom egyértelműen megkérdőjelezte a Monarchia területi integritását. Későbbi első világ-

háborús hadicéljai között szerepelt az észak-keleti területek katonai megszállása, és támogatta Szerbia Monarchia-ellenes törekvéseit is (Hajdu 1995a). Jelentős területi nyereséget helyezett kilátásba Románia számára is hadba lépés esetére (Hajdu – Pollmann 2014). Megjegyzendő, hogy Franciaországnak és Nagy-Britanniának 1914-ben még az összes hadicélja Németország ellen irányult (Bérenger 1993; Hajdu 1990). Az Osztrák-Magyar Monarchia területeit viszont olyan jutalomnak tekintették, melyeknek felkínálásával az oroszokat harcra, a semlegeseket az antant oldalán való harcra lépésre ösztönözhetik, így a háború során fokozatosan köteleződtek el a Birodalom felbontása mellett (Pastor 1995).

Az Osztrák-Magyar Monarchiára korábban, mint ez európai erőegyensúly egyik fontos pillérére tekintettek, amely ellensúlyozni tudja mind a Német Birodalmat, mind Oroszországot. Az első világháború végére a nyugati hatalmak úgy ítélték meg, hogy Ausztria-Magyarország erre a szerepre már nem alkalmas. Diószegi István rámutatott, hogy a Monarchia csak a hatalmi állás klasszikus mutatóival volt nagyhatalom, azaz a terület és a népesség szerint. Gazdasági mutatói gyengék voltak, nem tudott lépést tartani az ipari nagyhatalmakkal, ezért hatalmi állása devalválódott (Diószegi 2001). Kiss Gábor Ferenc összehasonlító kutatása szintén kimutatta az Ausztria-Magyar Monarchia gazdasági teljesítőképességének hátrányait az antanthoz és a Német Birodalomhoz képest (Kiss 2015). Az elhúzódó háborúra Ausztria-Magyarország gazdasága nem készült fel, amit tetézett a négyfrontos háború is. A korábbi haditervek legfeljebb két frontra vonatkoztak, mivel Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök lehetetlennek tartotta, hogy ennél többön a Monarchia hadereje helytálljon egyidejűleg (Tunstall 1993). A Bruszlov-offenzíva idején Ausztria-Magyarország csak német segítséggel menekült meg az összeomlástól. A későbbiekben katonai autonómiájának jó részét elvesztette, csapatai beépültek a német hadigépezetbe. Ez Németország és Ausztria-Magyarország olyan fokú egymástól függését eredményezte, amely jóformán lehetetlenné tette a Monarchia orientációváltását Németország összeomlása előtt (Tokody 1989). Franciaországban az 1917. novemberi kormányváltás után lett a felosztás a hivatalos politika. Oroszország kiválásával Franciaország elvesztette legfontosabb kontinentális szövetségését, ráadásul annak forradalmisága veszélyes is volt. A németek-kommunisták elleni kettős védelemre az újonnan létrehozandó kelet-európai nemzetállamok tűntek a legalkalmasabbnak, és ezért ez lett Franciaország hivatalos politikája (Romsics 1996b; Ormos 2005; Németh 2011). Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az orosz kiválás azt a veszélyt is magában hordozta, hogy a központi hatalmak teljes hadereje a nyugati frontra zúdul, ezért az antant minden esélyt igyekezett megragadni új frontok nyitására, hogy csökkentse a várható nyomást. A brit politika az emigrációs nemzetiségi törekvések ellenére is a Monarchia létében volt érdekelt, s hadicéljaiban is fennmaradását jelölte meg 1918 elejéig. A fordulópontot nem a szlávbarát körök befolyásának emelkedése jelentette, hanem a Monarchia külpolitikája. Egyrészt a különbéke-tárgyalások botrányos végződése, másrészt IV. Károly és II. Vilmos megállapodása, mely hosszú távú és szoros politikai szövetséget jelentett Németország és a Monarchia között. Ez Ausztria vazallusi státuszát jelentette, amely előtérbe hozta a Monarchia-ellenes köröket. Mind a cseh, mind a délszláv emigráció igyekezett kihasználni a helyzetet, hogy alternatív elképzeléseit minél szélesebb körben ismerttesse, így a csehszlovák és a délszláv állam létrehozásának elősegítse (Jeszzenszky 1994). A Monarchia sorsa ekkor pecsételődött meg Nagy-Britanniában, ezután már

nem fennmaradása volt a kérdés, hanem hogy az utódállamok határai hol húzódnak (Romsics 1996a). A fordulópont tehát 1918 tavasza, ekkora vált mindkét nyugati antant tagállam hivatalos kormányprogramjává a Monarchia felbontása (Romsics 1996c).

Christopher Clark azt írta, hogy az 1914-es háborúhoz vezető válság egy közös politikai kultúra gyümölcse volt, de egyben sok, egymásra ható tényező és szereplő története is, amely a modern kor egyik legösszetettebb eseménysorozatává teszi, ahol lehetetlen egy tényezőt vagy szereplőt bűnösnek kikiáltani, mint a krimikben szokás (Clark 2015, 568). Ugyanez igaz az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlására is. Adott volt egy nemzetiségi ellentételtől fűtött, merev berendezkedésű birodalom, amelynek politikai szereplői előtt ugyanúgy ott állt a rendszer fenntartása vagy politikai átalakítása. A birodalom olyan háborúba került bele, amely meghaladta a képességeit. Ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy az első hadüzenetet éppen Ausztria-Magyarország küldte el Szerbiának. A meggyengült birodalom fenntartása már nem állt ellenfelei érdekében a háború végére, így nemzetiségi mozgalmainak függetlenséget kereső irányzatai előtérbe kerülhettek.

A diplomáciatörténeti kutatások immár hatalmasra nőtt irodalma rendkívüli részletességgel mutatja be a világháború éveiben a hatalmi viszonyok változását. A nemzetiségi mozgalmak politikai céljainak, s azok változásainak vizsgálata, valamint összehasonlítása és szintetizálása azonban még várat magára.

Irodalom

- Bérenger, Jean (1993): *Die Österreichpolitik Frankreichs von 1848 bis 1918*. In: *Die Habsburgmonarchie 1848-1918. Band VI. Die Habsburgermonarchie im System der Internationalen Beziehungen. 2. Teilband*. Wien: Wandruszka, Adam und Urbanitsch, Peter, 491–538.
- Boia, Lucian (2015): *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*. Budapest: CSER Kiadó.
- Clark, Christopher (2015): *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé*. Budapest: Park.
- Diószegi István (1994): *A hatalmi politika másfél évszázada*. Budapest: História-MTA TTI.
- Diószegi István (2001): *Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918*. Budapest: Vince.
- Fejtő Ferenc (1989): *A Monarchia szétzúzása. A „Rekviem” előtörténete. Előadás a párizsi Magyar Intézetben*. Világosság, 5. 363–374.
- Galántai József (2000): *Az első világháború*. Budapest: Korona.
- Galántai József (2001): *Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Korona.
- Hadi Levéltár (1928–1945): *A világháború. 1914–1918*. Budapest: Hadi Levéltár.
- Hajdu Tibor (1990): *Az angolszász hatalmak és a trianoni határok*. Világosság, 8–9. 708–715.
- Hajdu Tibor (1995a): *A cári Oroszország hadicéljai Magyarországgal szemben az első világháborúban*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Budapest: Teleki L. Alapítvány, 29–37.
- Hajdu Tibor (1995b): *Oroszország és a Monarchia összeomlása*. História, 5–6. 13–17.
- Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc (2014): *A régi Magyarország utolsó háborúja. 1914–1918*. Budapest: Osiris.
- Himka, John-Paul (1992): *Nationality Problems in the Habsburg Monarchy and the Soviet Union: The Perspective of History*. In: Richard L. Rudolph and David F. Good (szerk.): *Nationalism and Empire: The Habsburg Empire and the Soviet Union*. New York: St. Martin's Press, 79–95.

- Jeszenszky Géza (1994): *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Budapest: Magyar Szemle Könyvek.
- Kiss Gábor Ferenc (2015): *Erőviszonyok az első világháború előestéjén*. In: Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor (szerk.): „...kedves bajtársim kössétek be sebem”. *A Nagy Háború emlékezete*. Ópusztaszer–Szeged: Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark–Belvedere Meridionale, 49–73.
- Kozári Mónika (2005): *A dualista rendszer, 1867–1918*. Budapest: Pannonica, 9–63.
- Lenin, Vlagyimir Iljics (1980): *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka*. In: *Lenin válogatott művei*. 1. kötet. Budapest: Kossuth, 437–531.
- McCagg, William O., Jr. (1992): *The Soviet Union and the Habsburg Empire: Problems of Comparison*. In: Richard L. Rudolph and David F. Good (szerk.): *Nationalism and Empire: The Habsburg Empire and the Soviet Union*. New York: St. Martin's Press, 45–65.
- Motyl, Alexander J. (1992): *From Imperial Decay to Imperial Collapse: The Fall of the Soviet Empire in Comparative Perspective*. In: Richard L. Rudolph and David F. Good (szerk.): *Nationalism and Empire: The Habsburg Empire and the Soviet Union*. New York: St. Martin's Press, 15–45.
- Németh István (2011): *Európa újárendezése a Párizs-környéki békekonferenciákon (1919–1920)*. Grotius.
http://www.grotius.hu/doc/pub/JPFVJL/2011_134_nemeth_istvan_europa_ujarendezese.pdf
- Ormos Mária (2005): *A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Pastor, Peter (1995): *Franciaország hadicéljai Ausztria-Magyarországgal szemben és a trianoni békeszerződés*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Budapest: Teleki L. Alapítvány, 37–48.
- Pók Attila (2015): *Az első világháború értelmezésének fő tendenciái 100 évvel a szarajevói merénylet után*. *Múltunk*, 1. 22–41.
- Pollmann Ferenc (2015): *A Nagy Háború magyarországi historiográfiája*. *Múltunk*, 1. 93–103.
- Romsics Gergely (2004): *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában*. Budapest: L'Harmattan.
- Romsics Ignác (1996a): *A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914–1946*. *Századok*, 2. 273–339.
- Romsics Ignác (1996b): *Détruire ou reconstruire l'Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején*. In: Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest: Osiris, 11–34.
- Romsics Ignác (1996c): *Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a Duna-táj nemzetiségi feszültségeinek továbbélése*. In: Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest: Osiris, 303–315.
- Sokcsevits Dénes (2011): *Horvátország a 7. századtól a napjainkig*. Budapest: Mundus Novus.
- Szabad György szerk. (2004): *A „Cassandra-levél” intelmei*. In: *Kossuth Lajos üzenetei*. Budapest: Neumann.
- Tokody Gyula (1989): *Magyarország kiválása az első világháborúból és a német külpolitika*. *Múltunk*, 1–2. 65–91.
- Tunstall, Graydon A. (1993): *Planning for War against Russia and Serbia. Austro-Hungarian and German Military Strategies. 1871–1914*. New York.
- Winter, Jay (2009): *Approaching the History of the Great War. A User's Guide*. In: Jay Winter (szerk.): *The Legacy of the Great War. Ninety Years On*. Columbia, Missouri: University of Missouri Press, 1–17.

Az arisztokrata, a katona és a szerzetes Emlékiratok, naplók mint a „nagy háború” forrásai¹

Katona Csaba

The Aristocrat, the Soldier and the Monk. Memoirs and Diaries as the Sources of the Great War

Abstract

Lots of diaries and later memoirs were born during WWI at the front lines and in the hinterland as well. This study analyses their role in the research of the world war. These sources must be examined, because hundred years are gone, but the history of the war is not written: many people, many wars, many feelings, stories and dialogues. Politics, event- and military history are very important too, but we have to show the significance of the view of the people who went through these hard times. Following the general introduction about the type of sources, without the intention of completeness the paper uses some examples to present how the experience of war appeared in the case of people with different social status, age or education. The diary writing old aristocrat, the young soldier at the front line who wrote his memoir afterwards and the middle-aged monk who wrote his memoir based on his diary – they all experienced the war from different points of view.

Key words:

Great War, war and military diaries, memoirs

Kulcsszavak:

Nagy Háború, háborús és hadi naplók, emlékiratok

László Gyula, a 20. század kiemelkedő magyar történésze és régésze szerint „a múlt nem azonos azzal, ami megmaradt belőle. Nagyrészt csak szilárd anyagokból való tárgyak vagy nyelvi emlékek maradtak meg, az érzelmi, lelki mozzanatok a semmibe enyésztek. Mi megkíséreljük feleleveníteni azt is, ami feledésbe merült, mert e nélkül a múlt nem élet, legfeljebb csak technika- és eseménytörténet” (László 1988, 3). A fenti idézet látszólag távol esik jelen írás tárgyától. Ugyanakkor rávilágít arra, hogy mennyivel szerencsésebb helyzetben van a későbbi korok kutatója az érzelmi és lelki mozzanatok feltárása kapcsán. A magánélet forrásai ugyanis, megfelelő forráskritikával kezelve, utat nyitnak ebbe az irányba. Minél elterjedtebb volt az alfabetizáció, minél több írott anyag keletkezett, annál könnyebb megragadni a témát a források mentén: ahogy haladunk előre az időben, a kutatók előtt feltáruló lehetőségek tágnak.

Különösen igaz ez olyan periódusok esetén, amelyek arra ösztönözték az embereket, hogy írott formában valljanak a velük, körülöttük történetekről, esetenként később tollat ragadva, maradandó emlékeikről. A háborús helyzet ilyen, a megszo-

¹ Jelen tanulmány a Szarka László vezette Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben (OTKA K 113004) című kutatási program támogatásával készült el.

kott kerékvágásból kikökönt élet generálja a hétköznapi normáktól eltérő eseményeket. Nem kivétel az első világháború sem, amelynek során a 19. század végét, 20. század elejét eleve jellemző napló- és emlékiratíró kedv még magasabbra hágott: „Ahogy eső után gomba terem az erdőn, úgy nőnek ebben a véresőben a harctéri naplók. Odakünn mindenki naplót vezet.” (Berend 1916, 6, idézi: Kulcsár 2014, 59). A harctéri naplók mellett a hátszágban élők is buzgón forgatták a tollat, amit szemléletesen példáz az alább vizsgált, ifj. Teleki Sándor által írt napló. Ennek minden sora a háború idején íródott, 1914. december 5. és 1918. július 18. között (Szakács 2016). Tehát a fronton és s hátszágban sorra születtek a naplók, később a memoárok. Az alábbiakban az első világháború kutatásában betöltött szerepüket szeretném röviden megvilágítani.

Nincs könnyű helyzetben a történész, amikor nem először ír e témáról. Igaz, korábbi, első világháborús naplókról, visszaemlékezésekről (erre nézve: Szent 1988) szóló írásaimban (Katona 2014; Katona é.n. [2015]; [Katona] 2015; Katona 2016) döntően nem az itt citált forrásrészleteket elemeztem, de egy, az adott forrástípusokról szóló tanulmányban, mint ez, az (ön)ismétlés bizonyos mértékig elkerülhetetlen. A korábbiakra ezért nagymértékben támaszkodom.

2014-től a „nagy háború” a századik évforduló okán kiemelkedő figyelmet kapott a nemzetközi történelmi kutatásban, előtérbe kerültek a magániratok is mint történelmi források. Remek példája ennek a <http://www.europeana1914-1918.eu> honlap, amely célul tűzte ki, hogy a legtöbb háborús dokumentumot gyűjtse össze digitálisan. Ezek között, értelemszerűen, magániratok is fellelhetőek: épp az volt a cél, hogy a magánszemélyeknél lappangó iratok elérhetővé váljanak a tudományos kutatás és az érdeklődő polgárok számára. A magániratok közül kettőre hívnám fel a figyelmet, a naplókra és visszaemlékezésekre, illetve ezek átmenetére. Van ugyanis precedens arra, hogy naplója alapján ír visszaemlékezést valaki. Szemléletesen példázza ezt Böle Kornél (1887–1961) domonkos szerzetes *Utaim* című munkája (DRGyL BK hagy., erre nézve: Gilányi 2015/a; Gilányi 2015/b), amelyről alább szólnék. Ugyanakkor az is előfordul, hogy a visszaemlékezés válik idővel naplóvá, amikor az író utoléri saját korát. Erre példa Haan Lajos (1818–1891) evangélikus lelkész, akadémikus történész írása (OSZK Quart. Hung. 1952; Papp 1971; Demmel – Katona 2016).

A magániratok mint történelmi források kiaknázását az indokolja, hogy eltelt száz év, de mégis megírva a „nagy háború” története. Ez az állítás számos aspektusból megállja a helyét, most itt egyre utalnék: ahány ember, annyi háború, „alulnézetből” annyiféle érzés, történet, megélés. A történetírás korábbi fő csapásirányai, a politika-, esemény- és hadtörténet fontosságát nem vitatva, rá kell mutatni az árnyaltabb megközelítés fontosságára. E késedelemnek részben – hiszen a magánforrásokat valamilyen érdeklődés mindig övezte – az oka az, a már említett tényező, hogy ezek közül számos magánkézen van, és nem kerültek a történészek látóterébe. Épp ideje, hogy értéküket fokozottan megbecsüljük, tartalmukat elérhetővé tegyük.

E ponton visszaautalnék a közelmúlt szakirodalmára a téma tágabb értelmezése felől indítva. Kövér György – akinek 2014-ben jelent meg egy ego-dokumentumokkal foglalkozó tanulmánykötete (Köver 2014) – nevéhez fűződik a *Naplók, emlékiratok annotált bibliográfiája* című alapkutatás. Ennek célja a magyarországi

közgyűjteményekben őrzött kéziratos, 18–20. századi naplók regiszterének összeállítása volt (Kövér 2011, 219). Szintén főszerepet játszott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola Társadalom- és Gazdaságtörténeti Programján belül indított projektben, amelynek eredményei a Szegeden megjelenő *Aetas* folyóirat *Személyes történelem* különszámában (2008. évi 3. sz.) olvashatóak. Ugyanő a Soproni Szemlében megjelent tanulmányában (Kövér 2011) számos alapvető szempontra mutatott rá a magániratok kapcsán. A téma iránt érdeklődő olvasók figyelmébe így kiemelten ajánljuk munkáit, ahogy a magyarul is olvasható külföldi szerzők közül a francia Philippe Lejeune-ét (pl. Lejeune 2003).

A teljesség igénye nélkül hívnám fel még a figyelmet a Soproni Szemle 2011. évi 3. számában található tematikus blokkra (Magán-történelem [Naplók, visszaemlékezések]), a nyíregyházi levéltár tematikus kiadványára (Galambos – Kujbusné Mecsei 2014), a *Turul* 2014. évi 2., valamint az angol nyelvű *Hungarian Historical Review* 2014. évi 3. számára (The History of Family, Marriage and Divorce in Eastern Europe). Végül Kovács Eleonóra és e sorok írójának két összefoglaló tanulmányára (Katona – Kovács 2014; Katona – Kovács 2015). Ez utóbbiakra – a külön jegyzeteket mellőzve – épít jelen írás is.

A naplók, magánlevelek, önéletrajzok, memoárok, illetve az oral history eredményei, az egyéni, személyes emlékezet dokumentumaiként az egyes ember látásmódját rögzítik. Fontos kiegészítői, néha értelmezői a hivatalos iratoknak, illetve azokkal egyenértékű források, esetenként értékesebbek, mert a „korabeli hivatalokban keletkezett [...] levéltári források elsősorban a hatalom ideológiáját, normáit tükrözik és csak ennek tükrében értelmezhetőek” (Majtényi 2005, 131, lásd még: Gyáni 2008).

Ezek révén írjuk vilásképe, sokszor annak változása is kibontakozik az olvasó előtt. Betekintést nyerhetünk egy egyén (és állandó vagy alkalmi) kapcsolati hálója viszonyaiba, értékrendjébe. A naplónak az olvasó sokszor erős hitelességet tulajdonít, erősebbet, mint az emlékiratnak, amely visszatekintve (újra)értelmezi az eseményeket. Ez azon alapul, hogy a megélt események narratíváját azonnal vagy időben közel azokhoz rögzíti a szerző, ami azt sugallja, hogy az őszinteség hordozója. Ám ez inkább fokozott forráskritikára kell, hogy ösztönözzön. Az egyéni érzelmek, a friss tapasztalatok nem kapnak időt az árnyaltabb értelmezésre. Nyersen, hirtelenjében rögzíti az élményeket a napló, szerzőjének nincs módja további információk birtokában higgadtan mérlegelni a történeteket. Ezzel szemben az emlékiratban a vele és körülötte történtek kimenetelét ismerve „súlyozza” az elbeszélő az eseményeket. Ami azzal is járhat, hogy magyarázza, átértelmezi, *horribile dictu* „megváltoztatja” a történések láncolatát. A napló tehát „napról napra teremti az állandóan változó azonosságot, míg az önéletírás egy adott időpontból visszatekintve koherens élettörténet megkonstruálására tesz kísérletet” (Kövér 2011, 221).

A naplónak vannak különböző típusai aszerint, hogy írója kiknek írta (erre nézve: Lejeune 2003b). A szigorúan saját használatra szánt naplótól kezdve széles a skála, az egyértelműen másoknak írt műig. De a napló egyéni meggyőződést rögzít, akkor is, ha írójának – sokszor világosan érzékelhető vagy nem is leplezett – szándéka az önigazolás vagy a későbbi olvasó befolyásolása. A visszaemlékezések, az emlékiratok szinte mind ilyenek. A napló és visszaemlékezés sajátosságai közé tartozik, hogy az elbeszélő és a főszereplő ugyanaz, akkor is, ha nem önmagát akarja előtérbe állítani az író: „mikor leírjuk életünket, mi magunk játszunk mindkét,

az egyébként két emberre szabott szerepet” (Lejeune 2003a, 136). Mindig a szerzővel történtek jelentik a kiindulást, más kérdés, hogy miként és miért szelektál akár „azonnal”, akár a későbbiekben.

A naplóíró/memoáíró többnyire érvel, elemez, adatokat, véleményeket rögzít, saját mondanivalóját igazolandó, az emlékiratok esetében pedig ez fokozottan igaz. Az már a szerző szándékától függ, hogy erősen reprezentálja-e saját életútját, vagy inkább a szemtanú szerepét öltve magára, a körülötte történt események króniká-sává szegődik. Itt utalnék Pierre Bourdieuu tézisére, amelyet az életrajzokkal kapcsolatosan fogalmazott meg, hogy ilyenkor abból indulunk ki, hogy „az élet maga egy történet, és hogy az élet egyben az individuális létezéssel kapcsolatos események együttese, amely egyszersmind történetként és a történet elbeszéléseként fogható fel” (Bourdieu 2002, 68).

Közelítve szűkebb témánkhoz: a hadinaplók, frontnaplók jellegükből adódóan döntően a hadszíntér eseményeire koncentrálnak, de tartalmazhatnak reflexiókat a civil élet mozzanataira, vagy belső, lelki történésekre vonatkozóan. Vannak tematikus naplók, amelyek esetében irányt szab a szerző érdeklődési köre. Ide sorolhatóak a hadinaplók is, amelyek írását sokszor a korábban meg nem élt, feszült helyzet generálta. Hogy ki mit ír le, számtalan tényező függvénye, egy általános jellegű napló adattartalmait is meghatározza az egyéni érdeklődés, a tájékozottság, a műveltség, a pillanatnyi helyzet, a lelkiállapot, a hangulat stb. Kiválóan mutatják ezt Kövér György édesapjának, Kövér Sándornak 1914. évi feljegyzései. Ezekről ő maga is úgy írt utóbb, hogy a háború kitörésének (és érettségijének) évében keltek, ám ahogy Kövér György rámutatott, ezt a megállapítást az idő érlelte meg, hiszen az „egykorú bejegyzéseket lapozgatva [...] első látásra semmilyen közvetlen utalást nem találunk a háborúra” (Kövért 2003, 216).

A hadinaplók esetében a kiindulási alapot a sajátos helyzet kínálja, amely elkerülhetetlenül tematizálja a naplót. Még ha nem is tartozik a szerző érdeklődési köréhez, de hadi események, katonai alakulatok adatai, csapatmozgások, a tábori élet is bekerülnek a leírásba. Az már az elbeszélő személyiség típusától, jellemétől, érdeklődési körétől stb. függ, hogy a szöveg hogyan, milyen mélységben rögzíti a (harci) események részleteit. Hadinapló esetében fontos tényező az is, hogy a harci helyzet mennyire teszi lehetővé a folyamatos írást, sőt egyáltalán az írást. Akinek kevesebb ideje és/vagy lehetősége van tollat fogni, az tömören ragadja meg a lényegét, a számára fontosabb mozzanatokot részletezi csupán. A fronton töltött idő esetében meghatározó, hogy mennyire tudta biztonságban magát az illető, illetve írását. Az sem mindegy, mennyire nyíltan folytathatta naplóírói tevékenységét.

Az alábbiakban tehát néhány példa segítségével mutatom be, hogy a háború különböző társadalmi státuszú, életkorú, műveltségű, az eseményeket nem azonos viszonyok közepette átélő emberek esetében miként köszönt vissza. Első példánk egy arisztokrataé, aki idősen, így a fronttól távol írta naplóját. Az tehát nem hadinapló, „csak” háborús napló. Jelenleg Szakács Annamária és Teleki András foglalkoznak az Országos Széchényi Könyvtárban található, még kiadásra váró forrással. (OSZK Quart. Hung. 2978.). A szerző, ifj. gróf Teleki Sándor (1861 – 1919) édesapja az a gróf Teleki Sándor (1821 – 1892), akinek koltói kastélyában Petőfi Sándor a mézesheteit töltötte. A Párizsban született ifj. Teleki Sándor Besztercén és Debrecenben járta ki iskoláit, majd jogot hallgatott Budapesten és Nagyváradon, közé-

leti pályája csúcán 1892 és 1905 között országgyűlési képviselő volt, 1910-től pedig a főrendiház tagja. Naplójának részletei az ArchivNet 2016. évi 6. számában jelentek meg (Szakács 2016).

Teleki lelkes rajongója volt a Tátrának, Ó-, majd Újtátrafüred volt itteni időzéseinek kedvelt helyszíne. Gondot fordított a hegyi turizmus fejlesztésére, sokrétű tevékenységet fejtett ki e téren is. Ezzel együtt meglepően hat, hogy miközben a háborús helyzet (1917-ből való a naplórészlet) mindinkább rátelepedett az országra, mennyire könnyed hangvétellel ír tátrai nyaralásáról: „1917. május 23. 10-ikén este fölutaztam a Tátrába és 21-ikén reggel visszaérkeztem. Erősen dolgoztam, a nagy melegben és szárazságban egész nap kint voltam a napon – idegeim egyelőre lecsillapodtak, agyilag kipihentem magamat, s egy időre ember lettem. Valóságos csudát tett ez a 10 nap. S ha elgondolom, hogy önszántamból 3-ik éve, hogy a mások baja miatt rontom magamat e bűzös városban, hogy kizárólag mások miatt csak lopva jutok egy pár napra oda, hol mindenképpen legjobb lennem, hogy a »tetemtoldó« hegyek aljára csak mellékes a tartózkodásom, eszembe jut, hogy mégis tovább mentünk mindketten az altruizmusba, mint kellene. Az elpusztult kertet elkezdtem gyógyítani – rekonstruálni; mindenki, a főkertész, a tátrai villanyos vasúttól Offner osztályfőnök főleg, de emellett mindenki úgy a kezemre járt, hogy jobban nem lehet. S a négy hadifogoly munkásom kertészemmel együtt oly szépen, oly szívesen dolgozott, hogy az ünnepnapok mellett is gyönyörűen haladtunk. Nagy örömöm volt a munkában, egészségemnek haszna, idegimnek javulás. Mégiscsak Tátra a Tátra!” (Szakács 2016)

Mindez az olvasót óvatosságra és a hangoztatott forráskritika fokozott alkalmazására inti: e naplórészlet iskolapéldája annak, hogy mennyire szubjektív műfajjal van dolgunk. Hiszen ha csak e bejegyzés alapján tekintene bárki a háborúra, azt periférikus eseménynek is gondolhatná. Ez nyilvánvalóan badarság: arról van szó, Teleki világát ott és akkor kevésbé érintették meg a távoli történések, gondolatlansága nem ebbe az irányban volt nyitott a hegyekben.

E kiragadott idézet felszínes értékelése azt is sugallhatná, hogy érzéketlen, magának való emberrel van dolgunk. Ám Telekinek jelentős érdemei voltak a hadi sebesültek gondozásában. A Vörös Kereszt Erzsébet Királyné Otthonban elhelyezett sebesült és rokkant katonáknak előadásokat és oktatást is tartottak pl., ezt az oktatást pedig Teleki irányította, aki 1914-től a Vöröskereszt főmegbízott-helyettese is volt. Ebbéli tevékenységére utal alábbi, 1916. december 24-én kelt naplóbejegyzése, amely saját tevékenysége mellett jelentős empátiáról is tanúskodik: „Egy hölgy csinált egy szép fát, mi adtunk személyenként 3 koronát – valamit összegyűjtöttek –, egy fiatal leány énekelt egyet, én pár szót intéztem hozzájuk. Erre elérzékenyedtek – egyik elzokogta magát, s hozzám rohant s megcsókolta a kezemet – erre a többi mind elkezdett sírni, s ellenkezésem mellett is mind sorban kezet csókolt. Nem örömmel ez – a könnyek estéje ez, mikor »emlékszik« s gondol haza, az árva családra, a letört egészségre, az elvesztett végtag[ra], a félbe maradt pályára! Nem szeretek meghatva lenni, azért nem is járok drámákba, de bizony végig a 32 otthonomon van dráma elég. Mindenik elég nagy arra, hogy egy estét vagy egy kötetet megtöltsön. [...] Mit tudják azok, kik csendes otthonukban örömtől sugárzó saját gyermekeik között gyűjtják föl a karácsonyfát – mit tudják azok, mi a katonakarácsony az Úrnak 1916-ik évében!!!” (Szakács 2016)

Egészen más helyzetben róttá sorait a háború alatt a Telekinél jóval fiatalabb érsekújvári Vágovits Gyulát (1895. szeptember 16–1986). Ő szülővárosában járt gimnáziumba, majd ideiglenes díjnokként dolgozott a járási főszolgabírói hivatalban. 1915 elején önként jelentkezett katonai szolgálatra, ekkor a Nyitráról Érsekújvárra vezényelt magyar királyi 4. honvéd táborigazgató ezredhez vonult be. 1915 őszén menetelakulata az orosz frontra került, majd frontszolgálatot várt rá, az orosz után a román fronton, miközben szakaszvezetővé lépett elő. 1918 tavaszán betegsége miatt került haza. A háború után az Érsekújvári Városi Hivatal alkalmazottja lett (Pintér 2016). A részletekre is figyelő, apró rezdülésekre fogékony, a magánélete helyett inkább a környezetre, történésekre koncentrálnak forrás nagy értéke például a gyergyói, csiki falvak háborús mindennapjainak, erkölcsi normáinak leírása, romantikus pátosz nélkül.

E helyt azonban azokat a részleteket idézem Vágovitstól, a rendelkezésre álló szűkös keretek közé szorítva, amelyek szülővárosát is érintik.² Az emlékezés e részei arra világítanak rá, hogy milyen volt az a naiv lelkesedés, amely a harcba induló katonákat övezte. Magyarországon, ahol a porosz–osztrák háború (1866), tehát jószerivel két generáció óta nem járt harctéren bevetésen katona, a háborúról, a konkrét emlékek megfakultával, egyfajta romantikus elképzelés élt. E szerint a dicső magyar vitéz legyőzi a galád ellenséget, aztán hazatérve megünneplik őket. A valóság kijózanítóan hatott, a magasztos jelszavak (Isten, haza, család, dicsőség, becsület) üresen kongtak a lövészárkok poklában. De ez 1914-ben ez még nem így volt, nem érlelődött, mert nem érlelődhetett meg az a keserű tapasztalat, ami felülírta a naiv lelkesedést. Vágovits leírása, bár utólag tekint vissza, nem nélkülözi az empátiát, nem ítélkezik tagadóan utólag sem az ünneplőkön. Annál kijózanítóbban hat viszont egy-egy, majdnemhogy a kívülálló szemszögéből odavetett gondolata, amikor pl. arra utal, hogy a „vörös ördögök”, akiket éljenezve búcsúztattak, hogy vesztek oda.

„A mozgósítási parancs 1914. július 31-én úgy du. 5 óra táján érkezett Újvárra. A dobszó és a hirdetések útján kihirdetett általános mozgósítás egyszerre megváltoztatta a város eddigi békés arculatát. Ezrével siettek a hadköteles férfiak hadkötelezettségüknek eleget tenni. Lelkes tömegek nemzeti színű zászlók alatt felvonultak az utcákon és teli torokkal éltették a háborút. Rendkívül furcsa, színes képe volt a városnak ezekben az órákban, de még a következő napokban is. Itt egy felvonult lelkes tömeggel találkozott az ember, amott egy többgyerekes családapa férfias komolysággal búcsúzott keservesen síró feleségétől és kicsi gyermekeitől. Katonaládákat cipelő férfiakkal is találkoztunk, akik a vasútállomásra siettek. Az állomáson ezres tömegek tolongtak. Több szónok hirtelen rögtönzött emelvényről vagy ládáról tüzes és lelkes szónoklatával magával ragadta és háborúra izgatta a köréje gyűlt hazafias tömeget. A bábeli zűrzavar sem lehetett nagyobb.

Soha az életemben nem láttam és nem hallottam annyi hazafias éneket, háborúra lelkesítő ordítást, sírást, óbégatást és jajgatást egyszerre egy csokorba kötve, mint ezen és a következő napokon. A háború iránti lelkesedés és a mellette való izgatás még a késő órákban is tartott. Ha valaki egy magyar nemzeti színű zászlóval a főtérre jött és kiabálni kezdett, hogy »Éljen a háború!«, pár percre rá százas tömeg vonult fel

² A közzétételért Pavol Rusnák történész-muzeológust, az érsekújvári Thain János Múzeum munkatársát, valamint Vágovits Gyula lányát, Hoffmann Liviát illeti köszönet.

a Széchenyi utcán. Az utca elején és annak baloldalán lakó Miklóská Aladár polgármester házának ablaka előtt megállva kiabálták: »Halljuk a polgármestert!« A szegény öreg embert egy este néha ötször is kizavarták az ágyából, hogy nyitott ablakán keresztül pár lelkesítő szót ő is szóljon hozzájuk. A tömeg aztán megindult a Turul szobor, illetve a 48-as honvédek emlékoszlópa elé, ahol elénekelték a Himnuszt és ezután nagy kiabálással »Éljen a háború« széjjel oszlott. [...] A város lakosságának nagy lelkesedése kísérte cigányzene mellett az állomásra a harctérre induló újvári huszárokat, a vörös ördögöket. Szegény délceg legények egy lovasroham alkalmával majdnem mind elpusztultak az oroszok géppuskatűzében.

A vasúti állomáson vöröskeresztes nővérek és az újvári asszonyok kosárszámra kalácsokkal és cigarettával fogadták az átvonuló katonai szerelvényeket és a menetszázadokat. A háború melletti lelkesedés tehát roppant nagy volt. A kiábrándulás ebből csak akkor mutatkozott, amikor az első sebesültszállítmány megérkezett a városba és a sebesülteket az iskolákból átalakított hadikórházakban helyezték el. Majd lassan és mind sűrűbben megérkeztek az első szomorú értesítések is a hősi halált halt újváriak hozzátartozói részére.

1914. év őszén újabb esemény váratlanul lepte meg a város lakosságát. Az árván maradt üres huszárkaszárnyába a m. kir. 4. honvéd táborigaznádó pótütege érkezett meg Nyitráról. Igaz, hogy most ők is csukaszürke ruhában jöttek, de a tüzerek békebeli öltözéke szintén szép volt. Közben Európa mind jobban belesodródott a véres háború borzalmaiba és küzdelmeibe.” (Vágovits 2016).

A szerény példátarat egy egyházi ember, Böle Kornél (1887–1961) domonkos szerzetes *Utaim* című visszaemlékezésével zárom. Vasváron, a domonkos levéltárban őrzik e forrást. Böle a rend meghatározó alakja volt. Naplónak induló írásműve visszaemlékezések révén kezdett gyarapodni, 1953-tól kényszerlakhelyén, Pannonhalmán írta, szerkesztette azt. Az *Utaim* hibrid írásmű: az azonnali reflexiók nyomán keletkezett naplót megsűrűve alakította át emlékirattá szerzője, ami éppúgy járt tudatos, mint az emlékezet torzulásából, illetve a felejtésből fakadó módosulással. Az alább idézett, első világháborúra vonatkozó sorokat 1959-ben írta Böle. Hagyatéka szerencsére nem ismeretlen a kutatás számára, amerikai naplójából (Böle 2013a; Böle 2013b) a közelmúltban jelent meg több részlet. E témával Máté Anita foglalkozik (Máté 2013), míg az *Utaimmal* Gilányi Magdolna (Gilányi 2015a; Gilányi 2015b).

Böle a hitét mélyen megélő, de a szolgálatát nem a fronton teljesítő hívő emberként írta emlékeit a háborúról. Kitapintható annak döbbenete, amikor felismeri 1915-ben, hogy a harc nem a villámháborús terveknek megfelelően ér véget: „Mindig beljebb keveredtünk a világháborúba. Mind kevesebb lett a remény, hogy hamar vége lesz. Sőt, rémület szállta meg hazánkat, amikor a tengely-orosz az osztrák-magyar hadseregre vetette magát, hogy a szorongatott franciáktól elvonja a német haderőt. Az osztrák-magyar hadvezetőség Hötendorfi Konrád zseniális vezérkari főnökével az élen felfogta a borzalmas orosz hadat, de végül is bekanyarodott az orosz támadások sora már hazánkba, Máramaros felé is.”

Érezhető, hogy a háborús propaganda, a 19. századi felfogásból táplálkozó, igazságos/hősies háborúba vetett hit meggyökerezett lelkében, kellő elfogultsággal nevezi zseniálisnak Franz Conrad von Hötendorft (1852–1925) és borzalmasnak az orosz sereget. Ez a meggyőződés szenved csorbát a szenvedéseket látva: „Bethesda, Gondviselés, Múcsarnok Kórház, Postások kórháza, Zsidó kórház beteg ka-

tonái, vak katonák lelki ellátása... Mind-mind ránk szakadt ezekben az időkben. De sok szenvedést, fagyási sebeket, mennyi sok jajt és kint láttam ezekben az időkben.”

A háborús idők nyers valósága köszönt vissza akkor is, amikor Ózdra indulván megtapasztalta, milyen gyanakvással járt a készültség: „Kifelé is küldtek. Ózdra [...] küldött főnököm a nagybőjt folyamán. Bánréven keresztül vitt az utam. Azokban a hetekben, március elején voltak a [...] harcok Przemysl váráért. [...] A vashegyes lánzsafélék, amiket a vár körüli árkokban helyeztek el a mieink, éppen itt Ózdon is készültek. A csendőrség tehát duplán őrködött azon, ki fordul meg itt. Ezért, amikor erre ismeretlen szerzetesi ruhában az állomáson sétáltam, az ügyeletes szuromyos csendőr egyszer csak igazolásra szólít fel. Könnyen igazoltam magam, a meghívó pap levelét felé mutatva.”

E tapasztalások azonban nem változtatták meg nézetét, miszerint a háborúban jó és rossz csatázott, hiszen évtizedekkel később fogalmazott úgy például, hogy az oroszok eltiporták Galiciát, vagy pedig erősen befolyásolták 1959-ben is korábbi írásai, feljegyzései. Azok szóhasználata, fordulatai rögzültek és/vagy visszaköszön-tek hosszú idő elteltével is, nem tudott és/vagy nem akart kellő distanciát tartani.

A visszaemlékezés néhány egészen jelentéktelen, közönségesnek ható részletet is megőrzött, talán a korábbi feljegyzések, talán a memória játéka folytán: „[...] megemlítem, hogy amikor a német és osztrák–magyar csapatok a gorlicei áttöréssel az orosz hengert visszafelé görgették, azt mondta a jó öreg, ha visszafoglaljuk Lemberget, fizet egy hordó sört. Lemberg visszafoglalva, a sör nagy üggyel-bajjal, de megszerezve [...].”

Mint hívő ember, Böle a hitben keresett vigasztalást és várt segítséget az égi hatalmaktól: „Minél mélyebbre kerülünk a háborúba, annál jobban igyekszünk Isten felé fordulni, segítséget kérni. Ezért volt május 30-án a budai várból Szent István ereklyéjével le a Bazilikához a Ferenc József hidon és körutakon át. Óriási tömeg. Talán 300 000 ember is volt.”

Összegzés

A fentiek – hangsúlyozottan a teljesség igénye nélkül – példa gyanánt szolgálnak ahhoz, hogy lássuk, mennyi feltáratlan forrás várat magára a „nagy háború” kutatása során, illetve hogy azok mennyire sokrétűen közelítik meg a háború témáját. Három különféle helyzetben levő személyiség meglátásait idéztem, de pl. női napló nem volt közöttük. Fentiekén túl pedig még egy szempontra hívnám fel a figyelmet. Ez az a lehetőség, amely ezen iratokban rejlik a háborúban történelem szélesebb rétegek előtti megismertetése során. A nagy léptékű megközelítés helyett e források révén lehet eredményesebben közel vinni adott korszak problémáinak megértését a ma emberéhez.

A számok, a hadmozdulatok leírásai, a tárgyalások elemzései elfedik az emberi tragédiákat. Ha viszont egy-egy konkrét személy élményei révén idézzük meg a háborút, számsorok, hadoszlopok, seregek helyett egyének, személyiségek bukkannak fel, érzelmekkel, indulatokkal stb. Így válnak emberközeli a száz évvel korábban történtek. Egy-egy személy történetét, életét ismerhetjük meg a magániratok révén, és ezen életutak megtörését is be lehet mutatni. A nagy léptékű narratívák „névtelen” szereplői visszakapják a távolból nézve már elmosódott identitásukat, nevük, arcuk,

egyéni sorsuk „lesz”. Márpedig egy-egy konkrét személlyel, akinek ismerjük, ismerni véljük külsejét, szokásait, könnyebb azonosulni, és így egyszerűbb megérteni az adott kort, a háború hétköznapjait is – fronton és hátszágban egyaránt.

Egyúttal pedig háttérbe szorulhat az általánosító, leegyszerűsítő megközelítés („az ellenség”, „a sereg”, „a románok”, „a magyarok” stb.). A nacionalista érzelmekre ható, egyoldalú, ezért egymással szükségszerűen szemben álló, csak a nemzeti értelmezési keretek között történetet író, egymásra nem reflektáló narratívák helyett így kaphat teret a közös történelem párbeszédre, kritikára és empátiára egyaránt építő, többszólamú megközelítése.

Irodalom

- Berend Miklós (1916): *Berend Miklós hadi önkénytes honvéd törzsorvos Harctéri naplója. Adatok a magyar honvédség, főképp az 5. h. huszárezred történetéből*. Budapest: Singer és Wolfner.
- Bourdieu, Pierre (2002): *Az életrajzi illúzió*. In: Uő: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág. 68–77.
- Bőle Kornél (2013a): „Mindig beljebb a dolgok ismeretében” (*amerikai napló*). Tanítvány 12. (2013) 4. 77–89.
- Bőle Kornél (2013b): *Missziós élményeim (Amerikai napló 1927/28)*. Tanítvány 12. (2013) 3. 62–75.
- DEGYL BK hagy. Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltára (Vasvár). Bőle Kornél hagyatéka.
- Demmel, József – Katona, Csaba (2016): *Slovenský kňaz, maďarský historik. Listy a denník Ľudovíta Haana*. Békéscsaba–Budapest: Historický ústav Filozofického výskumného centra Maďarskej akadémie vied–Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (Kor/ridor Knihy 9).
- Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva (2014): *A személyes történelem forrásai*. Nyiregyháza: Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Évkönyve 20).
- Gilányi Magdolna (2015a): „Krisztusért jártam mindenben követésben” – Bőle Kornél *OP: Utaim*. Turul 88. (2015) 1. 16–21.
- Gilányi Magdolna (2015b): *Egy domonkos szerzetes I. világháborús feljegyzései – Bőle Kornél: OP: Utaim*. Tanítvány 14. (2015) 2.
- Gyáni Gábor (2008): *Levéltári kánon és történetírói tapasztalat*. Levéltári Szemle 58. (2008) 3. 4–9.
- Katona Csaba (2014): *Naplók és emlékiratok az első világháborúból*. Tempevölgy 6. (2014) 4. 69–75.
- Katona Csaba (é.n. [2015]): „Mindig beljebb keveredünk a világháborúba.” *Naplók és emlékiratok mint a „Nagy Háború” forrásai*. In: Szabóné Bognár Anikó – Tombáczné Végh Katalin (szerk.): *Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai*. Kecskemét: Katona József Múzeum, 29–48.
- Катона, Чаба [Katona, Csaba] (2015): *Први светски рат у сећању мађарских учесника Првог светског рата. Прилог вредновању ратних дневника и мемоара*. Војноисторијски гласник 33. (2015) 1. 224–237.
- Katona Csaba (2016): „Háború van-e már Romániával?” *Románia háborúba lépésének emlékezete magyar magániratokban*. Pro Minoritate 25. (2016) 4. 89–101.

Katona Csaba – Kovács Eleonóra (2014): *A személyes emlékezet dokumentumai*. Turul 87. (2014) 2. 41–47.

Katona Csaba – Kovács Eleonóra (2015): *A személyes emlékezet forrásai*. In: Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra – Vitek Gábor (szerk.): *A történelem segéd tudományai I. Genealógia 3*. Budapest: Tarsoly, 157–179.

Kövér György (2011): *Én-azonosság az ego-dokumentumokban. Napló, önéletírás, levelezés*. Soproni Szemle 64. (2011) 3. 219–242.

Kövér György (2014): *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest: Osiris, 2014.

Kulcsár Beáta (2014): „Az 1914/15-iki harcunk az oroszsal. Foris Géza háborús visszaemlékezései. Pro Minoritate 23. (2014) 2. 59–84.

László Gyula (1988): *Árpád népe*. Budapest: Helikon.

Lejeune, Philippe (2003a): *Emlékezet, dialógus, írás. Egy élettörténet története*. In: Uő: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Budapest: L'Harmattan, 130–166.

Lejeune, Philippe (2003b): *Hogyan végződnek a naplók?* In: Uő: *Önéletírás, élettörténet, napló*. Budapest: L'Harmattan, 210–225.

Lejuene, Philippe (2003) *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Szerk. Z. Varga Zoltán, Budapest: L'Harmattan.

Majtényi György (2005): *Állami segítség vagy erőszakos asszimiláció? Az 1945 utáni roma történelem forrásairól és értelmezéséről*. In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene I*. Pécs: Emberháza Alapítvány–Erdős Kamill Cigánymúzeum–Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, 121–132.

Máté Anita (2013): *Bőle Kornél amerikai útinaplója – mint történeti forrás*. Tanítvány 12. (2013) 4. 90–100.

OSZK Quart. Hung. 1952: Országos Széchényi Könyvtár (Bp.). Haan Lajos naplója.

OSZK Quart. Hung. 2978: Országos Széchényi Könyvtár (Bp.). ifj. Teleki Sándor naplója

Papp János (1971): *Haan Lajos naplója. Részletek*. H. n. [Békéscsaba]: Rózsa Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola (Bibliotheca Bekesiensis 6).

Pintér Tamás (2016): *Vágovits Gyula harctéri visszaemlékezése*. Nagy Háború Blog. http://nagyhaboru.blog.hu/2016/03/21/parasztfigura_a_sakktablán (letöltés: 2016.12.19.).

Szakács Annamária (2016): „A király meghalt!” – Ifj. Teleki Sándor első világháborús naplója. ArhivNet 16. (2016) 6. sz., <http://www.archivnet.hu/a-kiraly-meghalt-ifj-teleki-sandor-elso-vilaghaborus-naplója> (letöltés: 2017.02.02.).

Szenti Tibor (1988): *Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, tábori és családi levelek az első világháborúból*. Budapest: Magvető.

Vágovits Gyula (2016): *Parasztfigura a sakktáblán. Vágovits Gyula visszaemlékezése 1. rész*. http://nagyhaboru.blog.hu/2016/03/21/parasztfigura_a_sakktablán (letöltés: 2016.12.19.).

Az erdélyi románság 1916-ban¹

L. Balogh Béni

The Transylvanian Romanians in 1916

Abstract

At the time when World War I broke out, the Romanians in Transylvania were dominantly loyal to the Emperor. However, between 1916 and 1918 a radical turnaround took place in their attitude: the existing loyalty of the middle and upper leadership gradually marginalized, and the forces urging secession from the Monarchy and unification with Romania gained an overwhelming majority. This was closely linked to the fact that on 27 August 1916, Romania declared war on the Austro-Hungarian Empire, and the Romanian army invaded the territory of Transylvania. As a result of the international diplomatic struggle over Romania after ousting the Romanian army, the situation of the Transylvanian Romanians, who were so far in a relatively favourable position, worsened dramatically, since the authorities introduced repressive measures against them.

Key words:

World War I., Transylvania, Romanian population

Kulcsszavak:

első világháború, Erdély, román népesség

„A román nép [...] Ausztria-Magyarországon megingathatatlanul örzi évszázadokon át kipróbált hűségét a dinasztiahoz és a hazához ugyanolyan őszinteséggel és szeretettel, mint a múltban. Hiszen a nép ösztöne és hagyományai nem változtathatók meg máról holnapra.” (Iratok 1999, 681) A fenti sorokat Alexandru Vaida-Voevod magyar országgyűlési képviselő, a Román Nemzeti Párt egyik vezetője írta három nappal Románia hadüzenete és a román csapatok erdélyi betörése után a Reichspost 1916. augusztus 30-i számában. Tudjuk, hogy számos ilyen vagy ehhez hasonló „hűségnyilatkozatot” a rájuk nehezedő nyomás miatt, vagy egyszerűen csak taktikai megfontolásból tettek erdélyi román politikusok. Vaida-Voevod megnyilatkozása azonban feltehetően őszinte volt. Hiszen ő maga írta visszaemlékezéseiben, hogy az első világháború kitörését követően, Milan Hodžával együtt, az abszurd túlzásokig elmenő intranzigens grossösterreicher volt. Alig több mint két év alatt azonban, 1916 és 1918 között Vaida álláspontja látványos fordulatot vett. A magyar parlamentben 1918. október 18-án elmondott híres beszédében teljes szabadságot követelt a magyarországi román nemzet számára. Néhány hónappal később, a párizsi békekonferencia román küldöttségének tagjaként majd elnökeként Románia területét a Dnyesztertől a Tiszáig képzelte el, „a Duna természetes, integrális határán belül”. 1919. december 1-jén pedig a megnagyobbodott Románia miniszterelnöke lett.

¹ A tanulmány a Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben c. K 113004 számú OTKA-kutatás részeként készült.

Bár példája nem általánosítható, kétségtelen, hogy 1916 és 1918 között radikális fordulat ment végbe az erdélyi románság magatartásában: a közép- és felső vezetők körében addig meglévő államhű irányzatok fokozatosan marginalizálódtak, és elsöprő többségre tettek szert a Monarchiából való kiválást, a Romániával való egyesülést szorgalmazó erők. Mindez szoros összefüggésben állt Bukarest hadba lépésével, a világháború későbbi kimenetelével, a nemzetközi politikai helyzet változásával és a térség többi nemzetiségi mozgalmának radikalizálódásával.

Az erdélyi románok persze már nagyon régóta vágyakozva tekintettek át a Kárpátok déli oldalára. Nemhiába szerepelt a Ioan Slavici által szerkesztett népszerű *Tribuna* c. lap fejlécén a jelmondat, hogy minden román számára Bukarestben kel fel a nap. A Romániával való egyesülés azonban még az első világháború kitörése idején is csak a lehetséges, de a távoli homályba vesző jövő része volt. Értelmiségük számottevő részének ennél sokkal kézzelfoghatóbb megoldást jelentett volna a megreformált Habsburg-monarchia, ezen belül Erdély autonómiájának helyreállítása, a Magyarországon belüli teljes jogegyenlőség kivívása. 1916 és az ezt követő két év azonban mindezt felülírta, és ez az elképzelés végleg a történelem „lomtárába” került.

Tekintsük át röviden az erdélyi és magyarországi románság demográfiai, társadalmi és politikai viszonyait.

Az első világháború kitörése előtt a román anyanyelvűek az Osztrák-Magyar Monarchia 51 milliós lakosságának 6,5%-át képezték. A több mint 3 200 000 román lakosból 270 ezren az Osztrák Császársághoz tartozó Bukovina tartományban, 2 930 000-en pedig a Magyar Királyság területén éltek: a történeti Erdély, valamint a Bánság, a Partium és Máramaros területén. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország 18 millió főt meghaladó össznépségének 16,1%-át alkották a román anyanyelvűek. Ha viszont a történeti Erdély területét nézzük, az ott élő közel másfélmillió román a lakosság 55%-át, azaz abszolút többségét tette ki. Túlnyomó részük falun élt, a városiakok aránya még az 5%-ot sem érte el. Ezzel magyarázható, hogy a nagyobb erdélyi városok lakosságának csekély hányadát alkották a románok: 1910-ben Brassóban ez 29, Szébenben 26, Kolozsváron 12%-ot jelentett. Erdély számos helyén viszont nagy zárt tömbökben éltek, és az ott lakók túlnyomó többségét képezték. Fogaras vármegye lakossága például 90%-ban, Hunyad vármegyéé pedig több mint 80%-ban román volt (Szász 1986, 1564–1577).

Az erdélyi román társadalom szerkezete az első világháború küszöbén még mindig hagyományos agrárjellegű jellegű volt: a népesség több mint 85%-a mezőgazdaságból élt. Jellegzetes kelet- és délkelet-európai típusú, kisbirtokos paraszttársadalom ez: a lakosság 60–70%-a birtokos paraszt, de közülük csak kevesen emelkedtek ki az önálló gazdálkodás köréből. A nagybirtokosság és a nagypolgárság a kiegyezés után csekély erőt képviselt, a 19. század utolsó harmadában elszaporodott erdélyi román bankoknak köszönhetően viszont hamarosan kialakult az ún. banktőkés csoport, amely céltudatosan és bőkezűen támogatta a románság kulturális intézményeit. Ez a támogatás, valamint a széleskörű román egyházi és iskolai önkormányzat „védőernyője” is elősegítette a számottevő erdélyi román középosztály kifejlődését. Több mint hétezer pap és pedagógus, ezer köztisztviselő és pár száz ügyvéd, orvos, újságíró alkotta a román értelmiséget a századfordulón.

Ha ehhez hozzáadjuk a mintegy 1200, száz kat. holdon felüli birtokost, az ezerfőnyi tehetősebb iparost és kereskedőt, megkapjuk a mintegy 12–13 ezer (más számítások szerint közel húszezer) családot kitevő román középosztályt. Tagjainak többsége paraszti származású volt, ezért sem maradt teljesen érzéketlen a szociális problémák iránt. Ha a kiegyezés után létrejött dualista rendszer korlátokat állított is az öntudatos románság politikai érvényesülésének útjába, gazdasági érvényesülését nem akadályozta. A korszak kimagasló gazdasági fellendüléséből a románság is részesedett, és anyagi-kulturális gyarapodása számottevőnek bizonyult ezekben az évtizedekben (Szász 1986, 1606–1615).

Középosztályának mintegy háromnegyed részét az értelmiségiek alkották. Egykorú román adatok szerint 1914-ben – bár számuk csökkent – még mindig 2800–2900 népiskolában folyt román nyelven az oktatás. Volt öt gimnáziumuk, hat tanítóképzőjük, egy-egy reál- és felsőkereskedelmi iskolájuk és négy polgári leányiskolájuk. Paradox módon jobban el voltak látva anyanyelvű iskolákkal, mint Románia lakossága, s az írástudatlanság is kisebb volt, mint a Kárpátokon túl. 1910-ben 7500 érettségizett férfi vallotta magát román anyanyelvűnek, és több mint 5000 román férfi végezte el legalább a középiskola 4 osztályát.

A széleskörű iskolahálózatnak is köszönhető – amellett persze, hogy kompakt etnikai tömbökben éltek, és vallásilag is elkülönültek az uralkodó nemzettől: a magyartól –, hogy a román középosztály sokkal kevésbé magyarosodott el, mint a szlovák vagy a ruszin. Igaz, a magyar állam az 1880-as évektől igyekezett minél nagyobb ellenőrzést gyakorolni a román iskolák felett is, mert a korabeli nacionalista közgondolkodás (jócskán túlbecsülve a magyar állam erejét és befolyását), hitt az iskolai magyarosítás lehetőségében. Minden ilyen irányú központi intézkedés azonban sikertelen maradt, amit az is bizonyít, hogy az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a magyarországi románoknak csak mintegy 12%-a beszélte a magyar nyelvet. Igaz, önmagában már a magyarosítás pusztá szándéka is mélyen sértette a románság nemzeti öntudatát.

Egy egész nemzedék számára jelentettek biztatást a föderalizált, etnikai régiókra osztott Nagy-Ausztria tervéről elhíresült Aurel C. Popovici tüzes szavai, amelyeket az erdélyi román fiatalokhoz intézett: „Tanuljatok, [mert] különbnek kell lennetek a magyaroknál, külön-külön felkészültebbnek, ügyesebbnek, mint száz egyén közülük. Más arisztokráciája nincs a népünknek, csak ti. Ti kell vigyázzatok rá, állampolgári öntudatra kell ébresszétek, meg kell szervezzétek, a beletörődött tömeget harcossá nemzetté kell változtassátok.” (L. Balogh 2012, 65).

Az erdélyi románság tehát egy aránylag, az ottani magyarnál mindenképpen egységesebbnek mondható társadalmi szerkezetbe tagolódott, nem szabdalták szét jelentősebb osztályellentétek. Így politikai téren is valamivel egységesebben tudott fellépni érdekei érvényesítése mellett. A görög katolikus, és különösen a széleskörű autonómiával rendelkező, jelentős vagyonnal felruházott görögkeleti egyház mellett ott volt az országos hálózatot kiépítő nagyszabású székelyi román kulturális egyesület, az ASTRA, is, amely valóságos művelődésügyi minisztériumként funkcionált. Ne feledkezzünk meg az 1881-ben létrehozott, a magyarországi román lakosság jelentős tömegeinek körében – mai szóhasználattal élve – ideológiai hegemóniát élvező Román Nemzeti Párttól sem. Az erdélyi román politikusok (kivéve a bánásá-

giakat, a máramarosiakat és a partiumiakat) 1869-ben a passzív ellenállás mellett foglaltak állást, azaz megfogadták, hogy távol tartják magukat a magyar politikai élettől, és elutasítják a dualista rendszert, illetve Erdély egyesítését Magyarországgal. Legfőbb követelésük Erdély autonómiája, különállása volt. Ezt a passzivistá politikát követte a Román Nemzeti Párt egészen 1905-ig, amikor is a nagyszebeni konferencián formálisan elfogadták az egyesítés tényét és az aktivizmus útjára léptek, azaz részt vettek a választásokon, valamint a parlamenti munkában. Ettől kezdve elsősorban a magyarokkal egyenrangú státus megadását követelték, tehát azt, hogy ismerjék el a románokat is államalkotó nemzetnek.

A 20. század első évtizedében a románokkal szemben követett budapesti politikában is új irány tűnt fel: a román nemzeti mozgalom megerősödése, a Monarchia belső feszültségei és külföldi presztízisének hanyatlása arra ösztönözte a kormányzó köröket, hogy nyissanak a románok felé, próbálják meg őket politikailag is integrálni a dualista rendszerbe. Tisza István első kormányzása idején merült föl először a román vezetőkkel való tárgyalások gondolata, de azokat csak 1910-ben kezdték el, hogy aztán meg-megszakítva, 1914-ben záruljanak le sikertelenül. Ezzel megbukott az a kísérlet, amely 1867-es alapon a szászokhoz hasonlóan a románokat is megpróbálta integrálni a magyar politikai életbe.

Az I. világháború kitörésekor az erdélyi románság körében is császárhű érzület uralkodott, és gyakran falvanként, lelkészeik vezetésével vonultak be a seregbe. Több mint félmillió román katona harcolta végig a monarchia oldalán a háborút, és a források szerint több esetben ők küzdöttek a legjobban a nemzetiségek közül. Kezdetben a román nemzetiségű hivatásos tisztek is császárhű érzelműek voltak, hiszen a monarchia tisztképző intézeteiben szocializálódtak, ahol nem számított a nemzetiségi hovatartozás.

A Románia megnyeréséért folytatott nemzetközi diplomáciai harc eredményeként az erdélyi románok helyzete 1914 és 1916 között viszonylag kedvező volt. A második Tisza-kormány igyekezett az ország belső biztonságát szigorú rendszabályokkal erősíteni, ugyanakkor óvakodott a román közvélemény ingerlésétől, és megpróbált határozottan gátat szabni a nemzetiségek elleni uszításnak, alaptalan hangulatkeltésnek. Betegh Miklós erdélyi kormánybiztos javaslatára, miszerint az erdélyi román „intelligentiát Németországba kellene szállítani s ott internálni”, Tisza István – legbelsőbb meggyőződése szerint – így válaszolt 1915. január 7-én kelt levelében: „Tudom nagyon jól, hogy Erdélyben sok ellenséges érzületű román van, azt is tudom, hogy egy Romániávali háború erős lelki konfliktust idézne elő az összes románságra. De merem állítani, hogy az erdélyi románság többsége nem óhajtja ezt a háborút, s ha nem tenné is meg a megpróbáltatás napjaiban hazafias kötelességét, konspirációban nincs s kerülni szeretné a színvallás pillanatát. Lelkében küzd a faji öntudat a hazához való hűséggel.” (Iratok 1999, 274). Megbízhatatlan, kétes elemnek tartotta ugyan az erdélyi románságot, de határozottan ellenezte, hogy „gazemberként és ellenségként” bánjanak „minden művelt román-nál”. Az erdélyi román vezetőkkel megkísérelte ismét felvenni az ún. paktumtárgyalásokat. Kormányja beszüntette a sajtópereket, engedélyezte a román nemzeti zászló használatát, megkönnyítette a román anyanyelv hivatalos használatát, az uralkodó pedig amnesztiát adott a politikai ügyekben elítélt románoknak.

1916. augusztus 27-én Románia hadat üzent az Osztrák-Magyar Monarchiának, és hadserege behatolt Erdély területére. Ez sorsfordító eseménynek bizonyult, és fordulópontot jelentett az erdélyi románság addigi óvatos, egyensúlyozó magatartásában. Igaz, kezdetben az erdélyi románság szimpátiája kisebb volt a bevonuló csapatok iránt, amint azt a román vagy egyes hivatalos magyar körök várták. A sok helyen tapasztalható tartózkodó magatartásban a háború kimenetelében való bizonytalanság mellett az első internálásoknak is szerepük lehetett. A magyar és a szász lakosság körében viszont fejvesztett menekülés indult meg az ország belseje felé, mert a magyarok az 1848–49-es tömegmészárlások megismétlődésétől tartottak. Ez szerencsére nem következett be: a román legfelsőbb hadvezetés nem adott parancsot megtorlásra, így a kilengések többnyire a katonák fegyelmetlenységének a következményei voltak. A bevonulók ugyanakkor – mint minden hadsereg – kíméletlenül rekvirálták a lakosságtól (legkevésbé a román nemzetiségűektől) az élelmet, a takarmányt és az állatállományt.

Egy Tisza Istvánnak küldött 1916 októberében kelt helyszíni jelentés szerint a román hadseregtől visszafoglalt erdélyi területeken „*az általános benyomás feltűnően kedvező*” volt. A helyenkénti rombolást, pusztítást és a nagyarányú rekvirálást leszámítva, a román katonaság a visszamaradt polgári lakossággal szemben – az utolsó napok kivételével – „kifogástalanul” viselkedett. A legnagyobb kárt nem a katonaság, hanem az el nem menekült román lakosság egy része okozta. Viselkedésük – olvasható a jelentésben – „egyedülállóan rossz” volt, egyes jobb érzésű román tisztek haragját is kivívta, akik nagyon lenézően nyilatkoztak az itt visszamaradt románokról”. A fosztogatásokból azonban minden bizonnyal nem csak a román, hanem a más nemzetiségű helybeli csőcselék is kivette a részét. Kivonulásukkor a román csapatok nagy számban hurcoltak magukkal civil túszoikat, akik közül később sokan hadifogolytáborokban lelték halálukat. A távozó román hadsereggel a déli határvidék román értelmiségéből is számosan elmenekültek: Fogaras és Szében vármegyékben egész községi előljáróságok tűntek el a román hadakkal.

A román hadsereg kiűzése után Erdélyben kemény megtorló intézkedéseket vezettek be a román lakossággal szemben. Több száz román nemzetiségű személyt, főleg értelmiségieket fogtak perbe, tartóztattak le és internáltak, köztük Ioan Lupașt, a neves történészt is. Nagy erővel vizsgálták a vezető román politikusok korábbi tevékenységét, és bizonyítékokat kerestek irredenta tevékenységükre. Tisza István 1917. májusi lemondását követően Apponyi Albert, az Esterházy Móric vezette kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere a Romániával határos peremterületeken hozzákezdett az ún. kultúrzóna felállításához, ahol a tervek szerint az összes román felekezeti iskola helyét állami tanintézet vette volna át. Egy 1917. évi rendelet értelmében korlátozták a román nemzetiségű lakosok ingatlanforgalmát: minden ingatlaneladáshoz vagy tartós bérbe adáshoz a kolozsvári Ingatlanforgalmi Bizottság engedélye kellett.

1918 őszén fordult a kocka: a Központi Hatalmak a hadszíntereken vereséget szenvedtek, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlott. A december 1-jei gyulafehérvári nagygyűlésen a résztvevők kinyilatkoztatták Erdély, a Bánság, Bihar és Máramaros egyesülését a Román Királysággal. December 24-én a román csapatok bevonultak Kolozsvárra. Nem tudhatjuk, hogy néhány év múlva, ha valaki megkérdezi őket, az erdélyi románok többsége egyetértett-e volna Alexandru Vaida-Voe-

voddal, aki 1922-ben – a Bukarestben szerzett rossz tapasztalatai nyomán – ezt írta: a regátiak bebizonyították, hogy nem testvérek, hanem urak akarnak lenni, és Ferenc József idején a magyar kormányok jobban tisztelték az erdélyi románok állampolgári jogait, mint Brătianu miniszterelnök.

Irodalom

Constantiniu, Florin (1999): *O istorie sinceră a poporului român*. [A román nép őszinte története.] Ediția a II-a, București: Univers Enciclopedic.

Hanák Péter (1978): *Magyarország társadalma a századforduló idején*. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története (1890–1918)*. 1. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó, 403–515.

Iratok (1999) Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában VII. (1914–1916). Kemény G. Gábor gyűjtését kiegészítette és jegyzetekkel ellátta: Szarka László és Szász Zoltán. Budapest: MTA Történettudományi Intézet.

Katus László (1978): *A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején*. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története (1890–1918)*. 2. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1003–1063.

L. Balogh Béni (2012): *Alexandru Vaida-Voevod és a magyar–román együttélés*. In: Horváth Jenő és Pritz Pál (szerk.): *Emlékirat és történelem. A VII. Hungarológiai Kongresszus (Kolozsvár, Cluj-Napoca, 2011. augusztus 22–27.) azonos című paneljének anyaga*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat–Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság.

Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 44. fond, Tisza István iratai.

Maior, Liviu (2003): *Transilvania*. In: Gheorghe Platon (coord.): *Istoria Românilor*. Vol. VII, tom II. *De la independență la Marea Unire (1878–1918)*. București: Editura Enciclopedic, 293–355.

Miskolczi Ambrus (2002): *A modern román nemzet a „régii” Magyarországon*. In: Biró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Csikszereda: Pro-Print Könyvkiadó. Függelék, 512–522.

Szász Zoltán szerk. (1986): *Erdély története*. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Reménykedés és aggodalom

Az 1956-os magyar forradalom eseményei a *L'Osservatore Romano* tükrében

Hamerli Petra

Hope and Anxiety. The Events of the Hungarian Revolution of 1956 in the Mirror of *L'Osservatore Romano*

Abstract

The events of the Hungarian revolution of 1956 made a significant response abroad, which was transmitted mainly by the other states' press. Also Vatican City, which represents the Catholic Church, published several reports on the revolution in its official gazette, *L'Osservatore Romano*. In 1956 the head of the Catholic Church was a "political Pope", Pius XII (1939–1958), alias Eugenio Pacelli, who had already been dedicating special attention to Hungary when he was Secretary of State of the Holy See (1930–1939). His interest towards the Hungarian State increased after the Soviet occupation (1945), which was followed by the dismissal of the Apostolic Nuncio Angelo Rotta. This led to the interruption of the diplomatic relations between Hungary and the Holy See. That is why the Vatican was in the hope of the victory of the Hungarian revolution, as it could have re-established the earlier role of the Catholic Church in Hungary. The articles of *L'Osservatore Romano* reveal how Pius XII and the Holy See reacted to the happenings of the Hungarian revolution, and to which of its episodes the Vatican paid special attention. The Catholic Church took solidarity with the participants of the revolution, trusting its victory. Later – when a war among the revolutionists and the communists (Soviets) began – also Pius XII expressed his disapproval through the press. It means that the confidence in the Hungarian victory – and in re-establishing the quondam position of the Church in Hungary –, and the anxiety on the war were present at the same time in the Vatican's press. In my paper I examine the reports of the *L'Osservatore Romano* published between 23 October and 11 November 1956, so from the breakout of the revolution to the Soviet victory. My aim is not to make a statistic analysis, but to reveal the impressions of the Holy See – and of the Catholic Church in general – on the Hungarian revolution based on the articles.

Key words:

Vatican Diplomacy, Vatican's attitude towards the Hungarian Revolution of 1956, Pius XII and Hungary, *L'Osservatore Romano* about 1956, press analysis

Kulcsszavak:

Szentszéki diplomácia, a Vatikán álláspontja az 1956-os magyar forradalomról, XII. Pius és Magyarország, a *L'Osservatore Romano* 1956-ról, sajtóelemzés

Az 1956. október 23-án, Magyarországon kirobbant szovjetellenes forradalmat – amely a lengyelországi Poznan városában szerveződött felkelés melletti szolidaritási tüntetésből bontakozott ki – a szomszédos országok mellett a nyugati államok is élénk figyelemmel kísérték. A Nyugat az általa már megjelenésekor is mélyen elítélt

a bolsevik ideológia megállítását remélte a lengyelek és a magyarok megmozdulásától, így közvéleményét élénken foglalkoztatták az események, és azok kimenelete. Az 1956-os forradalom különösen nagy visszhangot keltett az Amerikai Egyesült Államokban, amely segítséget ígért a szovjet csapatok visszaszorításához, valamint Olaszországban, ahol a kiemelkedően szolidáris társadalom és a forradalom mellett felszólaló politikai elit összetűzésbe került az eseményeket elítélő egyetlen olaszországi csoporttal, a Palmiro Togliatti által vezetett Olasz Kommunista Párttal. Azt, hogy e két ország milyen diplomáciai állásfoglalást tanúsított a magyarországi események ügyében, sokan és sok szempontból nagyító alá vették már.¹

Bizonyos szempontból összekapcsolható 1956-tal a szocialista éra (1945–1990) magyar egyháztörténetének egyik sarkalatos kérdése, nevezetesen Mindszenty (Pehm) József bíboros ügye, akit a forradalom dicsőségesnek tűnő napjaiban szabadon bocsátottak 1949-ben kiszabott, életfogytig tartó bebörtönzéséből, majd a bíboros a szovjetek Magyarországra történő visszatérését követően, 1956. november 4-én a budapesti amerikai követségre menekült, ahol egyfajta házi őrizetben tartották fogva egészen 1971-ig, amelyről részletes forráskiadványok és monográfiák születtek.² Az 1945 és 1990 közötti időszak, és ezen belül az 1956-os forradalom idején a szentszéki–magyar kapcsolatok nem emelkedhettek diplomáciai szintre, ezért azok jórészt Mindszenty, mint a korszak vitathatatlanul legjelentősebb magyar egyházi személye köré fonódtak, ami magyarázza a bíboros élete és tevékenysége iránt tanúsított, nagyfokú kutatói érdeklődést.³

Az Apostoli Szentszék azonban nemcsak a (herceg)primásnak, hanem az 1956-os forradalom eseményeinek is kiemelt figyelmet szentelt a kommunista időszakban. A fentiekből logikusan következik az a feltételezés, hogy 1956 a magyar–szentszéki kapcsolatok újrafelvételének lehetőségével kecsegtette a Vatikánt, azon túl, hogy a forradalom győzelme kilátást teremtett volna a katolikus egyház magyarországi szerepének helyreállítására is. Tanulmányom célja, hogy bemutassam azt, hogy a pápai állam – és maga XII. Pius pápa – miként viszonyult a magyarországi eseményekhez, és vizsgálni kívánom, hogy vajon helytálló-e az előbbi feltételezés, miszerint a Vatikán egyfajta lehetőségként tekintett 1956-ra. Előre kell bocsátanom, hogy – s vélhetően ezzel magyarázható az 1945 utáni magyar–szentszéki kapcsolatok (melyek, noha diplomáciai szempontból nem létezőnek tekinthetőek, de ugyanakkor a kulisszák mögött kétségtávolul léteztek) kevésbé ismert volta – levéltári dokumentumok a nevezett időszakból nem állnak rendelkezésre, ugyanis az 1939-et követő iratok napjainkban még zároltak a vatikáni levéltárakban. Áthidaló megoldásként írásomban a Vatikán hivatalos sajtóorgánuma, a *L'Osservatore Romano* tudósításaira támasz-

¹ Pl. Andreides Gábor, Federigo Argentieri, Stefano Bottoni, Andrea Carteny, Csorba László, Glant Tibor, Francesco Guida, Kecskés D. Gusztáv, Magyarics Tamás, Pankovits József, Alessandro Vagnini, Walcz Amarylisz.

² Erről lásd Somorjai Ádám és Zinner Tibor munkáit. A legfrissebb: Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor (2016): *A Szabadság Téről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza. Mindszenty József bíboros, primás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szentszékkal 1956–1971.* Budapest: Veritas Történetkutató Intézet (Veritas Könyvek 4).

³ Mindszenty életéről, tevékenységéről pl. Adriányi Gábor, Balogh Margit, Fejérdy András, Gergely Jenő, Hegedűs András, Janek István, Mészáros István, Miklós Péter, Somorjai Ádám OSB, Zinner Tibor. *propria esecrazione per la proditoria aggressione all'Ungheria*, és „Manifestazioni di solidarietà e di cordoglio a favore dell'eroico popolo magiaro.”

kodom, amelyek rendkívül nagy számban születtek, bizonyítva, hogy XII. Pius meny-nyire szívén viselte a magyar forradalom sorsát.

A cikkeket a forradalom kitörésének napjától, 1956. október 23-tól annak le-
veréséig, 1956. november 11-éig vizsgáltam. Ennek során a reménykedés és ag-
godalom együttes jelenléte rajzolódott ki, amely a Vatikán állásfoglalását – a sajtó
alapján legalábbis – jellemezte. A sajtóhírek természetesen nem pótolják a törté-
netírás leghitelesebbnek tekinthető forrásbázisát, a levéltári anyagot, azonban a be-
nyomásokat kitűnően érzékeltetik, megvilágítva az alapvető nézeteket és
gondolkodásmódot egy kérdésről. Tanulmányomban ennek ismertetésére szorít-
kozom, abban a reményben, hogy a jövőben lehetőségem nyílik arra, hogy a sajtót
a levéltári forrásokkal összevetve teljesebb képet adjak a témáról.

A pápai diplomácia és Magyarország 1945 és 1956 között

Ahhoz, hogy érthetővé váljon az a nagyfokú figyelem, amivel a pápai állam az 1956-
os magyar forradalom eseményeit kísérte, elengedhetetlen röviden összefoglalni
egyrészt a Vatikán mint állam diplomáciai alapelveit, másrészt pedig azt, hogy mi-
ként alakult a katolikus egyház helyzete Magyarországon 1945 és 1956 között.

A pápai diplomácia elveit tekintve kiválónak és lényegre törőnek tartom Rónay
Miklós megfogalmazását, aki szerint „az egyház külügyi tevékenysége egyrészt spi-
rituális célok/ érdekek megjelenítésére szolgál, másrészt ezek elérésére politikai
eszközrendszerrel használ fel” (Rónay 2009, 97). Vagyis az Apostoli Szentzsék tud-
valevőleg annak egyetemes voltában képviseli a katolikus egyházat, amiből követ-
kezik, hogy érdekében áll diplomáciai kapcsolatot létesíteni minden olyan állammal,
ahol katolikusok is élnek. Erre irányul a konkordatárius politika, amelynek célja biz-
tosítani az egyház és a hívek szabad tevékenységét egy adott államban, a konkor-
dátum által szabályozva az állam és az egyház viszonyát (Cantori 2016, 180 és 189).

Ily módon a Szentzsék az egyházi érdeket kívánja diplomáciai úton képviselni
(Rónay 2009, 97). A pápai állam külképviseletét a nunciatúra hivatott ellátni, amely
a bíboros államtitkár⁴ által vezetett Pápai Államtitkárság (Segreteria di Stato della Santa
Sede) felügyelete alatt áll (Érszegi 2016, 354). A Pápai Államtitkárság feladata, hogy
érdemi információkat gyűjtsön minden olyan eseményről, amelyek az Apostoli Szent-
zsék érdeklődésére számot tarthatnak, s egyúttal figyelemmel kísérje az egyes kor-
mányok egyházpolitikáját (Cantori 2016, 58). Ezt a feladatot külképviseleti szinten
a pápa által megbízott nuncius végzi, aki egyfelől a fogadó állam kormányával tartja
fenn a diplomáciai kapcsolatokat, másfelől a helyi katolikus egyháznál képviseli a pápát,
mint az egyetemes egyház vezetőjét. Ez utóbbinak köszönhetően a nuncius a többi
diplomatanál jóval kiterjedtebb kapcsolatrendszerrel rendelkezik, amiből következően
információi is részletesebbek (Érszegi 2016, 355). Amely államokban létesült nunci-
atúra, ott a nuncius a diplomáciai testület vezetője is. Vélhetően e két utóbbi aspektus
jelentős szerepet játszott abban, hogy Magyarországon – csakúgy, mint a Szovjetunió
tagállamaiban általában – 1945-ben, a II. világháború utáni szovjet megszállást köve-
tően bezárták a nunciatúrát, miután a Szovjetunió megbízottja, Vorosilov marsall a szó
szoros értelmében kutasította Budapestről Angelo Rotta nunciust.

⁴ 1956-ban a bíboros államtitkári posztot Antonio Samoré (1953–1967) töltötte be.

A szentszéki–magyar diplomáciai kapcsolatok ily módon történő megszakadását követően kezdetét vették azok az intézkedések, amelyek szintén minden szovjet tagállamban sajátosnak tekinthetők, s amelyek célja az önmagát vallássá tenni kívánó marxista ideológia fő ellenségeként számon tartott katolikus egyház felszámolására irányultak. Magyarországon 1948-ban, a „fordulat évében” államosították az egyházi iskolákat, amely nagy veszteséget jelentett az egyház számára, ugyanis a két világháború között a katolikusok az iskolák felét, míg a protestánsok azok negyedét birtokolták. Magyarország helyzete a többi szovjetizált államhoz képest ezzel együtt is szerencsésnek volt mondható, miután egy 1950-ben kötött megállapodásnak köszönhetően a katolikus egyház nyolc gimnáziumot megtarthatott. 1952-ben sor került a papképző szemináriumok felszámolására is, amelyek közül az öt legnagyobb működhetett tovább (Somorjai 2016, 573). Ezzel a katolikus egyház elveszítette az ifjúságnevelésben betöltött, korábbi szerepét, amelynek helyét a marxista szellemben történő oktatás vette át.

A kommunista pártállami rendszer kiépülése után (1949) megkezdődtek a szerzetesrendek tevékenységét akadályozó intézkedések is. Miután a szerzetesrendeket gyakorlatilag felszámolták azért, hogy egyfelől sok szerzetest elítéltek vagy elhurcoltak, másfelől pedig a határmenti rendek tagjait az ország belsejébe deportálták. Ezt követően, akik nem estek áldozatul a megtorló intézkedéseknek, külföldre emigráltak, hogy ott folytassák tanulmányaikat, vagy egyéb tevékenységüket. Így tett többek között Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát (1933–1947) is. A rezsim nemcsak a szerzetesrendek és az egyházi iskolák működését korlátozta, hanem a katolikus sajtó is cenzúra alá került. A valóban erős ellenőrzés alatt tartást bizonyítja, hogy ebben az időszakban a katolikus lapok az összes magyar sajtóorgánumnak mindössze 0,01%-át tették ki (Somorjai 2016, 580–583).

Joszif Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálát követően Magyarországon is enyhülés következett be a diktatúrában, amelynek leglátványosabb jele a reformkommunistaként ismert Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése volt. 1955-ben azonban a leváltása után Moszkvába távozott Rákosi Mátyás elérte, hogy az általa jobb kommunistának tartott Hegedüs Andrást tegyék meg a párt első emberének, belügyminiszterre pedig Gerő Ernőt nevezzék ki. Nyikita Hruscsov 1956. február 25-én, a Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusán elmondott beszédében elítélte a személyi kultuszt, aminek eredményeképp a keményvonalas kommunizmus tarthatatlanná vált. Ez az eseménysorozat tekinthető a forradalom előzményének.

Ami a párt egyházpolitikáját illeti ebben a számára rendkívül kényes időszakban, azt a „húzd meg, ereszd meg” taktika jellemezte. Mintegy reakcióként Hruscsov beszédére, márciusban az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) nekilátott a korlátozni igyekezett a megerősödő jobbszárnyat és az egyházi tevékenységet, de ugyanakkor több, korábban letartóztatott papot szabdlábra helyeztek (Balogh 2006, 13–14). Az amnesztiák sora tovább folytatódott a nyári és a kora őszi hónapokban is, azonban a további érdemi engedmények – így például a hitoktatás szabadsága is, amelyért a püspöki kar több ízben a ÁEH-hoz folyamodott – vártak magukra (Balogh 2016, 33). Mindennek ellenére kétségtelen, hogy a forradalom előkészítésében és megszervezésében az egyháznak semmilyen szerepe nem volt, még akkor sem, ha az egyház a néppel együtt örömmel tekintett a változások elé (Balogh 2016, 37).

A magyar katolikus egyház 1945 és 1956 közötti helyzetéről összességében

elmondható, hogy a kommunista vezetés mindent megtett az általa konkurensnek tartott egyház felszámolása, de legalábbis tevékenységének visszaszorítása érdekében. Ennek fényében érthető, hogy 1956. október 23-án kirobbanó forradalom reményt keltett nemcsak a magyar egyháziakban, de a pápai államban is.

A L'Osservatore Romano címlapja, 1956. november 7.

A „*Datis nuperrime*” kezdetű enciklika

Az események a L'Osservatore Romano tükrében

Az Apostoli Szentszék sajtóorgánuma, az 1861 óta megjelenő L'Osservatore Romano [Római Figyelő – H. P.] tudósításai a Vatikánnak a világ történéseiről alkotott hivatalos álláspontját tükrözték (és tükrözik), reprezentálva a katolikus egyházfő véleményét. Ennek köszönhetően a lap cikkeinek vizsgálatával képet kaphatunk arról, hogy a katolikus egyház miként tekintett a történelem egyes eseményeire, ez esetben az 1956-os magyar forradalomra. A pápai állam vezetője ekkor XII. Pius pápa (1939–1958) volt, aki tudvalevőleg aktívan részt vett a nemzetközi életben, s már bíboros államtitkárként⁵ is figyelemmel kísérte Magyarország politikáját.

Az 1956-os forradalom kirobbanásától (október 23.) annak leveréséig (november 11.) a L'Osservatore Romano 49 tudósítást közölt. A hírlap alapvetően napilap, de a vizsgált időszakban volt három dupla szám is, amikor egy lapszám két nap híreit foglalta magában (október 29–30, november 2–3, november 5–6). Tekintve, hogy a Vatikánnak nem volt jelen helyszíni tudósítója Budapesten, a lap a forradalom eseményeit a Magyarországgal szomszédos államok, különösen Ausztria saj-

⁵ Eredeti nevén Eugenio Pacelli. A bíboros államtitkári posztot 1930–1939-ig töltötte be.

tója alapján, tényszerűen közölte, s ezt az újság munkatársai saját benyomásaikkal egészítették ki. Ily módon a L'Osservatore Romano alapján az rekonstruálható, hogy a pápai államban milyen érzéseket, véleményt keltett a forradalom.

A L'Osservatore Romano október 24-én közölt először tudósítást a magyarországi eseményekről. Ezek az első, október 24-e és 28-a között megjelent hírek főként a tények közlésére szorítkoztak. Az október 24-i, első híradás kiemelte, hogy a forradalom egy tüntetéssel kezdődött, amelynek során az egyetemisták szolidaritásukat kívánták kifejezni Lengyelország iránt, ahol a poznani felkelés eredményeképp a reformer Władysław Gomułka hatalomra került ugyan, de – mivel korábban szembeszállt a sztálini vezetéssel – a szovjetek nem nézték jó szemmel ezt a politikai változást, így csapataik bevonultak Lengyelországba.⁶

Október 25-én a lap tudósított a Budapesti Rádió előző napi híradásáról, amely a magyar rendőrök és katonák elleni támadásról beszélt a tüntetés kapcsán, kifejtve, hogy „fasiszta, reakciós elemek fegyveres támadást intéztek középületeink ellen és megtámadták karhatalmi alakulatainkat” (idézi: Gyarmati 2013, 415). A L'Osservatore Romano így kommentálta a riportot: „Természetesen – hűen ahhoz az álarchoz, amely mögé a kommunista rezsimek vezetői általában bújnak – az eset felelősei a hivatalos tudósítások szerint a »fasiszták«, »reakciósok« és »banditák«... stb. voltak, ami minden kétséget kizáróan a sztálinizmus klasszikus nyelvezetéhez való visszatérésre utal.”⁷ A cikk hangsúlyozta azt is, hogy az események nem tekinthetők ellenforradalomnak, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy munkások ezrei is részt vettek a tüntetésen.

A másnapi (október 26.) tudósítások megerősítették a munkások nagyszámú jelenlétét, sőt, az osztrák lapok – amelyektől a L'Osservatore Romano a tényanyagot kölcsönözte – egyenesen a forradalom katalizátorainak tartotta a munkásokat. A Vatikán lapja fontosnak tartotta kiemelni továbbá azt is, hogy a katonák – ha nyíltan nem is mertek a forradalom mellé állni – egyfajta testvérközösséget éreztek a felkelőkkel, akik több ízben is a katonáktól kapták a fegyvereiket, amelyekkel a rájuk nyomást gyakorló rendőrök ellen harcoltak. E reménykedésre okot adó epizódokból a lap arra az örömteli következtetésre jutott, hogy a lengyel és a magyar események leleplezték a kommunizmus valódi arcát.⁸

A pápai államot sokkhatásként érte a szovjet beavatkozás híre, s elítélő véleményének október 27-én hangot is adott. „Nem a fegyverek erejével lehet helyreállítani egy szétdőlt rendszert, hanem az ember, az emberi méltóság feltétlen tiszteletével, és az életre való jog feltétel nélküli elismerésével. Legyen ez a kiöntött vér tanítása: aki figyelmen kívül hagyja [hogy emberek vére folyik – H. P.], talán átmeneti csendet teremthet a fegyverrel megfélemlített nép körében, de

⁶ L'Osservatore Romano, 1956. október 24. 4. p. „Una dimostrazione di simpatia per la Polonia indetta dagli universitari di Budapest.”

⁷ L'Osservatore Romano, 1956. október 25. 1–2. p. „Truppe russe intervengono in Ungheria per reprimere una sollevazione popolare.” Ford.: Hamerli Petra (a további idézeteket is).

„Naturalmente, com'è costume dei regimi comunisti, la responsabilità dei fatti viene attribuita, nei comunicati ufficiali, a elementi «fascisti», «reazionari», «banditi»...ecc., il che significa un evidente ritorno al classico linguaggio stalinico.”

⁸ L'Osservatore, Romano, 1956. október 26. 1. és 4. p. „Spietata repressione sovietica della rivolta del popolo di Budapest.”

nem hozhatja el a valódi békét, amely az igazságon alapszik.”⁹ – írta a L'Osservatore Romano. A pápa egyúttal felszólította a hívőket a felkelők étel- és ruhadományokkal történő segítésére.¹⁰

Miután a forradalom ötödik napján (október 28.) a Budapesti Rádió polgárháborús állapotot jelentett be, XII. Pius „Luctosissimi eventus” [Gyászos események – H. P.] című enciklikájában fejtette ki a szovjet beavatkozás okozta vérontást elítélő véleményét.¹¹ A pápa az egész kereszténység nevében fájdalomának adott hangot a történetek miatt, valamint hangsúlyozta az egyetemes béke és igazságosság szükségét. Az enciklikát a L'Osservatore Romano is közölte.

Az elítélő vélemény mellett a L'Osservatore Romano cikkeit még egy érzelem jellemezte ezekben az október végi napokban, nevezetesen a reménykedés. Október 28-án ugyanis újra miniszterelnökké nevezték ki Nagy Imrét, aki – eleget téve a forradalomban részt vevők követeléseinek – szociális, gazdasági és politikai reformokat ígért. Ráadásul Nagy Imrének sikerült a szovjet kormányt rábírnia arra, hogy egyezményt irjanak alá a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásról, ami október 31-én vette kezdetét.

A Vatikán sajtója bizakodó hangnemben tudósított az örömteli változásokról, amelyek reményt ébresztettek a pápai államban az iránt, hogy a reformok között szerepelni fog a katolikus egyház magyarországi tevékenységének korlátok nélküli engedélyezése, amely helyreállíthatja az egyház korábbi pozícióját az országban. Ezen túl a pápa reménykedett abban is, hogy a forradalom véres eseményei megerősítették a résztvevők hitét.¹² A reménykedés mellett ugyanakkor az aggodalom is megjelent október utolsó napjaiban, ugyanis Győr mellett időközben szerveződött egy kommunizmus-ellenes kormány, amelyet a szovjet csapatok folyamatos megfigyelés alatt tartottak, ami az ország eme részén a harcok további folytatását eredményezte.¹³

A L'Osservatore Romano XII. Pius október 28-ai enciklikájának nyomán napról napra a magyarokért való imádkozásra szólította fel a híveket. A pápa különös figyelemmel kísérte Olaszország állásfoglalását, és az olasz baloldalon belül támadt konfliktust, amelyet a magyar események idéztek elő abban a tekintetben, hogy

⁹ L'Osservatore Romano, 1956. október 27. 1. és 4. p. „Drammatici particolari sulle sanguinose repressioni del moto insurrezionale del popolo ungherese.”

„Non la forza delle armi può ristabilire un ordine naturale sconvolto; ma il veri rispetto dell'uomo, della sua dignità, del suo inalienabile diritto alla vita. Sia questo l'insegnamento del sangue versato: chi si ostini ad ignorarlo potrà forse imporre una volta ancora la quiete ad un popolo vinto col terrore delle armi, ma non la pace, che procede dalla giustizia.”

¹⁰ Uo.

¹¹ XII. Pius pápának az 1956-os magyar forradalom idején közzétett enciklikáiról lásd bővebben: Somorjai Ádám (2016): La Chiesa cattolica e la difesa dell'Europa centro-orientale. Tra il Lepanto ungherese (Belgrado 1456) e il suo quinto centenario (Budapest 1956). Konferencia-előadás, megjelenés alatt. Elhangzott a „La rivoluzione ungherese del 1956 e l'Italia” címmel, a Római Magyar Akadémián 2016. október 19–20-án tartott nemzetközi konferencián. Szintén a témához kapcsolódik: Vajda Barnabás: XII. Piusz és 1956. Irodalmi Szemle (Pozsony), 2006/ január, 69–74., valamint Miklós Péter: Az 1956-os forradalom és az Apostoli Szentszék. Belvedere Meridionale, 2006. 5–6. sz. 25–28.

¹² L'Osservatore Romano, 1956. október 28. 1–2. p. „Le tragiche giornate dell'insurrezionale popolo ungherese.”

¹³ L'Osservatore Romano, 1956. október 28. 1–2. p. „Le tragiche giornate dell'insurrezionale popolo ungherese.”

míg a Szociáldemokrata Párt szolidaritást vállalt a forradalom résztvevőivel és elítélte a szovjet beavatkozást, addig a palmiro Togliatti által vezetett Olasz Kommunista Párt a szovjet csapatok megtelő intézkedéseinek szükségessége mellett kardoskodott (Togliatti állásfoglalását részletezi: Pankovits 2005, 54–76). A L'Osservatore Romano híreiből kiviláglik, hogy a pápa – az Olasz Kommunista Párt állásfoglalásának nyilvánvaló elítélése mellett – igencsak elégedett volt az olasz politikai elit többi részének, és az olasz társadalomnak a hozzáállásával, amely számos alkalmat és módot talált a Magyarországgal való szolidaritásának kifejezésére, eleget téve az imára történő felszólításnak is. Az olasz álláspontot az Apostoli Szentszék úgy értékelte, mint egy keresztény nép együttérzését a szenvedő, hős magyarokkal.¹⁴

Olaszországhoz hasonlóan a Szentszék is segélyszállítmányt indított útnak Magyarországra, mint XII. Pius pápa személyes adományát a forradalom hősei- nek. A négy élelemmel, ruhával, gyógyszerrel és egyéb egészségügyi segédesz- közökkel teli vagon október 29-én indult el. Később, a pápa kezdeményezésére, több ország jótékonyági szervezetei küldtek segílyt Magyarországra, amelyek közül a L'Osservatore Romano a bécsi Caritast emelte ki.¹⁵

Az Actio Catholica szintén igyekezett kifejezni szolidaritását a magyar nép iránt, amelynek legjelentősebb megnyilvánulása a római Santa Maria in Campitelli temp- lomban tartott mise volt, amelyen az Actio Catholica magyar tagjai közös imára hívták az olasz híveket a magyar forradalom hősi halottainak lelki üdvéért. A misén kiemelték az egyházfőknek a kommunizmus megfékezése érdekében tett áldo- zatvállalását is: „Ebben a Kelet-Európa népei számára oly fájdalmas pillanatban elhosszabbítják a fényt azok az erős jellemű bíborosok és püspökök, akik leginkább szenvednek a kommunista üldöztetéstől. Amíg népeik a szabadság után áhitoz- nak, addig a hallgatás egyházának mártírjai azokat a legszentebb emberi célokat testesítik meg, amelyeket a kommunizmus, a civilizációt elpusztító menetelése közepette, elsőként semmisített meg.”¹⁶ – írta a L'Osservatore Romano.

Október 30-án úgy tűnt, hogy az egyházfők áldozatvállalása gyakorlati sikert ért el, ugyanis aznap szabadon bocsátották börtönéből Mindszenty Józsefet. A pápa örömmel és bizakodással fogadta a hírt, miután Mindszentyt ártatlannak nyilvánították, és kilátásba helyezték számára, hogy a jövőben zavartalanul gya- korolhatja primási feladatait.¹⁷

Mindez felélesztette a katolikus egyházfőben a reményt, hogy Magyarorszá- gon sikerrel járhat a nép kommunista-ellenes küzdelme, ami egyúttal a keresz- tényiség, a katolicizmus győzelmét jelenthette volna a bolsevizmus felett. Azonban

¹⁴ L'Osservatore Romano, 1956. október 29–30. 3. p. „Manifestazioni di solidarietà in tutto il Paese a favore dei magiari che lottano per la libertà.”

¹⁵ L'Osservatore Romano, 1956. október 29–30. 4–5. p. „Il Governo Nagy viene a patti con l'indomita insurrezione ungherese.”

¹⁶ L'Osservatore Romano, 1956. október 31. 1. p. „La solenne preghiera d'implorazione e di suffragio per i fratelli ungheresi.”

„In questo momento doloroso per la vita dei popoli dell'Europa Orientale acquistano luce vivissima le grandi figure dei Cardinali e dei Vescovi che subiscono tuttora la persecuzione del comunismo. Mentre queste Nazioni anelano alla libertà, i martiri della Chiesa del Silenzio impersonano le più sacre aspirazioni dell'uomo, quelle che il comunismo, nella sua marcia di distruzione della civiltà, ha combattuto per prime.”

¹⁷ L'Osservatore Romano, 1956. november 1. 1. p. „Il Cardinale Mindszenty riconosciuto innocente.”

a reménykedésbe aggodalom is vegyült, ugyanis folyamatosan egymásnak ellentmondó hírek érkeztek a Vatikánba a magyarországi helyzetről. Már a *L'Osservatore Romano* november 2–3-án megjelent dupla lapszáma kénytelen volt tudósítást közölni arról, hogy egyes hírforrások szerint szovjet csapatok szivárognak vissza Magyarországra, aminek okát – hasonlóan a ma is elfogadott állásponthoz – a Vatikán a varsói szerződés Magyarország részéről történő felmondásában látta.¹⁸ Miután ily módon a Szovjetunió megszegte a magyar kormánynak tett ígérését a visszavonulás kapcsán, Nagy Imre az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez (ENSZ) fordult segítségért.

Az események kedvezőtlen fordulatát látva XII. Pius megbízta a nemzetközi Caritas elnökét, Ferdinando Baldelli püspököt, hogy utazzon Budapestre, és – a jótekonysági tevékenységen túl – személyesen térképezze fel a helyzetet, és hiteles információkkal lássa el a pápát. XII. Pius azért viselte különösen a szívén a magyar forradalom kimenetelét, mert a résztvevők küzdelmét a hős magyaroknak a szabadságért és a kereszténység védelméért vívott küzdelmeként értékelte.¹⁹ Ennek szellemében a pápa 1956. november 2-án újabb enciklikát tett közzé, a „*Laetamur admodum*” [Örüljünk – H. P.] kezdetűt. Ez az enciklika azt a reményt fejezte ki, hogy a szovjet uralom mégiscsak véget érhet majd Közép-Európában, és azt a kereszténység feltámadása és a béke követi majd. Az egyházfő ismételt felszólította a híveket, hogy imádkozzanak azért, hogy ez bekövetkezzen.²⁰

November 4-én azonban bizonyossá vált a szovjet csapatok Magyarországra történő visszatérése, amit a *L'Osservatore Romano* kommentár nélkül közölt. Budapesten ismét kiéleződtek a harcok, és a pápa által küldött segélyszállítmány sem érkezett meg a magyar fővárosba. A kommunista kormányok elítélték Nagy Imrét, amiért felmondta a varsói szerződést, és az ENSZ segítségéért folyamodott.²¹ A Vatikán sajtója másnap kommentálta a történeteket: „A magyar tragédia folytatódik. Egy nemzet arra kényszerül, hogy a saját életét, szabadságát és az emberi méltóságot védemezze, és olyan valaminek a fegyverei kényszerítik visszavonulásra, amelytől szabadulni akart. Fegyverek és harckocsik hoznak vissza Budapestre egy olyan rendszert, amelyet egy egész nemzet elutasított és elűzni kívánt.”²²

Ez a megállapítás meglehetősen pontossággal előrevetítette az 1956 novemberét követő időszak történéseit, nevezetesen azt, hogy a forradalom kudarcra fog végződni, és a szovjet berendezkedés még hosszú ideig fenn fog állni Magyarországon (csak 1989–1990-ben, a rendszerváltozás idején ért véget). A kommunista rezsim megváltoztatására irányuló magyar kísérlet elbukása elkeserítette a katolikus egyházfőt, miután a szovjet csapatok visszatérésével újra kérdésessé

¹⁸ *L'Osservatore Romano*, 1956. november 2–3. 2. p. „Situazione incerta in Ungheria.”

¹⁹ *L'Osservatore Romano*, 1956. november 2–3. 4. p. „I soccorsi del Santo Padre all'Ungheria.”

²⁰ *L'Osservatore Romano*, 1956. november 2–3. 6. p. „Pregiere per l'Ungheria.”

²¹ *L'Osservatore Romano*, 1956. november 4. 1. p. „Le truppe dell'Unione Sovietica impediscono l'afflusso degli aiuti al popolo ungherese.”; és 2. p. „Accuse della Cina comunista a Nagy.”

²² *L'Osservatore Romano*, 1956. november 5–6. 1. p. „Il sacrificio eroico del popolo ungherese.” „La tragedia ungherese continua. Un popolo sorto a difesa della propria vita, della propria libertà, della dignità dell'uomo, è piegato, col ferro e col fuoco, ad una oppressione alla quale aveva sperato di sottrarsi. Cannoni e carri armati riportano a Budapest – e impongono – un sistema che un popolo intero aveva rifiutato e scacciato.”

vált, hogy az egyház vissza tudja-e valaha szerezni korábbi pozícióját az országban. Amint a L'Osservatore Romano arra rávilágított, az ENSZ kilátásba helyezte ugyan a szovjetek elleni fellépést és Magyarország megsegítését, azonban a nyugati hatalmakat sokkal inkább foglalkoztatta az október 29-én kirobbant szuezi válság – 2. arab–izraeli háború –, amelyben Nagy-Britannia és Franciaország is hadviselő felekként vettek részt az Egyiptom ellen harcoló Izrael oldalán.²³

Olaszország – annak társadalmát és (nem kommunista) politikusait is beleértve – továbbra is igyekezett hangot adni a magyar nép iránti szolidaritásának, a pápai állam, valamint az olaszországi püspökségek pedig folytatták az együttérzést kifejezésre juttató szentmisék és a különféle jótékonyági akciók szervezését a magyarok megsegítésére. Ezekben a szentmiséken, illetve egyházi szervezésű megemlékezéseken egyre többször említették a magyar forradalmat a kommunizmus-ellenes küzdelem követendő példajaként, s az egyház egyúttal világosan kifejezésre juttatta, hogy elítél mindenkit, aki bármilyen formában hajlandónak bizonyult együttműködni a kommunistákkal.²⁴

November 5-én XII. Pius pápa ismét enciklika – „Datis nuperrime” [Legújabb idők – H. P.] – útján adott hangot a szovjet beavatkozást elítélő véleményének. Mint kifejtette, a pár nappal azelőtti reménykedést a kétségbeesés és az aggodalom váltotta fel, ugyanis a pápai államot is elérte a hír, miszerint Magyarországon ismét megkezdődött az idegen uralom miatti vérontás. A pápa – aki új rabszolgaságnak nevezte a kommunisták viselkedését, és kategorikusan kijelentette, hogy minden erőszakon alapuló vérontás tilos – a katolikus egyház és a szabad nemzetek nevében fájalmát fejezte ki a történelem miatt, és egyúttal arra szólította fel a híveket, hogy imádkozzanak az igazságosság győzelméért.²⁵

Az enciklikát követően a L'Osservatore Romano még számos szolidaritási tüntetésről számolt be, kiemelve, hogy Olaszország és Ausztria egyaránt példásan kiállt Magyarország mellett. A katolikus egyesületek – főként az Actio Catholica – továbbra is szentmisével egybekötött megemlékezéseket szerveztek, arra szólítva fel a híveket, hogy közösen imádkozzanak azért, hogy a szovjet uralom véget érjen Közép-Európában, és ezáltal a szabadságukért, valamint a kereszténység védelméért hősiessé küzdő magyarok elnyerjék méltó jutalmukat, a békét.

Ez azonban még csaknem 35 éven át, 1990-ig váratott magára, miután november 10-én a szovjet csapatok leverték a forradalmat. A sztálinista diktatúrához képest enyhülés következett ugyan, de az egyház számára ez nem jelenthetett valós eredményt. A katolikus körök tevékenységét ugyanis továbbra is korlátozó intézkedéseknek vetették alá, s Mindszenty még a forradalom napjaiban (november 4.) a budapesti amerikai követséghez folyamodott menedékért. Így a forradalom a pápai állam számára nem hozta meg a kívánt eredményt, és a kommu-

²³ L'Osservatore Romano, 1956. november 5–6. 2. p. „La risoluzione delle Nazioni Unite contro l'azione sovietica in Ungheria.”

²⁴ L'Osservatore Romano, 1956. november 5–6. 6. p. „Il Governo esprime la propria esecrazione per la proditoria aggressione all'Ungheria”, és „Manifestazioni di solidarietà e di cordoglio a favore dell'eroico popolo magiaro.”

²⁵ L'Osservatore Romano, 1956. november 7. 1. p. „Nuova Lettera Enciclica del Sommo Pontefice Pio XII sugli odierni luttuosissimi avvenimenti in Ungheria.”

nista államok, valamint az Apostoli Szentszék közötti hivatalos diplomáciai kapcsolatok javulása csak VI. Pál pápaságával (1963–1978) vette kezdetét. Ez az Agostino Casaroli bíboros államtitkár (1979–1990) nevével fémjelzett „Ostpolitik”, azaz keleti politika jegyében zajlott, amely lényegében a Szentszék és a kommunista rezsim viszonyának helyreállítására irányult. Mivel Casaroli – aki bíboros államtitkári kinevezését megelőzően is tevékeny szerepet vállalt a diplomáciai életben – sikerrel leplezte a kommunista ideológia iránti ellenszenvét, aminek köszönhetően eredményesen tudott tárgyalni a szovjet blokk vezetőivel. Ennek eredményeképp az Apostoli Szentszéknek többek között Magyarországgal is sikerült részleges megállapodást aláírnia (1964. szeptember 15.), amely szabályozta az állam és egyház viszonyát. A keleti politika sikeréhez – a történelem egyéb, közismert eseményein túl – a későbbiekben hozzájárult az is, hogy II. János Pál pápa (1979–2005) személyében a katolikus egyház olyan vezetőre tett szert, aki maga is a kommunista berendezkedésű államok valamelyikéből származott.

Összefoglalva, a hivatalos pápai álláspontot képviselő L'Osservatore Romano tudósításainak tanúsága szerint az Apostoli Szentszék és vezetője, XII. Pius pápa az 1956-os magyar forradalmat olyan eseménysorozatként értékelte, amely lehetőséget kínált egyfelől arra, hogy a kereszténység győzelmet arasson a kommunizmus felett, másfelől pedig arra, hogy a katolikus egyház helyreállíthassa Magyarországon a korábbi pozícióját, és zavartalanul folytathassa hitéleti tevékenységét.

Irodalom

Balogh Margit (2006): *A katolikus egyház és a forradalom. Események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig*. In: Rosdy Pál (szerk.): *A katolikus egyház 1956-ban*. Budapest: Új Ember Kiadó, 11–56.

Cantori, Matteo (2016): *La Diplomazia Pontificia. Aspetti Ecclesiastico – Canonistici*. Todi: *Tau Editrice*. [A pápai diplomácia. Egyházi és kánonjogi aspektusok.]

Érszegi Márk Aurél (2016): *Magyarország helyzete 1918 őszén a pápai nuncius szerint*. In: Somorjai Ádám OSB – Zombori István (szerk.): *Episcopus, archiabbas, benedictinus, historicus ecclesiae*. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Budapest: METEM Kiadó, 353–372.

Gyarmati György (2013): *A Rákosi-korszak*. Budapest: ÁBTL – Rubicon Kft.

L'Osservatore Romano (1956. október 23. – 1956. november 11.)

Miklós Péter: *Az 1956-os forradalom és az Apostoli Szentszék*. Belvedere Meridionale, 2006. 5–6. sz. 25–28.

Pankovits József (2005): *Fejezetek a magyar–olasz politikai kapcsolatok történetéből* (1956 – 1977). Budapest: Gondolat Kiadó.

Rónay Miklós (2009): *A katolikus egyház külügyi tevékenységének alapjai*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor (2016): *A Szabadság Téről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza*. Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szentszékkel 1956–1971. Veritas Könyvek 4. Budapest: Veritas Történetkutató Intézet.

Somorjai Ádám: *Ungheria 1945–1990*. In: *La Chiesa cattolica e il Comunismo in Europa centro-orientale e in Unione Sovietica*. A cura di Jan Mikrut. Verona: Gabrielli Editori. 569–597.

Somorjai Ádám (2016): *La Chiesa cattolica e la difesa dell'Europa centro-orientale*. Tra il Lepanto ungherese (Belgrado 1456) e il suo quinto centenario (Budapest 1956). Konferencia-előadás, megjelenés alatt.

Vagnini, Alessandro (2007): *La diplomazia italiana e la rivoluzione ungherese del 1956*. Rivista di Studi Ungheres, 2007/6. 119.

Vajda Barnabás (2006): *XII. Piusz és 1956*. Irodalmi Szemle, 2006/január, 69–74.

Az érték, a recepció és az irodalomtudomány irányultsága

Észrevételek az irodalmi értékelés viszonyrendszeréről

Alabán Ferenc

The Value, Reception and Aims of Literary Studies

Reflections on the system of literary evaluation

Abstract

The paper deals with the current questions of literary value, reception and literary studies. First, it investigates the relationship of aesthetic categories on the level of evaluation, as well as the category and the quality of values. In addition, it examines the most important questions and options about the origin and reception of literary texts. The paper outlines and describes the most important tendencies and the main representatives' opinion on reception and interpretation. Finally, it shows the types of possible development in Hungarian literary studies, summarizes the theoretical and practical research methods and interprets the new literary and aesthetic ambitions and the process of reception.

Key words:

aesthetic value, study of literature, category of values, literary text, reception, interpretation, new methods in research

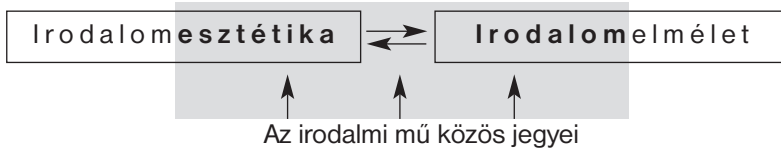
Kulcsszavak:

esztétikai érték, irodalomtudomány, értéktipológia, irodalmi szöveg, recepció, interpretáció, új kutatási irányzatok

Diákjaimnak ajánlom

Az esztétikai érték és kategóriái

Az irodalomelméleti kérdésekkel és esztétikával foglalkozó kézikönyvek leszűrt tanulságaiból tudjuk, hogy az esztétika (széptan) legáltalánosabb kérdéseivel az ún. általános esztétika, a művészetekre vonatkozó esztétikai ismeretekkel a művészetelmélet, továbbá az egyes művészeti ágak esztétikai törvényszerűségeivel az egyes ágazati esztétikák foglalkoznak. Ez utóbbiak természetüknél fogva szoros (elválaszthatatlan) kapcsolatban állnak az adott konkrét művészeti ág elméletével, minek következtében az irodalomesztétika is ilyen elkülöníthetetlen kapcsolatban áll az irodalomelmélettel. Így ezek a szakdiszciplínák nemcsak rokon tudományok, hanem tárgyi kutatási világukban jelentős részben át is fedik egymás területeit. Kölcsönös hatásuk helyzetükből és egymáshoz való viszonyukból is nyilvánvaló:

A vázolt viszonyrendszerben az irodalomesztétika és az irodalomelmélet külön forrásokból eredezteti az irodalmi mű jegyeit: az első az általános esztétikából, a második a három klasszikus műnemből (líra, epika, dráma). Az irodalmi mű „nyelvi képződemény”, melynek műalkotás mivoltát a művészsége adja meg. Az irodalom éppen ezért alapjaiban nyelvészetiileg vizsgálható, s az irodalmi mű nyelvi rendszerként kezelhető, elemezhető és értékelhető.¹ Az irodalmi mű azonban, mint műalkotás (művészi termék) nyelvészeti kérdésként a komplex (esztétikai!) értékei miatt nem érthető meg. Az író, költő ui. nem a nyelvi rendszeren dolgozik, hanem a nyelvi rendszert teszi művésziévé. Bécsy Tamás ezt az összefüggést M. M. Bahtyint idézve így teszi világossá: „...a költészet nemcsak magas követelményeket támaszt a nyelvvel szemben, hanem mint nyelven, mint lingvisztikailag meghatározott jelentésen túl is lép rajta...” (Bécsy 1985, 134). Az említett esztétikai minőségek miatt lép túl az irodalom a nyelven, pontosabban az irodalmi művet a nyelvi törvényszerűségek és az esztétikai minőségek együttesen hozzák létre, úgy, hogy egymással reflexív viszonyt alkotnak, amelyben az utóbbi jelenti a hangsúlyosabb mozzanatot. Az esztétikai törvényszerűségek, minőségek és a nyelv eggyé válnak, ami azonban feltételezi a nyelv adekvát fejlettségét (pl. a képszerűség az irodalmi művek egyik jellemzője és művészi értéke, ami az adott nyelvben rejlő belső lehetőségeken, törvényszerűségeken alapszik).

* * *

Az esztétikai szép fogalma (mint általában) az irodalomban sem választható el hátrázottan a „jó”-tól és nem azonosítható a köznapi értelemben vett „szép” fogalmával. Az esztétikum fogalmát nem egyszer a szabadság és a igazság, az erkölcsi érték szinonimájának is tekintették és értékelő minősítésként használták. Ezek szerint azt nevezzük szépnek, amiben érzéki (látható-hallható) formában megjelenik az emberi szabadság, igazság és erkölcsi érték, és az veszi észre ezt a szépet, aki „megérzeke” az emberi szabadságot, igazságot és morális értéket. Ezek az elvont fogalmakkal jelölt tartalmak akkor válnak széppé (esztétikai értékévé), ha megjelenési formáikban vagy variációikban egy műalkotásban az esztétikum alapvető jellemzőjévé válnak. Így a „szép”, a „szépség” az esztétikai minőségek közül a legfontosabb, mivel magában foglalja a legfőbb értéket. A szép az összes többi értékfajtánál átfogóbb terjedelmű és érvényű, s mint ilyen (filozófiai értelemben) az összes többi értéket képes magába foglalni, hogy egy magasabb értékminőséget képezzen.² Az esztétikai érték jelentés-szféráját általános szinten a következőképpen értelmezhetjük:

¹ Roman Jakobson, majd az ő nyomán Tzvetan Todorov érvelt az irodalom nyelvészeti vizsgálhatóságának lehetősége mellett (Hang – jel – vers, 1972; Symbolism and Interpretation, London, 1983).

² Kiegészítésként jegyezzük meg, hogy a „szép” fogalma a régi magyar irodalomban teljes mértékben azonosítható a szerelmi témával (lásd részletesebben a széphistória mint szerelmi história jelentésben, vagy pl. Balassi Bálint egyetlen, kéziratban maradt drámai alkotására utalva: Szép magyar komédia stb.).

esztétikai érték

elvont lényeg

(az) értékelésből eredeztethető (forrás)

maga a **szépség** (legmagasabb értékminőség)

→ (a) megvalósítás szépsége (művészség)

E jelentési szinteken túl az esztétikum megjelenési formái az irodalmi alkotások konkretizációiban jelennek meg. A két szélső pólus (a pozitív szépség és a negatív rútság) között a művekben sok más esztétikai minőség található: tragikum, komikum, humoros, tragikomikus, fenséges, ironikus, bájos, satirikus, groteszk, abszurd stb. A kézikönyvekben, lexikonokban, szótárakban előfordul még a heroikus, idillikus, elégikus, patetikus, burleszk és egyéb más esztétikai minőséget jelentő kategória.³ Egy adott irodalmi műalkotásban a megvalósítás szépsége, azaz művészsége a különböző, esetenként ellentétes előjelű esztétikai értékminőségeknek az egyedi (eredeti) formában megvalósuló többszólamúságából keletkezik. Nem hirtelt érdemlő és egyben indokolatlan az a normatív, előíró kritikai és interpretáló szemlélet (és gyakorlat), amely a műalkotás sokértelműségét, s az ettől elválaszthatatlan belső feszültségeit és ellentéteit esztétikai redukciónak tartja. Ilyen alapon és elvek szerint több újító író, költő és művész alkotásait utasították el a huszadik században (Ady Endre, Kassák Lajos, Bartók Béla).

* * *

A szép (szépség) szűkebb és tágabb jelentésének kérdésköre sok lehetőséget tartalmaz. A szépnek – mint esztétikai értéknek – külön értelmezéstörténete van, s mi csak a legfontosabb összefüggésekre utalhatunk. A szép másik denotátuma az, hogy esztétikai minőséget jelent, s vannak esztéták, akik a szépet kizárólag csak ebben az értelmezésben használják. Az esztétikai érték átfogóbb és szélesebb kategória, mint az esztétikai minőségek, mivel a minőség (általában is) rendelkezik a tulajdonsággal, hogy érvényesítse az értéket. Példának okáért: a tragikum úgy is leírható, mint értékvesztés, a komikum pedig mint értékhiány (illetve értéktévesztés), s ennek megfelelően az értékelés mechanizmusában bizonyos értékhelyzeteket tragikusként vagy komikusként érzékelünk. Az értékelésben azonban létrejön egy általános érték-szerkezet is, amibe az értékvesztés és az értékhiány (értéktévesztés) élménye is beépítődik. Ezért jelenthet a konkrét esztétikai térben a tragikum értékvesztéset, a komikum értékhiányt, a megjelenítés esztétikai hatásában pedig (ami az esztétikai térből sugárzik) értéknövekedést és értékgyarapodást egyszerre. Ezért van az, hogy az esztétikai minőségek szoros és kereteket feltételező rendszerezése eléggé irreális és reménytelen vállalkozás, mivel azok jórészt (időtlennek) feltételezik az értékek közti sokrétű kapcsolatokat. Irodalomtörténeti és -elméleti gyakorlat, hogy egy adott korra

³ Megítélésünk szerint ezeket az esztétikai minőségeket jelentő kategóriákat a magyar szótárak és lexikonok közül mennyiségileg és minőségileg is legmegbízhatóbban a 19 kötetes, nagy Világirodalmi lexikon elméleti cikkanyaga tárgyalja, melyre alapvetően támaszkodnak a későbbi tanlexikonok szerzői. Pl. Bárdos – Szabó – Vasy: Irodalmi fogalmak kisszótára. Bp., 1986; Ua. kiegészítésekkel: Bp. 1999; a kimondottan a középiskolások számára készült Barta – Farkas – Kis: Irodalmi fogalomtár. Bp., 2000. Az előbbi tanlexikon kiegészítésekkel bővített második kiadása leginkább megfelel a jelenlegi irodalomtudomány által támasztott igényeknek és elvárásoknak.

és kultúrára (reneszánsz, felvilágosodás, avantgárd, posztmodern stb.) jellemző értékeket, minőségeket, hierarchiát állítanak fel a kutatók az adott korszak, illetve irányzat jellegzetes, sajátos motívumainak és értékminőségeinek konkretizációiban.

A felvázoltakból következik, hogy az irodalmi esztétikai értékek nem egymástól független és izolált alakzatok, hanem egy általános értékrendszer és -szerkezet érvényesülő részei. Ennek alapján válhat értelmezhetővé az egyes értékminőségek egymásba való átjutásának és átfordulásának lehetősége és komplex élmény meghatározó jellege. Az esztétikai megközelítések szükségessége és illetékessége evidencia értékű, az értékeket azonban nem kell/szabad szembe állítani egymással, csupán megkülönböztetésekről lehet szó. Ezért is fontos hangsúlyozni, hogy a befogadásban az értékfelismerés zavarainak egyik fő forrása az értékek direkt különválasztása.

* * *

Az értéktartomány, melynek szerepe van vagy éppen szerepe lehet az irodalmi mű „szándékolt” hatásában, összetett rendszert alkot. Az összefüggések több szinten reprezentálják az értékek rendjét, de alapvetően különbséget kell tenni az irodalom által közvetített értékek és az irodalom értékessége, valamint a szöveg alapján és a szövegen kívül (a szövegek egymásutánjában!) létrehozott értékszempontok között.⁴ Az irodalmi szövegben ui. közvetlenül vagy közvetve megjelenő értékeket lehet kimutatni. Az előbbi esetben ún. „tematikus”, az utóbbi esetben ún. „modális” értékekről van szó, melyek a tematikus értékek minősítését látják el.⁵ Az irodalmi szövegben megjelenő tematikus érték is lehet esztétikai érték (pl. ha a beszélő az egyik szereplő szépségét írja le, hangsúlyozza), bár ebben az esetben nem a műalkotás belső értékviszonyairól van szó. A modális értékek fogalmilag körülhatárolható értékhelyzeteket jelölnek, mint a tragikus vagy a fenséges. A tragikum forrása az érték megsemmisülése vagy megvalósíthatatlansága, a komikumban az érték megtévesztő módon jelenik meg (az értéktelen mutatja magát értékesnek), a groteszk az érték-tévesztést tartja természetesnek stb. A modális értékeknek valójában csak az egyik részét alkotják az esztétikai minőségek, mint a mű érték szerkezetének összetevői, de az esztétikai megközelítéseknek és interpretációknak elsősorban mégis a modális értékekre kell figyelni. A modális értékeket nem észlelő értelmezések hívják fel a figyelmet arra, hogy a műalkotás jelentése milyen nagy mértékben van kiszolgáltatva az olvasó (befogadó) esztétikai tudásának és tapasztalatainak. Az irodalmi szövegben megjelenő értékek valójában túlhaladnak a szövegen (meghaladják azt). Egy műalkotás értékének hatáslehetőségei csak az olvasatban lehetnek valóságosak, csak a befogadás legitímálhatja a művészi szándékot. Viszonyuk feltételezi a lineáris azonosságot:

$$\boxed{\text{a mű szándékolt értékhatása}} = \boxed{\text{a megértés határértéke}}$$

⁴ Ezek a kategóriák eredetileg Nicolai Hartmann: *Esztétika*. Ford. Bonyhai Gábor, Bp., 1977 című monográfiájában vannak megkülönböztetve.

⁵ A „tematikus”, „modális”, „poétikai” és „metaértékeket” Veres András *Irodalomértelmezés és értékorientáció* című terjedelmes dolgozatában értelmezi. In: Szili József (szerk.): *A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben*. Budapest: Akadémiai, 1992, 239–310.

Az olvasók eltérő esztétikai érzékenységgel és tapasztalattal rendelkeznek, s előfordul, hogy közülük többen érzékenyebbek az ironia, mint a tragikum iránt, s akadnak olyanok, akik többre becsülik a humorosat, az erkölcsöset, mint a szépséget. Az interpretációkban nemcsak egyéni, hanem kollektív értékran sorok is érvényesíthetik szempontjaikat, s egy korszak minőségévé is válhat meghatározott érték. A befogadó valójában nemcsak saját, hanem szellemi környezete (közössége) értékeit is érvényesíti, elvárásai és reakciói csoportérdekeket is képviselhetnek.

Értéktipológia, értékminőségek, értékelés

Az irodalmi érték megállapítására vonatkozóan valójában nincs semmilyen jól bevált és megbízható műszer, sem abszolút mértékegység. Ezzel kapcsolatban Pomogáts Béla idézi egyik tanulmányában az angol költő T. S. Eliot gondolatát: „Az irodalom »nagyságát« nem lehet kizárólag irodalmi értékmérőkkel meghatározni, bár nem szabad elfelejtenünk, hogy azt a tény, vajon irodalomról van-e szó, vagy sem, csakis irodalmi értékmérőkkel határozhatjuk meg.”⁶ Kérdésként vetődhet fel az, hogy melyek azok a nem kizárólag irodalmi fokmérővel megállapítható értékek, amelyek a műalkotáshoz tartoznak – éppúgy, mint az esztétikai minőség. A kérdés részletezése helyett különböző korokból néhány elvi támpontot jelentő véleményt idézünk: már a klasszikusok közül Horatius Flaccus, az időszámításunk előtti korban élő római költő a saját maga által felállított alkotói lehetőségéből, miszerint „vagy használni, vagy gyönyörködtetni akarnak a költők” az előbbit tartja elsődlegesnek, ugyanakkor hangsúlyozza a két elv összefüggését, mondván, hogy az igazi költő „a kellemeset összeköti a hasznossal” („dulce et utile”).⁷ Közelebb lépve jelenünkhöz: a „New Criticism” két jeles képviselője, a 20. század ismert irodalomtudósa és esztétája, René Wellek és Austin Warren a műalkotások értékelésének kritériumait abból vezeti le, milyen funkciót tölt be maga az irodalom, mert „a művészet mint öncél, s a művészet mint közösségi rítus és kulturális kötőerő” is létezik (Wellek – Warren 1972, 361–362). Az ún. irodalmon kívüli tényezők értelmezése ebben az esetben is (a „közösségi rítus” és a „kulturális kötőerő” kapcsán) tág térre terjedhet ki.

Az irodalmi mű értéke lehet tehát egynemű értékminőség (meg kell jegyeznünk: az Escarpit által kiemelt „öncél” jelleg csupán egyetlen dimenzióban képes hatni) és összetevődhet különböző értékminőségekből is, például a szépség és gyönyörködtetés ugyanúgy hat, mint az eszmei, történelmi, morális, filozófiai, politikai értékminőség, amely az adott irodalmi alkotás (össz)értékét meghatározza. Mindezek az értékszférák az irodalmi mű konkretizációiban jelennek meg.

* * *

Minden irodalmi normának korlátozott az érvénye – a konkrét értékelt műalkotásokból a kritikus (és az olvasó) előre nem látható új értékminőségeket bonthat ki,

⁶ Utalás a Magyar Műhely találkozó (Bécs-Hadersdorf, 1987. június 25–27.) elhangzott előadásra, amely *Értékek és értékrendek* címen a Magyar Műhely című irodalmi és kritikai folyóiratban is megjelent (Montrouge, 1987. november 15., 73/1. 1–4.).

⁷ Horatius az *Ars poetica* (Költészettan, Bp., 1946) című nagy művében az arisztotelészi esztétika és a hellenisztikus görög irodalomtudomány nyomán summázza ezt a klasszicizmusról szóló elméletét.

melynek alapján esetenként még a létező érték-kritériumok korrigálásának és gazdagításának szükségyszerűsége is felmerülhet. Az értékelés messzemenően szubjektív tevékenység, az értékek rendje, fontossága és rangja sokszor vitatható és vitatott tény. Az irodalmi mű értékszférájának hangsúlya megváltozhat a mű és a kritika igényeinek, szempontjainak függvényében. Henryk Markiewicz lengyel irodalomtudós rendszerező kézikönyvében ezt állapítja meg: „történelmi tény, hogy az irodalmi alkotások a múltban, és részben még ma is, kétségkívül a fogyasztók esztétikain kívüli szükségleteit szolgálják. Ezért merül fel újra és újra az a kérdés, mely értékszférákat vallhatja az irodalmi mű a sajátjának?” (Markiewicz 1968, 270).

Néhány magyar kutató (pl. Poszler György, Szerdahelyi István) az esztétikum értéklehetőségeit vázolja fel, megkülönböztetve az esztétikum „megismerési önértékét”, az esztétikum „élvezeti önértékét” és „érzelemformáló eszközértékét”⁸, mások értékterületekről és értékszférákról is értekeznek, melyek csak járulékos elemként tartoznak bele az irodalomelmélet, -kritika vizsgálódási körébe. Ilymódon például a „konstruktív értékek” szférája, melynek megvan a maga esztétikai fontossága, korántsem csak az irodalmi mű sajátja, hiszen más jellegű alkotásra (tudományos művekre, műszaki alkotásokra stb.) is ugyanúgy alkalmazható. Elég ha csupán az egységesség tényezőire (a mű alkotórészei, azok teljessége, funkcionális szükségessége és az egyes összetevők kölcsönhatása, ekvivalenciája) és a különbözőség tényezőire (az alkotóelemek különfélesége, szemantikai és formai kontrasztivitások, többsíkúság stb.) gondolunk.

További értékszférák szintén stabil helyzetükkel tűnnek ki a műalkotások értékelésében. A képi értékek szférája a „képszerűség” és a „szemléletesség” megalapozója az irodalom elméletében (az ún. költői képek, a trópusok használata). Ez az értékszféra – másként az irodalmi mű képszerűsége – jelenti azt az alapot, melynek segítségével létrejöhetnek a műalkotás emotív értékei. Az emotív értékek azok az értékek, melyek a művekben bemutatott alakok és helyzetek tragikusságát, komikusságát, fenségességét vagy egyéb más tulajdonságát hívhatják elő, teremthetik meg és viszonyíthatják a reális jelenségekhez. Az összegző irodalomelméleti és esztétikai szakkönyvek szinte egységes következtetése az, hogy az emotív értékmínőségek és kategóriák rendszere még nincs az újabb minőségek szerint teljességében kidolgozva, ezért jórészt a hagyomány által elfogadott és szentesített fogalmak használatával találkozunk, ha ezt az értékterületet vesszük szemügyre.⁹

* * *

Az újabb elméleti vizsgálódások az irodalmi esztétikai élményt kettős alapozottságúnak tartják, mivel az élmény lényegi meghatározója magában az esztétikai tárgyban (műalkotásban) és a befogodójában (olvasóban) van. Ez a meghatározás

⁸ Lásd bővebben: Szerdahelyi István: Az esztétikai érték, Bp., 1984; Poszler György: Filozófia és műfajelmélet, Bp., 1988; Kulcsár Szabó Ernő: Műalkotás – szöveg – hatás, Bp., 1987.

⁹ Erre enged következtetni a magyar szakirodalomban hivatkozási alapul szolgáló szintetikus művek sora: Barta – Kardos – Nagy: Bevezetés az irodalomtudományba, Bp., 1969; Ungvári Tamás: Poétika, Bp., 1976; Hankiss Elemér: Az irodalmi kifejezésformák lélektana, Bp., 1970; Szerdahelyi István: Költészetesztétika, Bp., 1972; Földényi – Poszler: Az általános esztétika kérdései, Bp., 1987; Bécsy Tamás: Az irodalomesztétikai tudásról, Bp., 1988; Almási Miklós: Anti-esztétika. Séták a művészetfilozófiák labirintusában, Bp., 1992 és más művek.

a strukturalizmust és neostrukturalizmust követő, részben azokra épülő és építő új irányzat, a befogadásesztétika (recepcióesztétika) következtetése. Nyilvánvalóvá válik, hogy a határokat az irodalmi mű értékelésének esetében is át lehet/kell lépni: egyrészt a művészet felé, másrészt az esztétikai élményt befogadó (olvasó, elemző, kritikus) irányába. A befogadásesztétikában a strukturalizmus és hermeneutika az irodalmi mű értékelésének szférájában is kölcsönösen kiegészíti egymást, mivel a hermeneutika valójában megtalálta a strukturalizmus mozgatóját, a maga történetiségében egyedi olvasót. A befogadásesztétika ún. „kétfokozatúsága” az irodalmi értékelés szintjén azt jelenti, hogy felhasználja a strukturalizmus törvényszerűségeit és rendszerelméletét, és támaszkodik a hermeneutika „szubjektivizmusára” és történeti egyediségére (Bojtár 1992, 13–112).

* * *

Az irodalmi érték, a kritikus és az irodalmi értékelés viszonyrendszerének néhány kiemelt, általunk lényegesnek tartott momentumát foglaljuk össze az alábbiakban a teljesség igénye nélkül:

- az irodalmi érték feltételezi az értékelést (akár az értékelés az értéket), az értékelés pedig feltételezi az értékelőt (a kritikust) és azt a szabály-(érték-)rendszert, amely alapján maga az érték azonosítható. Az értékítéletek tehát nem izoláltak, hanem mindig értékrendszeren alapulnak;
- az irodalmi mű (elsősorban) nyelvi képződmény, de a nyelvi kommunikáció mintájára nem lehet kivetíteni (sem elképzelni) az esztétikai értékviszonyt, mert a nyelvi rendszer egyrészt szélesebb (vagy szűkebb), másrészt körülhatároltabb szabályrendszer, mint az esztétikai;
- az irodalmi érték és az irodalmi értékelés függ az értékelőtől, de bármennyire is függ, az értékelőnek (kritikusnak) nincs tetszőleges és kizárólagos meghatározó szerepe (NB: hatalma) az érték fölött. Ha ez így lenne, akkor az érték megszűnne értékes lenni. A képzett kritikust és elemzőt sokszor az érték hiánya figyelmezteti annak létezésére;
- az irodalmi mű megértése és értékelése a kritikus által akkor nem lesz önkényes (hanem általános érvényű), ha meg tudja okolni és magyarázni döntéseit és minősítéseit. A kritikus ezzel az önmagáról való számadással teremt hidat saját ítélete és a már létező vagy lehetséges „ízlésközösség” véleménye között. Egyrészt normát követ, másrészt új normát is próbál teremteni;
- az irodalmi érték csak az ún. „tradicionális társadalmak” viszonylag zárt értékrendjében számított „evidenciának” (nem „problémának”). A polgári demokráciákban a nyitottság és az értékpluralitás különböző, egymással versengő (és változó) művészeti (irodalmi) felfogások együttélése figyelhető meg. Ebben a közegben az irodalmi érték sem evidencia, hanem magyarázatra (és elméleti megalapozásra) szoruló minőség;
- jelenünkben az értékproblémának (általában) a sajátos történelmi és társadalmi helyzettel összefüggő metamorfózisa figyelhető meg. Nem kivétel az irodalmi érték sem. A zárt és homogén értékrend lebontása valósul meg immár egy évtizede a közép-európai régióban és egy nyíltan pluralista értékrend érvényesítésének szakasza bontakozik ki. Ez megkülönböztetett érdeklődésre

tarthat számot mind az elméleti, mind a pragmatikus irodalmi értékvizsgálatok szempontjából is.

Az irodalmi szöveg entitásának és recepciójának kérdéséhez

A költészet, az irodalom fogalmának tartalma változékony és kortól függő, de a „költői funkció”, a költőiség, az irodalmiság, ahogy azt a „formalisták” hangsúlyozták, sui generis másra redukálhatatlan elem. Hogy miben nyilvánul meg a költőiség (tehát az irodalmiság), erre a kérdésre Roman Jakobson így adja meg a választ: „Abban, hogy a szót szónak érzékeljük, nem pedig az elnevezett tárgy reprezentánsának vagy érzelmekitörésnek. Abban, hogy a szavak és szerkezetük, jelentésük, belső és külső formájuk nem közömbös utalás a valóságra, hanem önálló értékre és súlyra tesz szert” (Jakobson 1971, 24–25). Ez az önállóság-lét nem a valóság leírását, tükröztetését feltételezi, s ezáltal nem eszközszeret jelöl, hanem a szavak, szerkezetek, belső és külső formák által létrehozott, egyszeri és megismételhetetlen, tehát eredeti szöveg által képviselt valóságot jelenti. Ilyen értelemben az irodalomtudomány (irodalomtörténet, -elmélet, -kritika) tárgya a szövegvilág kutatása és értelmezése, mely közvetítéssel és teremtéssel kínálja a befogadónak a tapasztalati és a további lehetséges világot. Ezt figyelembe véve mondhatjuk, hogy a (szép)irodalmi szövegek mindig fikcionális szövegek; az irodalom kutatója olyan szövegekkel (műalkotásokkal) foglalkozik, amelyekről feltételezheti, csak azért jöttek létre, hogy egy eredeti „szövegvilágot” jelenítsenek meg, melynek nem kell megfelelnie a konkrét tapasztalati világ valamely szeletének. Megjegyezzük, hogy az irodalomtudomány filozófiai szövegértelmezésének főbb sajátosságai jórészt ebből a feltevésből következnek.

Ismerve azonban az irodalom születésének, közvetítésének és értelmezésének körülményeit, felmerülhet a kérdés: az irodalmi szöveg tekinthető-e olyan entitásnak, mely magában foglalja a jelentését? Továbbá: e kérdés megoldása miként hat az irodalomra és értelmezésének, értékelésének alakulására a jövőben? A bonyolultnak látszó kérdések viszonyrendszerbe való helyezése sejteti a válaszok valóságigényét és -lehetőségét. Eszerint az irodalom csak feltételekkel és megszorításokkal lehet azonos a szöveggel, tehát az irodalom története sem csupán a szövegek története. Amennyiben az irodalmat csak szövegek tekintenénk, valójában az irodalom történetét sem lehetne megírni (Odoric 1990, 121–122). Bizonyára egy új költőiség, irodalmiság jönne létre abban az esetben, ha a szövegek a szerzők nevei *nélkül lettek volna és lennének publikálva és olvasva, s a különböző műfajokhoz sorolható* „anonim” szövegek szintén névtelenül megjelenő tanulmányokban lennének elemezve és értelmezve, szerző nélküli kritikákban lennének értékelve. Ez azonban nincs így, mivel a szövegek a szerzőik által is identifikálva vannak, s az irodalmi jelenség, az irodalmi entitás körébe – a szövegen túl – többek között, annak befogadóját (használóját) is bevonja. Ezen túlmenően irodalmi (és kritikai) szöveget a befogadók mindig valamely közösségi ízlés és értékrend (egy értelmező közösség) manifesztációjaként olvassák, ami irodalomszociológiai valóságos tény és körülményt jelent. Ezeknek és további más összetevőknek a hatására egy új alap és feltételrendszer jön létre, mely kilépést biztosít és jelent az irodalom szövegeként történő felfogásának és értelmezésének

egysíkúnak látszó világából, s újabb lehetőségeket villant fel, pl. az ún. „nem-konzervatív irodalomtudomány” és a további kommunikációelméleti megközelítések és interpretációk felé. Az irodalmi (és kritikai) szöveg ui. valójában mindig túlmutat mind tulajdonképpeni tárgyán, mind pedig tulajdonképpeni célján. Az újabb irodalmi (és kritikai) szövegek a már meglévő irodalmi (és kritikai) szövegek végtelen sorába illeszkednek, az irodalmi-esztétikai és kritikai diszkurzus szintjén vannak, és így csak erőltetett, természetellenes módon fogadhatók be („történelmi”) kontextusuktól függetlenül (Kálmán C. 2001, 21–28).

E kérdéskör további felfejtése az irodalomtudományi vizsgálatok problémalátását és -érzékenységét is jobban differenciálná, de így is evidens, hogy vannak olyan elgondolások, melyek nem a szöveginterpretációt tartják feladatuknak, nem a szöveg értelmezési lehetőségeivel törődnek, hanem az irodalom-rendszer leírását, megfogalmazását és magyarázatát tartják fontosnak. A rendszer(ek)ben való látást és gondolkodást nem a szövegek jelentése érdekli, hanem inkább az, hogy miként jön létre maga a jelentés, az irodalom-rendszert milyen ún. „irodalmi kódok” működtetik, s melyek azok a konvenciók, értékek, normák, szabályok és további mentális tartalmak, amelyek meghatározzák a rendszer aktív részeit, és teszik azokat irodalmivá.

* * *

A differenciált láttatás teszi szükségessé, hogy e témakörben tegyünk említést az irodalmi szintézis és befogadás további szintjein tapasztalható változásokról. Az irodalmi szövegek minősítéséről szóló nézetek, az irodalomelmélet és a műértelmezés szempontjai motivációs szerepkört és funkciót is betölthetnek az egyre inkább megújulni kívánó irodalmi szintézisek (irodalomtörténetek) számára. A műalkotások és az irodalmi folyamat vizsgálata ugyanis újabb szempontokkal gazdagodik (hatástörténet, hatasesztétika, komparatiztika...), és közvetlenül is ösztönzi a szintézis-eremtő irodalmárokat az eddigi alapfőltevések, értékrendszerek átgondolására és az eddigi kutatások kiegészítésére. Az utóbbi évek magyar irodalomtudományában és irodalomtörténetírásában ennek már megszülettek az első jelentős eredményei.¹⁰ Az irodalomtudomány azonban (melynek része az irodalomtörténet, -elmélet, -kritika) a körülményektől függően végül is nem az irodalomtörténeti, az elméletirői és a kritikusi szándék (önkénye) szerint rendszerez és minősít, hanem szintén részese egyfajta hagyománynak, az irodalmi folyamatnak és rendszernek, s közben permanensen reagál az irodalom időszerű változásaira. Így kerül napirendre az irodalom történetiségének új felfogása és az irodalmi hermeneutika (H.-

¹⁰ Az összegező irodalomtörténeti műfaj eredményeiből Kulcsár Szabó Ernő A magyar irodalom története 1945–1991 (Bp., 1993) című művét emeljük ki. Az irodalomtudományi szintetizáló művek közül: Szili József (szerk.): Az irodalomtörténet elmélete I-II. (Bp., 1989), Szili József (szerk.): A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben (Bp., 1992); Kanyó Zoltán (szerk.): Tanulmányok az irodalomtudomány köréből (Bp., 1988); Kulcsár Szabó Ernő: Az új kritika dilemmái. Az irodalomértés helyzete az ezredvégen (Bp., 1994), Kulcsár Szabó Ernő: Történetiség – Megértés – Irodalom (Bp., 1995); Vilcsék Béla: Az irodalomtudomány „provokációja” (Bp., 1995); Szegedy-Maszák Mihály: „Minta a szónyegen”. A műértelmezés esélyei (Bp., 1995); Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban (Bp., 1997); Bókay Antal – Vilcsék Béla (szerk.): A modern irodalomtudomány kialakulása. A pozitívizmustól a strukturalizmusig (Szöveggyűjtemény) (Bp., 2001).

G. Gadamer) időszerűsítése, illetve a kettő egységes felfogása, amely az utóbbi évtizedek magyar irodalomtörténeti szemléletének meghaladását jelenti. Lényegét tekintve már nem kizárólagosan a mű és/vagy annak szerzője, hanem az alkotó és a befogadó közötti kommunikációs kapcsolat, más szóval „interakciós viszony” képezi a vizsgálat tárgyát, mivel a szöveg és befogadása egymástól elválaszthatatlan. Ezzel a kitételrel konvergál Cs. Gyimesi Éva megállapítása: „Az irodalmi szöveg önmagában véve csupán az érték és jelentés lehetőségeit hordozza. Bármennyire is függenek ezek az adott műnek, mint autonóm világnak a tulajdonságaitól, megnyilatkozások a befogadóhoz és befogadáshoz kötött.” (Cs. Gyimesi 1992, 93). A mű ugyan nyelvi „teremtett világ”, de hogy irodalom legyen, az alkotóval „egyezségre lépő” olvasó szándéka és készsége is szükséges. Így kerülhet előtérbe az olvasás dialogikus viszonyjellege, minek következtében az olvasó nem pusztán passzív befogadója lesz a műnek, hanem együttalkotója. A befogadás tehát változó, dinamikus folyamattá válik, mert a befogadó valójában a saját kontextusában „újrateremti” a művet, és a mű hatásával megváltoztatja (újrateremti) befogadóját. Az irodalom(történet) pedig e kommunikációs hatáskörnek megfelelően nem egyszerűen művek és alkotók kronologikus sorából tevődik össze, hanem művek és olvasók, művek és befogadások történetileg változó sorából áll.

* * *

A recepcióesztétika programadó írása Hans Robert Jauss 1967-es előadása (Jauss 1980, 8–39) volt, melyben a szerző többek között kifejti, hogy az addigi tudományos iskolák ún. „produkcióesztétikák” voltak, melyeknek ki kell egészülniük a befogadás- és hatásesztétikával. Tanulmányának tézisei közül a befogadásesztétika további kutatásainak alaptételei és alapfogalmai kerültek ki. Az irodalmi mű lényegére tett megállapításai külön is értelmezhetőek:

- az irodalmi mű dialogikus jellegű (minden egyes olvasat új és új visszhangot hívhat elő);
- az irodalmi alkotás esztétikai értéke nem időtlen és objektív (értelme nem egyszer s mindenkorra definiált és hozzáférhető);
- megkülönböztetendő a mű aktuális és virtuális jelentése (ezek között lehet különbség az „olvasók elvárásai horizontja” és a mű által keltett „új elvárásai horizont” különbségének alapján);
- az irodalmi mű behatol az „olvasók elvárásai horizontjába” és kifejti hatását (befolyásolja világlátásukat, társadalmi attitűdjüket...);
- az irodalom vizsgálatának gyakorlatában három alapfunkciót különböztet meg: az alkotó tevékenységet (*poiészisz*), a receptív tevékenységet (*aiszthészisz*) és a kommunikatív tevékenységet (*katharszisz*).

Jauss egyértelműen megerősíti, hogy a korábbiakhoz képest összetettebben kell vizsgálni az irodalmat. Alaptézise a szerző, a mű és az olvasó dinamikus kapcsolata. Szerinte egy konkrét mű mai hatását hozzámérhetjük befogadásának előtörténetéhez, ami nem más mint az ún. applikáció (alkalmazás), s ennek alapján alkothatjuk meg esztétikai ítéletünket.

A befogadásesztétika további jelentős alakja még Wolfgang Iser, aki az ún. konstanzi iskola vezető teoretikusa. Prózai szövegek vizsgálata során jutott arra a következtetésre, hogy a mű „aktuális létét” csak a befogadaskor nyeri el, hatását pedig a különböző olvasatok konkretizációjával fejt ki.¹¹ Felfogása szerint a műalkotás lényege nem az ábrázoló funkció, hanem az a képessége, hogy a valóságot egy szubjektummal tudja összekapcsolni. Wolfgang Iseren kívül több kutató továbbfejlesztette a befogadásesztétika területeit. Így Norman N. Holland lélektani magyarázatot keresett arra, miként hat a személyiség az irodalom befogadására és értelmezésére, Umberto Eco kulcsfogalma a „nyitott mű”, amellyel a befejezetlen és befejezhetetlen olvasást-értelmezést határozta meg.¹² A recepcióesztétika fontos és új szempontokkal gazdagította és látványosan átalakította az irodalomtudományt. Ha nem is lehet egyedüli üdvözítő módszernek tekinteni, szintetizáló törekvései miatt hatásosabb és hasznosabb jó néhány más módszernél.

A befogadás- vagy recepcióesztétika és a hermeneutikai értelmezés röviden jelzett vonalán túl e témában szükséges megemlítenünk még a dekonstrukciót (J. Derrida), azt a filozófián alapuló irodalomelméleti irányzatot, szövegértelmezési és írásmódszert, amely a filozófia és az irodalom, az irodalom és a kritika merev elhatárolásának felszámolását jelenti. Eszerint az előző rendszert kell tehát lebontani, átrendezni és újraértelmezni („de-strukturálni”, „de-konstruálni”) ahhoz, hogy az irodalmi művek újraolvasása és újraértelmezése, ami elsődlegesen a művek újírásában nyilvánul meg, megszüntetve őrizze meg a hagyományt, azaz megőrizve szüntesse meg azt. A dekonstruktív olvasat sohasem a műalkotás egyetlen olvasata, mivel eredményeként minden addigi szint relatívá válik, az értelmezések egyenértékűek lesznek, és mindig kizáróan csak az adott konkrét szövegre vonatkoznak.

A magyar irodalomtudomány irányultsága

Az irodalom jelzett változása, átalakulása és irányváltása törvényszerűen hozza magával az irodalommal foglalkozó tudomány helyzetének, feladatainak újbóli megfogalmazását, perspektívájának, körének és lehetőségeinek átgondolását. Az irodalom kutatása, ha csak egy nemzeti irodalom kereteire terjed ki, korunkban egyértelműen bezárkózásnak számít. Az ún. irodalmi kánon kibővülése, a kép és szöveg viszonyának átalakulása, az irodalom mibenlétének átértelmezése megváltoztatja az irodalomtudomány irányultságát és új feladatokkal való bővülését feltételezi. Kitérnek a tudományközi vizsgálódás lehetőségei, kétségessé válik a könyv mindenhatósága, a művek értelmezését kiegészíti a különböző szövegek vizsgálata. A szövegközöttség és a posztmodern irányzatainak következtében az eredetiségnél többet jelenthet a megszerkesztés, a konkrét műfajválasztás helyett a relatív szövegkezelés és a befejezetlenség.

¹¹ Ennek a tézisnek a részleteit Wolfgang Iser két monografikus munkájában végezte el még a hetvenes években (*Der implizite Leser*, München: Fink, 1972; *Der Akt des Lesens*, München: Fink, 1976).

¹² Norman N. Holland kutatásai eredményeként (Tranzaktív beszámoló a tranzaktív irodalomtudományról. *Helikon*, 1990/2–3. 248–258.) azt állapította meg, hogy az olvasói válaszokat mindig a befogadó személyisége határozza meg. Umberto Eco (*A nyitott mű*. Budapest: Gondolat, 1976) a jelzett „végtelenség nyitottságát” később úgy módosította, hogy bár nincs csak egyetlen jó műértelmezés, az biztosan állítható, hogy melyik a téves, a konkrét műhöz nem rendelhető olvasat.

1995 novemberében a Debreceni Irodalmi Napok keretében *Merre tart az irodalom(tudomány)?* címmel a magyar szakemberek tudományos konferencián foglalkoztak a felvetett témával. A bevezető előadásban Szegedy-Maszák Mihály többek között a magyar irodalomtudomány négy fontosabb céljának kitzítését és elérését érezte sürgetőnek (Szegedy-Maszák 1996, 3–23). Az első azoknak a fogalmaknak a felülvizsgálatát jelenti, melyek a legutóbbi másfél-két évszázadban hátrózták meg a gondolkodást az irodalomról. Olyan fogalomtörténeti tanulmányok megírását tartja fontosnak, amelyekben képet kellene alkotni arról, milyen irányok/irányzatok is léteztek az irodalomtudományban a közelmúltban, és mennyiben érzékelhető örökségük a jelenben. Második feladatként Szegedy-Maszák a nemzeti örökség átrendezését véli fontosnak, mivel az ötvenes évek hivatalos politikája kizárt alkotásokat a „hagyományból”, és az alkalmazott szempontok elfedték a művészi értékelést. Amennyiben egy egységes magyar irodalmat tételezünk fel, a művek megítélésére is egyféle mérce alkalmazandó és a következetlenségeket (ha utólag is) korrigálni szükséges. A magyar irodalomtudomány harmadik lehetséges feladatát a nemzetközi légkör indokolja. Az utóbbi időben ui. világszerte felerősödött az igény az összehasonlító, sőt kimondottan a tudományközi vizsgálatok iránt. A komparatív szempont nemcsak különböző nyelvű irodalmakra irányul, hanem a társművészetek együttes vizsgálatának igényével lép fel. A nemzeti irodalomtudományok ilyen irányú kiterjesztését magának az irodalomnak az átalakulása, a művészeteknek, így például képeknek, illetve hangnak és leirt szövegnek egymáshoz közeledése, a különböző közegeknek egymáshoz kapcsolódása kényszeríti ki, teszi indokoltá. A felsorolt igényekből következik a negyedik feladat, amely a nemzeti és az összehasonlító irodalomtudomány viszonyát érinti. Miként helyezhetők el a magyar nyelvű alkotások a nemzetközi összefüggésrendszerben? Nem téves-e a feltevés, hogy a „kisebnek” nevezett irodalmak késésben vannak és nem egyebek a „nagyobbnak” tekintett irodalmak lenyomatainál? Ilyen és hasonló további kérdésekre keresendő válaszok a világirodalom vezető irányzataihoz kapcsolódás lehetőségeként szolgálnak viszonyítási pontként és egyben értékkritériumként. Ennél a feladatnál szükséges felülvizsgálni a „rég” és az „új” fogalmát, pontosabban azt, hogyan jellemezhető az összefüggés az időbeli meghatározottság és az értékelési szempontok, valamint a távlat között. A Szegedy-Maszák Mihály és más kutatók által fontosnak tartott célok és feladatok horizontbővítést és eddig részben nem feltárt területek preferálását is feltételezik.

A magyar irodalomtudományi vizsgálatok hagyományai, helyzete, külső és belső feltételrendszere jórészt meghatározott a magyar nyelv, így a magyar irodalom relatív elszigeteltségének tényével és kapcsolatrendszerének jellemzőivel. Ennek következménye is lehet az, hogy a magyar irodalomtudomány (ezen belül az irodalomelmélet) saját eredményei nem tartoznak az európai élvonalba, mely oka lehet többek között annak, hogy a magyar összehasonlító irodalomkutatás is inkább a konkrét elemzések, s nem a teoretikus vizsgálódások terén tud felmutatni figyelemre méltó eredményeket. A magyar irodalomtudomány alapvető jellemző vonását Kálmán C. György fogalmazta meg: „Az irodalomelméletnek továbbra is a fordítás és a népszerűsítő – megismertető – applikáló vonulata az uralkodó... hagyományosan nem megújítói, alkotói, hanem befogadói vagyunk a nagy irodalomelméleti irányzatoknak. Amikor a magyar irodalomelméleti gondolkodás éppen nem zárul be a külhoni be-

folyások elől, akkor átvesz, feldolgoz, népszerűsít és alkalmaz...” (Kálmán C. 1996, 32). Mindez egyben a nyitottság bizonyítéka is, annak a helyzeti előnynek a kivetítése, hogy a magyar irodalomtudomány permanensen több törekvést figyelhet, értékelhet és hasznosíthat színvonalának emeléséhez.

* * *

Röviden érintenünk kell az egyes irodalomelméleti koncepciók és elgondolások eltérő és egyben vitatott voltát, különösképpen a közelmúlt és a jelen magyar irodalomelméleti kontextusában. A vélemények, nézetcserek és a polémiák jórészt a tudományos fejlődés velejárói, másrészt rövid életű, átmeneti, de „provokatív” jelenségként is léteznek. A kérdéskör egyik esetben sem választható el a vizsgálatok tárgyának, az irodalom, a műalkotás fogalmának, és a kutatói módszerek lényegének körülhatárolásától, minősítésétől. Vannak magyar kutatók, akik az irodalom történeti és elméleti vizsgálatának egymásrataltságát hangsúlyozzák, s állítják, hogy az irodalom lényege nem a textusban, hanem a kontextusban keresendő, s hogy „valamilyen szöveg használatától függ, irodalom-e az, vagy sem” (Szegedy-Maszák 1995, 11-23). Mások summázata azt jelzi, hogy az irodalom tudományos szemléletének igénye valójában nem tudott gyökeret verni az eddigi magyar irodalmi közgondolkodásban, s a magyar irodalomtudományi kutatás – néhány kivételtől eltekintve –, szinte elveszítette kapcsolatát a nemzetközi irodalomtudománnyal, s a felzárkózáshoz határozott szemléletváltásra van szükség.¹³ Ez a váltás és változás nem egyszerű és magától értetődő tény, mivel ellentmondásokat vált ki. Elhangzott már olyan vélemény, hogy az irodalomtudomány és –elmélet egyre távolabb kerül a műalkotásoktól, a szerzőktől és az olvasóktól is, és nem alkalmas az irodalmi gyakorlat, a konkrét irodalmi kérdések megválaszolására, a morális-lélektani és az egyéb járulékos irodalmi értékminőségek (eszmei-történelmi-társadalmi szempontú értékek) értelmezésére. Az ilyen jogos-jogtalan vádak bizonytalanságokat is kiválthatnak mind a vizsgálatok tárgyának, illetve metodikájának megválasztása, körülhatárolása, mind az adekvát és egyértelmű terminológia- és nyelvhasználat terén. Az oktatás (különböző szintű) folyamatában is érezhető a kétely és a bizonytalanság, mert a használatban lévő tankönyvek egy része feltételezi az ún. irodalmon kívüli és az irodalomhoz szorosan kötődő, az idők során felhalmozott tudásanyag ismeretét és gyakorlati alkalmazását. Az áthidalások abban a viszonylatban kapnak hangot, hogy „már nem tudunk [...] nyilatkozni az egy és igaz Irodalomfogalomról, az egy és örök Irodalmiságról, s a neki megfelelő egyetlen és egységes Irodalomtudományról...” (Szili 1992, 9–12), másrészt olyan felismerésekben nyilvánulnak meg, melyek szerint „nem alakult ki egységes terminológia és nincs olyan módszertan sem, amely az irodalomtudomány megbízható magját alkotná” (Bókai 1992, 7–47). Indokolatlannak és egyben szélsőségesnek számít az olyan minősítés, amely a mostani irodalomtudomány nyelvét nevezi érthetetlennek, s az elidegene-

¹³ A magyar irodalomtudományi kutatás szemléletváltásának szükségességével Kulcsár Szabó Ernő foglalkozik több tanulmányában. Pl. Hermeneutika és irodalomfelfogás. In: Az új kritika dilemmái. Az irodalomértés helyzete az ezredvégen. Budapest: Balassi, 1994, 76–87.; Az új történetiség esélyei. A mai irodalomkutatás szellemi helyzetéről. I.m. 88–100.; Az esztétikai tapasztalat nyomában. Irodalmi tankönyveink az évtized nyitányán. I.m. 101–114.

dést látja „belterjességében”, mivel „az elmélet nemcsak az egyszerű műélvezőt, de a teória művelőit is cserbenhagyta [...] Az elmélet magára maradt” (Almási 1992, 7–13). Nem lehet csodálkozni azon sem, ha bizonyos helyzetekben nem tisztázódhat meggyőzően, mi az irodalomtudomány egyes ágazatainak időszerű feladata, és az elméleti vizsgálódások úgy állítódnak be, mintha elsődleges céljuk az eddigi kutatások és irányultságok alapfeltevéseinek kérdésessé tétele lenne. Csak a kizárólagos hozzáállás eredményeként és következtében tévesztődhet szem elől az a premissza, hogy az irodalomnak valójában nincs abszolút módon üdvözítő interpretációs módszere.

* * *

Az egyes gyarapodó tudományos ismeretek következtében természetes módon jelentkezik az az igény, hogy az irodalomtudomány és –elmélet eredményeinek minél teljesebb, elfogultságtól mentes összefoglalásai jelenjenek meg és dimenzionálják az irodalomról való gondolkodást magyar kontextusban is. Objektív szükségszerűség, hogy az irodalmárok, a tanárok (és minden érdeklődő olvasó) a legkülönfélébb műfajú és színvonalú irodalmi alkotások között eligazodhasson, azok értelmezéséhez segítséget kapjon. A sokasodó felismerések hatnak egymásra, legtöbbször továbbgondolásra, esetenként néhány ismérv felülvizsgálására, illetve korrigálására (esetleges megtagadására) készítetik a szakembereket. Elvi szempontként kell kezelnünk azt a tényt, hogy a különböző megközelítések és hangsúlyok egyaránt jogosultak és érvényesek lehetnek, mivel: „Az egyes irodalomtudományi irányzatok és iskolák közösek abban, hogy mindannyian ennek a [mármint az irodalmi – A. F.] folyamatnak az összetettségét kutatják. Ugyanakkor jól meg is különböztethetők abban az értelemben, hogy a folyamat mely elemét, vagy mely elemei közötti viszonyt helyezik figyelmük középpontjába: az alkotó személyére és az alkotás körülményeire, a mű mindentől független felépítésére, megformáltságára vagy éppen befogadásának megvalósulására figyelnek elsősorban” (Vilcsek 1995, 13).

Egyre tisztábban látható, hogy az irodalom szemlélete, az irodalom kutatásáról vallottak egyre inkább átfogalmazódnak és újabb dimenziókkal gazdagodnak. Szemtanúi lehetünk, hogy a magyar irodalomtudomány (főként irodalomelmélet) a külföldi, elsősorban az amerikai, német és francia és más tendenciák ismertetése/lefordítása révén újjászerveződik, és igyekszik kiépíteni a maga újszerű rendszereit. A nyugati és a tengerentúli irodalomelméleti produkció lefordítása és ezek megismertetése a magyar irodalomkutatókkal az utóbbi évtizedben szinte természetes módon fellendítette az irodalomtudomány eddig alkalmazott és legújabb irányzatai, módszertana iránt való érdeklődést (formalizmus, strukturalizmus, posztmodern, hermeneutika, dekonstrukció...). Az egyes irodalomtudományi irányzatok legjobb képviselőinek (Roman Jakobson, Roland Barthes, Hans-Georg Gadamer, Jacques Derrida, Hans Robert Jauss, Jean François Lyotard, Richard Rorty, Jürgen Habermas, Paul de Man...) több könyve, illetve tanulmánya megjelent magyar fordításban¹⁴ és egyre több hivatkozó, értelmező és adaptáló magyar nyelvű írás hasznosítja a külföldi szerzők kutatásának eredményeit. Ez az irodalomtudomány ugyan megosztott, ami közegében előnyére válhat, a legújabb irányzatok asszimilálása azonban állandó jelleggel napirenden van, mely – minden látszat ellenére –

elősegíti a szívesen idézett gadameri magatartásnak és stílusnak, a „jóakarát hermeneutikájá”-nak fokozatos meghonosodását.

Új irodalmi-esztétikai törekvések és a befogadói aktivitás újszerűsége

Szemtanúi lehetünk, hogy az irodalom sajátos, speciális lehetőségeinek megfelelően műnemek alakulnak át, műfajok sorvadnak el és új műfajok születnek. Az irodalom legtöbb klasszikus műfaja (vers, novella, regény, színdarab...) jelenünkben átalakul, megszűnik a metafizikus sablonok szerint gondolkodó és alkotó író kifejezési formájaként létezni. Teret hódít viszont a sémáknak nem alárendelt, de a klasszikus műfajok eredményeit hasznosító szöveg (textúra), amely az audiovizuális kommunikációként felfogható irodalom új formák nyelvi anyagát képezi (vizuális költészet, fonikus költészet, vetített szöveg...). A szöveg ebben az értelemben nem műfaj, hanem az irodalom jelrendszere, „nyelve”, mely a kép és hang különböző formáinak összedolgozásával audiovizuális élmények előhívására alkalmas. Feltételezhető, hogy az audiovizuális kommunikáció irodalmi változata fokozatosan elér egyfajta önállósági fokot, függetlenné válik a nyelvi és a bevett gondolkodási sémáktól, és látványos művészi élményeket ad.

Megváltozik az irodalom és a kreativitás új formáinak viszonya is. Új médiumok, új hang- és képközvetítők segítségével létrehozott és elektronikus úton terjesztett audiovizuális irodalom megszületéséről van szó, amely az eddigi formáknál tömörebb, absztraktabb, ugyanakkor mozgalmasabb és azonkívül térhatású (a szórakoztató ipar szöveges termékeitől radikálisan elkülönülő) művészet.

* * *

Az irodalom lényegi kérdéseinek és meghatározóinak változása, dimenzionáltsága magával hozza az irodalom mint jelrendszer összetételének alakulását is. Ennek a jelrendszernek a nyelv az egyik fontos (de nem minden esetben meghatározó) része. Sok eleme a nyelvi nyersanyagból vagy a nyelv jelrendszeréhez közel álló más jelrendszerekből származik. A nyelvnek e kibővített felfogásából következik, hogy a műalkotások létrehozói nyelvi és nem nyelvi jelekből jel-/szöveghalmazt alkotnak, melyet nem a beszélt, hanem az írott(!) nyelv törvényei szerint rendeznek önmagára utaló együttesé. Eszerint az irodalomértelmezés szempontjai is megváltoznak, kirekesztődnek belőle az olyan megközelítések, mint például az ún. „be-

¹⁴ Itt és most csupán a legjelentősebb köteteket említjük meg: Roman Jakobson: Hang-jel-vers (Bp., 1972); Jurij M. Lotman: Szöveg, modell, típus (Bp., 1973); Roman Ingarden: Az irodalmi műalkotás (Bp., 1977); Jurij Tinyanov: Az irodalmi tény (Bp., 1981); Viktor Zsirmunskij: Irodalom, poétika (Bp., 1981); Roland Barthes: Mitológiák (Bp., 1983); Hans-Georg Gadamer: Igazság és módszer (Bp., 1984); Kanyó Zoltán – Siklaki István (szerk.): Tanulmányok az irodalomtudomány köréből (Bp., 1987); Fabiny Tibor (szerk.): A hermeneutika elmélete (Bp., 1987); Martin Heidegger: A műalkotás eredete (Bp., 1988); Bojtár Endre (szerk.): Struktúra, jelentés, érték. A cseh és a lengyel strukturalizmus az irodalomtudományban (Bp., 1988); Bacsó Béla (vál.): Filozófiai hermeneutika (Bp., 1990); Bacsó Béla (szerk.): Szöveg és interpretáció (Bp., 1991); Jacques Derrida: Grammatológia (Szombathely–Párizs–Bécs–Budapest, 1991); Pethő Bertalan (szerk.): A posztmodern (Bp., 1992); Hans-Georg Gadamer: A szép aktualitása (Bp., 1994); Martin Heidegger: Válogatott írások (Budapest–Szeged, 1994); Jürgen Habermas: Válogatott tanulmányok (Bp., 1994); Roland Barthes: A szöveg öröme (Bp., 1996); Hankiss Elemér (szerk.): Strukturalizmus I-II. (Bp., é. n.).

szédaktus-elmélet”, mely az irodalmi műalkotást és magát az irodalmi folyamatot „beszélt” megnyilatkozásnak, beszédaktusnak tekinti. Ezt az elméletet 1990-ben önálló kötetben is feldolgozták (Kálmán C. 1990), eredendően mégsem tekinthető irodalomelméleti irányzatnak, s az újabb irodalmi jelenségek vizsgálatában csak korlátozott érvénnyel lehet jelen.

Az érintett nyelven kivüliség azt is jelenti, hogy a „szöveg” ún. „scriptovizuális egységgé” szerveződik, és az új jelentés láthatóvá lesz. Megváltozik a befogadói aktivitás és annak módja. Az ilyen alkotást nemcsak olvasni lehet, hanem nézni, szemlélni is kell; sőt előbb nézni, a látványt befogadni, s később olvasni, amely nemcsak balról jobbra, föntről lefelé haladó egyvonalú tudomásulvételt kíván meg, hanem mintegy „vibráló olvasást”, mert a hagyományos nyelvi jelek térbeli szétszóródása ezt a „komplex” egybeolvasást provokálja.¹⁵ A nyelvi szöveg térbeli elhelyezése és vizuális hangsúlyossága azzal is fokozható, hogy azt az alkotó tipográfiai és írásjelekkel kibővíti, grafikai motívumokkal, rajzokkal, térképekkel, különböző ábrákkal és ikonikus jelekkel egészíti ki. „Beszéltetni” lehet a sorok közötti üres tereket, a szem érzéki észlelését az írott nyelv kiegészítőjévé lehet tenni, fel lehet használni a sokszorosító eljárásokat és a technika nyújtotta egyéb más lehetőségeket.

A neoavantgárd kísérletezőit, így a párizsi Magyar Műhely íróhármásának kezdeményezéseit is, több kritika érte a hivatalos magyar irodalom képviselői részéről a nyolcvanas években. Nem tudták, vagy nem is akarták követni, megérteni munkájukat és gondolatmenetüket. Az volt az alaptézisük, hogy Papp Tibor, Nagy Pál és Bujdosó Alpár ugyan értékes szerepet tölt be az ún. nyugati magyar irodalomban, s akiknek kísérleteiről majd később bizonyosodik be, hogy milyen és mekkora hasznot hajtottak a magyar irodalomnak. Még Béládi Miklós, a huszadik századi magyar irodalom egyik jeles értője és kritikusa is komoly fenntartásokkal irt alkotásaikról és alkotói attitűdjükről: „A margón élnek, s ebbeli helyzetük nemigen változik a jövőben sem mindaddig, amíg a technokrata író szerepét föl nem adják. Ami a szövegeiket illeti, azokról sokkal kételkedőbben nyilatkozhat az olvasó [...] amit csinálnak, már nem egészen irodalom, hanem kiállításra szánt feliratos műtárgy. Öncsonkított irodalom, redukált, minimalizált jelentéstartalommal; elméletük érdekesebb, tartalmasabb és ingerlőbb, mint a szöveg, amit ennek jegyében összebarkácsolnak.” (Béládi 1986, 374–390). A kemény és indokolatlan bírálat nem hozta meg a várt eredményt, mert valójában az érintett alkotók magatartása nem változott meg az idők folyamán, műveik értelmezéséhez és megértéséhez egyre több magyarzó elméleti szakirodalom áll rendelkezésre, a műfajok problematikája is tágabb és szabadabb szemlélet eredményeként analizálható.

* * *

A huszadik század második felétől jelentkező modernista irodalmi (művészi) törekvések és irányzatok főként a nyitottságot, az átfedéseket és az átjárhatósá-

¹⁵ Megjegyezzük példának okáért, hogy Bujdosó Alpár a d'atelier-csoport egyik tagja a szöveg térbeállítását úgy tárgyiasította, hogy az írást valóságos tárgyra vitte át: átlátszó műanyag kocka belsejébe rejtette, s a kocka forgatása közben új sorok, szövegrészek váltak láthatóvá, s így megnövelte a lehetséges olvasatok számát. Több megközelítésben és feldolgozásban lásd még a Vetített irodalom (esszé, 1993) és az Avantgárd (és) irodalomelmélet (2000) című köteteknek megfelelő részeit.

gokat részesítik előnybe (sőt eszményítik), mintsem a tiszta körülhatárolt formák kötöttségeit. Ennek köszönhetően az „irodalmi szöveg” egyre inkább beszivárog-hat azokba a nyelvi és nem nyelvi tartományokba is, amelyekbe eddig nem volt honos, és különböző más eszközökkel vegyülve perifériára szorít(hat)ja eredeti funkcióját, az írásbeliséget.

A műfajok tanulmányozása során kiderül, hogy jelenünkben a klasszikusnak ismert műfajok egyre inkább felbomlanak. Az számít autentikus írónak, aki úgy alkot, hogy nem veszi figyelembe és tekintetbe a műfajok elkülönülését, minek következtében „ma nincs közvetítő az egyes, individuális mű és az irodalom mint egész – a végső műfaj – között. Nincsen, mert a modern irodalom fejlődése pontosan abból áll, hogy minden egyes mű az irodalom valódi létének a megkérdőjelezése.” (Todorov 1988, 283). Az irodalmi műre jelenünkben – ennek következtében – érvényes lehet valamennyi kifejezőmód és forma, a műalkotás nem „engedelmeskedik” a műfaji kötöttségeknek, kivétel akar lenni. Ez az eredetiségvágy az alkotó elsőszámú ambíciója lehet, ami a maga kivétel voltában szükségszerűen előfeltételez egy másik szabályt, miszerint: ha a kritika és az olvasó (befogadó) felismeri ezt a kivételes státuszt, a mű a maga ellentétévé, szabállyá válhat/válik. Elég itt csupán arra utalnunk, hogy például James Joyce írásmódja és kivételszerű nyelvi játéka a modern regényírás egy bizonyos fajtáinak követendő szabályaivá váltak a különböző nemzeti irodalmakban.

A műfajok szinte intézményesített formában egyrészt úgy funkcionálnak, mint az „írás modelljei”, másrészt az olvasók számára mint bizonyos megszokott „elvárási horizontok” is léteznek, amelyek különböző formákban demonstrálódnak – akár az irodalomkritika, akár az olvasói iskolázottsági szint által. Arra a kérdésre, hogy honnan eredeztethető, illetve honnan származnak a műfajok, Tzvetan Todorov a következő választ adja: „Nos egészen egyszerűen, más műfajokból. Egy új műfaj mindig egy vagy több régi műfaj transzformációja: inverzió, áthelyezés, kombináció révén” (Todorov 1988, 285). Ha ezt a definíciót elfogadjuk, nem jelenthet különös gondot annak megválaszolása sem, hogy létezhetett-e valamikor is műfajok nélküli irodalom, létezhetett-e az irodalomnak műfajok előttiségét jellemző korszaka? Világossá és elfogadhatóvá válik, hogy az irodalom ebből a szempontból egy szüntelenül változóban, átalakulóban levő rendszer, és az eredet kérdése nem különíthető el – történetileg sem – a műfajok meglététől és alakulásától.

A változások a kutatások időszerűsítését és új szempontokkal való kibővítését hangsúlyozzák, s nem egy esetben az irodalmi alkotások létrehozóit is elméleti stúdiumokra készítetik. A párizsi Magyar Műhely folyóirat egyik alapítója, Nagy Pál egyik terjedelmes könyvében¹⁶ azt vizsgálja meg részletesen, hogyan módosul az irodalomnak mint „nyelvközpontú esztétikai kommunikáció”-nak az eszköztára és fogalomköre az elektronikai változások egyre gyorsabb fejlődése során. Nagy Pál tanulmánya a hangköltészet történeti fejlődésének bemutatásával indul, a vizuális költészet műfaji taglalásával folytatódik, hogy a happening, a művészkönyv, a performance, a kommunikációs művészet, a költői akció és az irodalmi indíttatású videózás lazán körülhatárolt tartományain keresztül eljusson a komputerrel generált

¹⁶ Utalás Az irodalom új műfajai című kötetre (Budapest: ELTE BTK, Magyar Irodalomtörténeti Intézet – Magyar Műhely, 1995).

szöveges alkotásokig, valamint a „virtuális világ” esztétikai körvonalazásáig. Jogosan értekezik az irodalom új műfajainak létrejöttéről, bár – a legtöbb jelenkori kutatóhoz hasonlóan – ő is kerüli az irodalom újszerű fogalmi definiálását, mert bizonyára tudatában van a felmerülő kérdések és dilemmák tisztázásának nehézségével.

Mivel e Nagy-kötetben nincs megfogalmazva az irodalom újszerű felfogásának lényege és mibenléte, ezért meggondolandó például az is, hogy a *happeninget*, a *performance*-ot vagy éppen az *elektrografikát* besorolhatjuk-e az irodalom fogalmkörébe? Inkább állíthatjuk, hogy ezekben az irányzatokban jelentős mértékben vannak jelen bizonyos irodalmi formák és törekvések, s mint modernista irányzatok az ún. „összművészeti hajlandóságot” érvényesítik, s ennek megfelelően a „vagyilagos műfaji szituáció” lehetőségét hangsúlyozzák. Indokoltnak tűnik az említett kötet egyik kritikusának következtetése: „Az esztétikai kommunikációnak az írásbeliség mércéihez igazodó törvényszerűségeit tartva szem előtt, mindenképpen kikövetkeztethető, hogy az elektronikus eszközök kínálatában egyedül a számítógépen készült szöveges alkotásokat iktathatjuk fenntartás nélkül az új irodalmi műfajok családjába.” (Szombathy 1997, 151). A számítógépes irodalomra vonatkozó hipotetikus nézetek – úgy tűnik – teljesen új fénybe helyezik az irodalomra vonatkoztatható, aránylag szilárdnak vélt rendszer fogalmkörét. Kísérletek, túlzások, merész meglátások nélkül nincs fejlődés és előrehaladás, s nem következhetne be az ún. „irodalmi kánonnak” a határozott kitágulása sem. Bizonyos, hogy az irodalmi kánon kiterjesztése, magának az irodalom mibenlétének az átértelmezését idővel szintén szükségessé teszi.

Az ismereteket továbbító közegek átalakulása, a számítógépes technika fejlődése fokozatosan megváltoztatja az irodalom s az irodalomról szóló tudomány alapvető irányultságát. Ahogy az irodalmi műfajok változnak és átalakulnak, úgy az irodalmároknak is rendkívül egyéni elképzelései vannak például arról, mi is tartozik az ún. „világirodalomba”, mi is tartozhat az összehasonlító irodalomtudomány témakörébe, milyen perspektívái vannak/lehetnek a nemzeti irodalmaknak, milyen helyet foglalnak el jellegüknél és sajátosságaiknál fogva az irodalmi értékek rendjében az ún. kisebbségi irodalmak. A kérdések gyűrűzhetnek, a kivezető utak lehetőségei sokasodhatnak és újabb eszme-futtatásokra ösztönözhetnek.

Irodalom

Almási Miklós (1992): *Esztétika – van-e még ilyen...?* In: Uő: *Séták a művészettfilozófiák labirintusában*. Budapest: T-Twins Kiadó/Lukács Archívum.

Bahtyin, M. M. (1978): *A szó esztétikája*. Budapest: Gondolat, 1976.

Bécsy Tamás (1985): *Az irodalomesztétikai tudásról*. Budapest (Modern Filológiai Füzetek 38.).

Béládi Miklós (1986): *A vizuális költészet vagy a költői újítás határai*. In: *Értékváltozások*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Bojtár Endre (1992): *Az irodalmi mű értéke és értékelése*. In: Szili József (szerk.): *A strukturalizmus után*. Budapest: Akadémiai.

Bókay Antal (1992): *Az irodalomtudomány alapjai*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola.

Cs. Gyimesi Éva (1992): *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba*. Budapest: Pátria Könyvek.

Jakobson, Roman (1971): *Mi a költészet?* In: *Strukturalizmus II*. Budapest: Európa.

- Jauss, Hans Robert (1980): *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*. Helikon, 1980/1–2.
- Kálmán C. György (2001): *A metakritikáról*. Helikon, 2001/1.
- Kálmán C. György (1996): *Merre is?* Alföld, 1996/2.
- Kálmán C. György (1990): *Az irodalom mint beszédaktus. Fejezet az irodalomelmélet történetéből*. Budapest: Akadémiai.
- Markiewicz, Henryk (1968): *Az irodalomtudomány fő kérdései*. Budapest: Gondolat.
- Odorics Ferenc (1990): *Konstruktivista irodalomtörténet-írás nem-konzervatív keretben*. In: Bernáth Árpád (szerk.): *A műértelmezés helye az irodalomtudományban*. Szeged: JATE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék (Studia Poetica 9).
- Szegedy-Maszák Mihály (1996): *Merre tart az irodalom(tudomány)?* Alföld, 1996/2.
- Szegedy-Maszák Mihály (1995): *Az irodalom történeti és elméleti vizsgálata*. In: Uő: „Minta a szőnyegen”. *A műértelmezés esélyei*. Budapest: Balassi.
- Szili József szerk. (1992): *A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben*. Budapest: Akadémiai.
- Szombathy Bálint (1997): *Az irodalom új műfajai*. Iskolakultúra, 1997/6–7.
- Todorov, Tzvetan (1988): *A műfajok eredete*. In: Kanyó Zoltán és Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Vilcsek Béla (1995): *Az irodalomtudomány „provokációja”. Az irodalmi folyamat*. Budapest: Eötvös Kiadó – Balassi Kiadó.
- Wellek, René – Warren, Austin (1972): *Az irodalom elmélete*. Ford. Szili József, Budapest.

Materiális törések és/vagy architextusok

Két Tózsér-szöveg a katalógusversek kontextusában

H. Nagy Péter

Material Fractures and/or Architexts. Two Tózsér-Texts in the Context of Catalogue Verses

Abstract

The paper setting out from the context of catalogue verses, a type of verse that links modern and postmodern poetry, analyses Árpád Tózsér's *Sebastianus and Utómodern fanyalgás a szlovákiai magyar irodalom tárgyában* poems. The former is related to intermedial adaptation through Gergely Vida's rewriting, the latter starting from and partly refuting Zoltán Németh's interpretation, is read as the suspension of aesthetic ideology.

Key words:

materiality, architextuality, catalogue verse, palimpsest

Kulcsszavak:

materialitás, architextualitás, katalógusvers, palimpszeszt

A későmodernség költészetében már érzékelhető volt, hogy a lírai beszéd materiális jellege olyan architextuális, pontosabban a műfaji kódokat újraparendező megoldásokkal párhuzamosan erősödött föl, melyek nem csak áthelyezték a klasszikus modern poétikák verstechnikai centrumait, de újabb kontextusokat rendeltek a versszerűség mediális világérzékeléséhez. A „statikus” versektől, az „ebéd” verseken, a „homorú” verseken vagy az „áthúzott” verseken keresztül a „gerilla” és a „lehetetlen” versekig stb. kibontakozó horizontkép(őd)és élő példája volt annak a kánonközi tapasztalatnak, hogy a költőiség ismérvei nincsenek *előzetes* esztétikai – akár műfajilag determinált – instanciákhoz, a múltban *elvé* fellelhető ideológiai elvárásokhoz kötve.

Ennek megfelelően – írja Kulcsár Szabó Ernő – nekünk, befogadóknak sem kell már előre, még a szöveg olvasása előtt *eldöntöttként tudnunk*, hogy – egyáltalán és eredendően – mi lehet, és mi nem lehet *irodalmi*. (Kulcsár Szabó 2010, 277–278)

Ha vetünk egy futó pillantást a kortárs magyar líra széttartó folyamataira, kérdésként vetődik fel, hogy ennek a jelenségnek láthatók-e a nyomai az áttetszőbb – olykor csak a nyelvi-mitológiai trükközés kódjait vagy a multimediális mixelést mozgósító – versalakítási eljárások közepette. Számottevő fejleményekkel kecsegtethet tehát annak vizsgálata, hogy – mindebből kiindulva – a szövegekben észlelhető materiális törésekkel mely újabb lírai „műfajoknak” (s azokon belül mely konkrét műveknek) sikerül(t) felszabadítania olyan poten-

ciálokat, melyek – ismételten, de valószínűleg másképp – viszonylagosíthatják a vallomásértékű versbeszéd, esztétikai közlés humánideológiai támpontjait. Ez a kérdésirány a '30-as évek költészetének horizontjában keletkezett, s az újabb elméleti szakirodalom fényében belátható, hogy a líra medialitásának és az intimitás kódolásának módosulásai kísérik. Ebből a hosszú, látványosan szétterjedő folyamatból egy kontextusképző javaslat után kiemelnénk Tözsér Árpád teljesítményének egy-két aspektusát.

Kontextusok/Katalógusversek

Bemelegítésképpen tegyünk egy feltételes módú kitérőt a *katalógusversek* hagyománya felé. Bár ez a műfaj közvetlenül a beat-költészet kulturális és retorikai koncepciójával áll szoros kapcsolatban (illetve korábban Baudelaire olyan verseiben figyelhető meg, mint a modern líra poétikája szempontjából döntő jelentőségű *Spleen II*, vö. Kulcsár-Szabó 2007, 186–202), az ezredforduló magyar irodalmában már jelentősen el is tér attól. (Sajátos változatát képezhetik ennek a tendenciának Oravecz Imre *Még és Kívánságlista* című versei, melyek inkább a szubjektív emlékezet citációs effektusára utalnak, de kétségtelenül egyfajta „katalógusok”.) Nézzünk erre gyorsan egy-két példát.

Kovács András Ferenc *Ars memoriae* című verse egy lazán összefüggő definiálóláncolatra épül. Miközben a felsorolásban „nagy” lírai témák azonosítása, kontextusba és ellentétező vagy paradox szerkezetekbe helyezése, illetve multiplikációja figyelhető meg, a szerepnélküli beszéd úgy mozdítja ki a hagyományos katalógusversekben körvonalazódó lírai centrumokat, hogy sem a beszédpozícióra, sem egy „én” megnyilvánítására nem tudunk következtetni. (Legalábbis grammatikai értelemben nem, hiszen első közelítésben a pragmatikai „én” mindössze abban nyilvánulhat meg, hogy a dolgokról beszél.) Míg tehát például Jack Kerouacnál nagyon is a részét képezte a katalógusnak a szcenikai mozzanat és az ezzel járó modalitás (pl. *211. kórus*), addig KAF-nál az meg sem jelenik. Kerouac klasszikus megoldása:

A remegő hús fogantatásának
 Kereke pörög az úrben s kizúdul
 Ember, disznó, teknős, rovar, béka, serke,
 Gyíkok, csikok, tetvek, patkányok, aranyderes
 Versenyparipák, sertésvésztes idilli kullancsok,
 Keselyük megnevezhetetlen iszonyú tetvei,
 Gyilkosan támadó afrikai
 Kutya-hadak, a dzsungel kóbor rinocéroszai,
 Óriás vadkanok, hatalmas gigászi
 Elefántbikák, kosok, sasok, karvalyok,
 Lepények és Sünök és Labdacsok –
 Végtelen körben foganó élőlények
 Vicsorognak a tudatban
 A tér tíz irányában keresztül-kasul,
 Megszállva minden külső-belső zugot,
 A szupermikroszkopikus törpe-bigyusztól

A roppant Tejút Fényév-Belsejéig
 Kivilágítva egy Elme egét –
 Szegény! Bár megszabadulnék
 e güröző hús-keréktől
 s lennék az égben megóvott halott
 (Eörsi István fordítása)

„Ebben a kórusban Kerouac valóságos homéroszi lények katalógusát alkalmazza a buddhizmus »első nemes igazságának« illusztrálására, mely szerint az élet szenvedés” – olvasható az *Amerikai költők enciklopédiájában* (Haralson 2012, 355). Az *Ars memoriae*-ben viszont az emlékezet rekvizitumainak kollázszerű illeszkedése nem csak az *ars memoriae* (az emlékezet művészete) folyamatszerűségét adja vissza, de a paratextusban jelölt borgesi memória működésével is azonosítható. Ennek alátámasztásául a vers végét érdemes idézni, azt a részt, amikor a médiától megfosztott hang a tudás, a semmiség (és a mindenség), a sorsjáték stb. után a költészetet szituálja: „A költészet: Ithaka / láthatatlan partvidéke, / a föld pillanata / egy szó univerzumában.” Ez a palimpszesztus akkor válik ténylegesen „áttetszővé”, ha egy konkrét Borges-szöveghelyre vonatkoztatjuk, amely így hangzik: „Mondják, Ulysses, unva a csodákat, / sirt örömeiben, látva Ithakát, / a zöldet s jámbort. Ilyen Ithakát / idéz a művészet, nem a csodákat.” (*Ars poetica*, ford. Somlyó György) Látható, hogy míg Borgesnél a költészet – az Odüsszeusz-történet horizontjában – a megérkezéssel és a homéroszi fikción belül tételezett való világgal áll kapcsolatban (a csodák helyett), addig KAF-nál a nyelvvel, még konkrétan a szóval kerül relációba. Ami – első közelítésben – valószínűleg a felhasználás módjára, vagyis éppenséggel *nem* a lingvisztikai értelemben felfogott nyelvre utal, hiszen a szó „univerzuma” az irodalom mediális rétegzettségével, egyfajta archiválással hozható kapcsolatba.

Halmi Tamás – bizonyos szempontból – kitűnő elemzése szerint „*A többértelműség szavatolta pontosság* [...] – a kép (Ithaka, partvidék) tropologikus kitágításával (föld, univerzum) ellentétes hermeneutikai mozgást végezve – *képlékenységében is szabatos* metaforában összegzi magát: a költészet második, az előbbivel párhuzamosnak tetsző definíciója (»a föld pillanata / egy szó univerzumában«) olvasatunkban a nyelv s a költésben, a költészetben a nyelvet otthonként megtapasztaló emberi egzisztencia *létlehetőségéről* beszél”. (Halmi 2008, 105) Így igaz; de nem csak arról. Ezt megelőzően a szerző „A költészet: Ithaka / láthatatlan partvidéke” sorhoz több mint 20 kérdést mellékel, s ezzel mintegy kinyitja – már-már az önkényességig tágítja – a szavak jelentéstartományát. (Ami azonban a „végtelen” olvasat illúzióját felszámolja, az éppen a sorhoz társítható asszociációk önkényességének leleplezése. Halmi Tamás javaslatai ugyanis helytállóak, de egyfajta értelmezéskényszerről tanúskodnak. A sok-sok kérdés talán jóval kevesebb is lehetne, hiszen a túlértélmelés határának kijelölése legalább olyan fontos feladat lehet, mint a komplex horizont kijelölése.) Ebben a már-már szinte klasszikusnak mondható mintázatban ugyanis az „egy szó” – materiálisan – magának az „Ithaka” szónak az azonosítója is lehet, ami ezáltal ennek a jelölőnek (az „Ithaka” alakzatnak) a felidéző erejére, jelentéstartományára, poétikai komplexitására helyezi a hangsúlyt. A „szó univerzuma” tehát az „Ithaka” köré vonható emlékezeti tartománnyal

lesz egyenlő, melynek – a vers önkomentárja szerint – láthatatlan (vagy beláthatatlan) a határa. Azaz „túl” van a szimpla (használati) nyelvi kódon.

Innen nézve viszont – s ezt a cím is megelőlegezi palimpszesztusként – a memória azért írhatja felül a poétikát, mert – ezek szerint – a költészetben a nyelv nem más, mint az emlékezet médiuma (pontosabban a költészet nyelve maga emlékezet). Ugyanakkor ez meg is fordítható, az emlékezet egyben a költészet médiuma is, ami viszont arra a hóldeklini megoldásra utal, amely nyilvánvalóvá tette anno az emlékezet kétirányú mozgását (vö. „Vészen pedig és ád / emlékezetet a tenger, és / szerelemtől is szorgos a szem. / De ami marad, csak a költők műve” [*Visszaemlékezés*, ford. Tandori Dezső]), s amelyet éppen az *Ars memoriae* nyitánya von be – briliáns módon – a játéktérbe azáltal, hogy a tudást a felejtéssel definiálja. Méghozzá oly módon, hogy mindjárt a hangzás felerősítésével (p-p-p) jelzi a nyelv anyagosságának és egyben az írás technikai hordozójának azonnali „jelenlétét” és megkerülhetetlenségét is („Patagónia pusztasága egy papírlapon”), hiszen a földrajzi tér egybeesik annak materiális feltételrendszerével. Hosszan lehetne időzni ennél a kiváló költeménynél, hiszen KAF lírájára az utóbbi időszakban is jellemző maradt ez a látásmód, ez a retorikai komplexitás. Ahogy a szerző egyik legutóbbi kötete kapcsán L. Varga Péter igen pontosan megfogalmazta:

A *Sötét tus, néma tinta* költeményei [...] úgy képesek utalni a cím szöveget, írást, tehát a betűt, a szót materializáló eseményére, hogy eközben a verset képező szavak nagyon is hatásosan alkotják meg (fiktív) világukat. Amint alighanem a szó *képe*, illetve a szó *anyaga* közti feszültség úgyszintén visszaolvasható – méghozzá költészettörténeti értelemben is releváns módon – a kötet szövegeibe. A »metafizikus« sík, valamint a vers keletkezésének anyagszerű eseményei hatásos módon nem hátrálnak meg a szövegvilág fenomenalizálhatósága, a hang átsajátíthatósága, azaz, egyszerűbben szólva, az olvasás »gyönyöre« előtt, de nem is teszik kizárólagossá a »metafizikus« horizontot, hiszen azt a vers rendre visszavonja az egyébként ebbe a síkba beillesztett poétikai-materiális reflexiók által. (L. Varga 2010, 178.)

Maradjunk még egy picit ebben a hatástörténeti horizontban. Érdemes.

Az *Ars memoriae* nyomdokain haladó versek közül mindenképpen kiemelkedik Halmi Tamás *Pascal kertje* című alkotása. A költemény szintén egy katalógus; méghozzá annak egyfajta antropomorfizált változata. Bár a fiktív hanghoz itt sem társul szcenika, logikai jelenetezés és szereplői identitás, az infinitívuszokban való beszéd és a hozzá illeszthető modalitás antropikus (és olykor személyes) jellege nyilvánvaló (sokkal inkább, mint KAF-nál). (Ez talán nem azonos a Domonkos István *Kormányeltörésben* c. poémájában fontos infinitívusz-használattal, bár a nyelv ott is konstrukció. Itt, a *Pascal kertjében* a nyelv nem roncsolt, az állítások szabályosak és jól formáltak. Ebben az értelemben infinitívusz és infinitívusz között funkcionális különbség is lehet.) Ugyanakkor éppen ezen alakzatok miatt a vers nagyon ügyesen egyensúlyoz a katalógusjelleg és a vallomásosság között. Miközben az *Ars memoriae*-hez hasonló intertextuális és történeti dimenziókat nyit fel (pl. Pascal, Borges itt is ott is előfordul), s mindezt az emlékezettel is kapcsolatba hozza. Külön érdekessége a versnek, hogy – a Beatriz Viterbo nevével megelőlegezett irányban tovább – szintén egy konkrét Borges-szöveghelyre fut ki, amely alapján

megkettőzhető a költemény horizontja. Mivel a szóban forgó novellában „[...] az Alef a mindenségnek egy olyan pontja, amely minden más pontot magába foglal” (Az *Alef*, ford. Benyhe János), tehát megpillantható rajta keresztül a teljes világegyetem, önreflexív módon utalhat magának a versnek a palimpszeszt-elvű működésére. Másrészt, mivel az Alef (és annak másolata) a szöveg univerzummal, illetve a felejtéssel is kapcsolatba kerül, a *Pascal kertje* ezt a lehetőséget is színre viszi. Az „el-felejteni” és a „nem felejteni el” ily módon ugyanannak az alakzatnak a kiasztikus komponensei, amely, amikor a felejtésről szól, a szavakon keresztül emlékezik, s amikor az emlékezetet igyekszik fenntartani, a felejtést konstatálja:

Elfelejteni, hogy szavakon múltunk.
[...]
Alexandriát és Bizáncot és Duinót
nem felejteni el, emlékek nélkül se.

Ezzel a remek megoldással Halmi Tamás költeménye az *Ars memoriae* (és a Hölderlin-hagyomány) tapasztalatára is reflektál, a pragmatikai mozzanaton túl pedig az „Alef” jelölőn keresztül ki is nyitja „a szó univerzumát”. A *Pascal kertje* tehát a költészet archívumához vezet vissza, megalkotva annak egy másik lehetséges (vagyis töredékes) repertoárját.

Harmadik példaként Z. Németh István *Lenni más* című versét említenénk, amely szintén egy infinitívusokból építkező katalógusjellegű szöveg. Az imént említettekől azért különbözik, mert az intertextuális telítettséget és a palimpszesztszerűséget itt látszólag felváltja a szimpla (öncélú) nyelvjáték (és még a direkt utalás is soknak tűnik); az emlékezés és a felejtés alakzatait pedig mintha helyettesítené a rögzített modalitású ön- és önreflexió. (Hozzá kell tennünk: az olvasó azonnal érzékelheti, hogy a nyelvi trükközés – szerencsére – itt nincs annyira túlpörgetve, mint ahogyan az Z. Németh eddigi költészetében megszokott volt. Vagyis a túldiszitottság is relatív kategória.) A költemény aztán azzal játszik el valójában – produktív módon –, hogy a „más” és az „ugyanaz” kimondásához a tárgyiasításon és a személytelenítésen át vezet az út (mint egy fogaskerék); s ez részben érintheti a líra médiumát is, amennyiben nem az „én” tulajdonságaiként, kivetüléseiként, hanem az azokat megelőző nyelv mediális (és anyagi) sajátosságaiként értjük azokat. A vers érdekes módon a szcenikát háttérben tartja ugyan, ám az identitás kontextusában a modalitás célirányos felülíródását erősíti meg („de jó volna lenni” ez meg az, „más lenni és mégis ugyanaz”). És talán itt lehetne újfogalmazni azt a kérdést, hogy a katalógizáció és az identitásmintázat összefonódása nem azért személytelen, mert annak így kell lennie, hanem azért, mert így is megoldható az én destabilizálása. A „lenni” és az „én lenni” között akár fel is számolható a különbség.

Első példa

Tözsér Árpád *Finnegan halála* című kötetének első darabja a *Sebastianus (miután az agyonnyilaztatás túlélte, és börtönbe zárták)* jó példa az intertextuális-történeti látásmód érvényesítésére. A vers mindvégig egyes szám második személyű alanyt konstruál, grammatikailag egyetlen kijelentésben sem helyettesíthető a te az énnel, ezért nem önmegszólítással van dolgunk. A felszólítások és a kérdések („Ne pa-

naszkodj!”, „Börtön?”, „S hallgass!”) előfeltételeznek egy másik hangot, tehát a költemény párbeszéd-szituációt körvonalaz. Még hozzá olyat, amelynek nem a kezdetén tartunk. A vers ilyen értelemben azt vinné színre, hogy amit olvasunk, annak egy másik szöveg megy elébe, azaz maga a vers valamire adott válaszként értelmezhető. A beszédhelyzetet azonban bonyolítja, hogy az indító strófa sorai nem identikusan megismétlődnek a többi strófa végén (a másodikban az első sor, a harmadikban a második sor, a negyedikben a harmadik sor, az ötödikben a negyedik sor), míg a záró versszak az első – szintén nem identikus – megfordítása. Ebből következően a beszélő önmaga szólamából is építkezik, úgy azonban, hogy azt folyamatosan újrarendezzi. Ebből a szempontból a szöveg funkciója megkettőződik: olyan válaszként működik, mely egyben önreferenciális természetű. Ezt a dinamikát ugyanakkor leképezi a költemény talán legfontosabb mozzanata: a börtönablak a „vers ablakával” képez párhuzamot. Innen már csak egyetlen lépés azt észrevenni, hogy a beszélő bizonyos kijelentései visszavonatköztathatók magára a szövegre. Vagyis a te börtöne a hozzá és róla íródó vers lenne, amely azonban nem jöhetne létre a te nélkül, mint ahogyan a te is a szöveg által kerül újabb szituációkba. Itt érdemes utalni a *Sebastianus* alcímére. A „miután az agyonnyilaztatását túlélte, és börtönbe zárták” a fentiek fényében azt is jelentheti, hogy „versbe zárták”. Ők. Harmadik személyben. A szöveg beszélője tehát idézett énként olvasható.

Tegyük fel tehát, hogy a vers szerzője az alcímmel egy olyan többes számra utal, mely elsődlegesen a mártír rosszakaróira vonatkozik. A szöveg azonban oly módon helyezi ezt más távlatba, hogy az alcímnek kölcsönzött értelem kivonja az állítást a szerzői intenció uralma alól. Ez utóbbi viszont nem jöhetne létre az olvasó tevékenysége nélkül, mely feledve az elsődleges jelentést a nyelv teljesítményére hagyatkozik. Ha tovább megyünk ezen a nyomvonalon, valószínűsíthető, hogy az értelmező nem fogja a költemény tapasztalatát sem a szerző szubjektumára, sem az én szólamára redukálni. Sokkal inkább a költői beszéd dialogikusságával és a nyelv megkerülhetetlen dinamikájával szembesül. Ez a jelenség akkor válik történeti tapasztalattá, ha a befogadó azt is érzékeli, milyen kontextusban olvas, milyen hagyományhoz utalja a mű irodalom-felfogása. A párbeszéd-szituáció köztessége, a lírai te kitüntetett szerepe, a börtönmetaforika alkalmazása, az önreflexivitás, a nyelv retorikai dimenziójának kiaknázása a tematika ellenében stb. mind-mind olyan sajátossága a versszerűségnek, melyek az utómodernségben tesznek szert különös fontosságra, gondoljunk például Szabó Lőrinc *Te meg a világ* című kötetére vagy József Attila 30-as évekbeli költeményeinek legjavára.

A Tózsér-vers történeti kontextusát innen tekintve természetesen nem a Szent Sebestyén mítosz feldolgozásai alkotják, hanem a magyar későmodern líra poétikái. Felmerülhet azonban egy fontos különbség, még hozzá az idézetjelleg kapcsán. A 80-as/90-es évek költészetében megfigyelhető, hogy bizonyos szövegek az idézettechnikát kiterjesztik a beszéd-szituációra, illetve az idézést nem szemantikai, hanem pragmatikai eljárásként hozzák játékba, háttérbe szorítva ezáltal a szerzői innováció elvét. Ez persze azzal az irodalom-felfogással találkozik, hogy semmi sem garantálja az íródó szöveg eredetiségét, semmi sem garantálja, hogy ami elhangzik, nem hangzott már el valahol. (A szubjektum halála-típusú kijelentéseknek pontosan ez az egyik ismérve: ha a szövegnek pusztán egy másik szöveg megy elébe, az „Isten halott” állítás után kimondhatóvá válik pl. a szubjektum halála is, ami persze

úgy is értelmezhető, hogy a régebbi értelemben felfogott szubjektum halott, vagyis változik a szubjektum-felfogás. Vagy: régi értelemben vett írás nem lehetséges, csak újírás stb. stb.) Szóval az idézettechnikák, a költői szerepkonstrukciók módosulása fontos tényezője az ezredforduló lírájának, és a *Sebastianus* feltétlenül ebbe a kontextusba is beilleszthető. Ha egyetlen mondattal kellene jellemezni e költeményt, azt mondanám róla, hogy Tózsér alkotása a későmodern hagyomány domináns szövegszervező képleteit eleveníti fel, ám azok idézhetőségét egy onnan nézve idegen beszédhelyzet közbeiktatásával teszi reflektálttá.

Nem véletlen tehát, hogy a *Sebastianus* a Tózsér-életmű egyik legtöbbet idézett darabjává vált az utóbbi években. Bár fentebb azt írtam, hogy szempontunkból a Szent Sebestyén mitológia mellőzhető, természetesen erre is épülhet releváns olvasat. Csehy Zoltán *Változatok Sebestyénre* című tanulmánya feltárja egy ilyen jellegű megközelítés archívumát. Ugyanakkor Csehy hangsúlyozza azt is, hogy

Tózsér verse nem ekphraszisz, azaz nem műalkotás-leíró költemény a szöveg textuális értelmében: az ő verse Szent Sebestyént már a börtönbe vetve ábrázolja, azaz a végeredményben sikertelen lenyilazáson már túl, a végső halálos megkínzáson még innen. Maga Tózsér utal önvallomásában a Pollaiuolo-féle ihletésre: de e képet tulajdonképpen a szavak szintjén (ahogy azt az ekphraszisz műfaji kritériumai elvárják) nem írja le: de mint absztrakciót, mint formastruktúrát, mint a nyilazás aktusának geometriáját jeleníti meg a versforma által. A versforma tehát előzménye annak, aminek tulajdonképpen teret ad. Tózsér a spanyol glossza (glosa) nevű lírai versformán alapuló sajátos ritmikai artikulációt teremt: a klasszikus glossa rendszerint mottóval indít, melynek sorai a költemény meghatározott pontjain szabályosan, mintegy glosszázva, költői jegyzetekkel ellátva térnek vissza. A forma lényege tehát a homályból vagy a sötétből eljutni a fénybe, az értelemhez, a megvilágosodáshoz. Ez az út lényegében Sebestyén útja is. [...] A Tózsér-vers varázsa épp abban áll, hogy a vers motívumai univerzalizálhatók: a sorai pedig elmozdítathatók, a világ átrendezhető, de a tehetetlen létezés folyamatosan önmagába fordul vissza. (Csehy 2015, 21–25)

Bár Csehy Zoltán értelmezése a verset a homoszexuális diskurzussal is kapcsolatba hozza, érzékelteti, hogy a szöveg valójában nem szolgál ki semmilyen ideológiát. Többértelműsége és többértékűsége az intermediális poétika következménye, mely a körséma alkalmazásával hurkokat létesít, folytonosan visszatér önmagába. Megelőlegezhető tehát, hogy a költemény értelemirányainak lezárása esendő vállalkozás volna.

A költeménynek a közelmúltban született egy olyan palinódiája, amely felerősíti a *Sebastianus* időnek való kitettségét: Vida Gergely *Egy Sebastianus-flashforward* című verse jelölt kapcsolatba lép Tózsér Árpád alkotásával, a szöveg azonban többféle viszonyt létesít a pretextussal. A scenikai elemek egy része a *Sebastianusra* utal (pl. ablak, nyílak), ezek azonban inkább egy töredékes és elkülönülő kapcsolatot jelölnek, melyek az ismétlésben újradinamizálódnak az új közegben. Másrészt a címnek megfelelően a költészeti diskurzus felfüggesztése a vizuális médiumokhoz, elsősorban a film működési mechanizmusához rendeli a Sebastianus-jelenet érzékelését (optikai rendszer, kamerapozíció). A mű kifutása pedig elendiskurzusként is felfogható, mely a szenvedést – újabb töréspontok közbeiktatásával – a tudományos kontextus és annak azonnali vulgáris ellenponto-

zása (és antropomorfizálása) alapján kérdőjelezi meg: „gondosan ápoltt szenvedéseid – / egytől egyig – a neurobiológián eltaknyolnak”. A megszólítás funkciója miatt azonban úgy képezhető meg a költemény beszélőjének hangja, hogy az a leíró részek után idéző szerepkörbe is kerülhet. Ebben az esetben az ellendiskurzust a „rajongód” képviselheti, ami viszont nyitva hagyja, hogy a nyelvi térben ez a „csupaszra borotvált pina” lenne vagy a „rettenet” (mindkét verzió egyenrangú). Innen nézve Vida Gergely verse úgy zavarja össze a Tözsér-vers nyelvtanát és szabályos szerkezetét, hogy a felillantott előrefutás (a flashforward) az aposztrophében előidéztet materiális töréssel megváltoztatja a Sebastianus-mítoszhoz való hozzáférés mediális komponenseit. Ily módon ez az interpretatív újírás nyomatékosítja a Tözsér-féle Sebastianus-tematika azon látens komponensét, mely szerint maga is intermedialis adaptáció eredménye (volt).

Második példa

A katalógusversek kontextusában Tözsér Árpád *Utómodern fanyalgás a szlovákiai magyar irodalom tárgyában* című esszéverse jó példa arra, hogy a modális viszonyok miképpen befolyásolják a mediális „kódok” stabilizálhatóságát, és fordítva. Németh Zoltán a következőket fogalmazza meg az adott opusról (hosszabban citálok, de megéri; illetve szerepel benne a vers jó néhány sora):

[Tözsér] *Utómodern fanyalgás a szlovákiai magyar irodalom tárgyában* című versében, esszéversében Cselényi László *Negyedvirágzás* című kötete kapcsán írja le a következő megállapításokat a könyvről és a szlovákiai magyar irodalomról: »könyved is temető [...], lapjai / megannyi huszadik századi sír, amelyből úgy fakadnak föl a holtak, / szlovákiai magyar írók, költők, akár a vér egy régi sebből«. »Ó, mennyi közös barát, ó, mennyi torzó életmű s élet!« Majd így folytatja: »Új hazát kellett teremtenünk, / mert a régit már csak a felszín örvényei jelezték: hol süllyedt el. / S teremtettünk: Országház helyett sárral tapasztott Csemadok-házat, / Akadémia helyett Kisebbségi Tudatképző Kurzust, Nemzeti Színház / helyett Theszpisz-kordét. S mivel a soros Róma még ezt a nádtetős / provinciát se hagyta saját hazának neveznünk, elneveztük Szlovákiai / Magyar Irodalomnak. De ilyen erővel nevezhettük volna akár / (Gombrowicz után szabadon s enyhe anakronizmussal) a már / seggbe rugottak s a majdan seggbe rugandók abszurd operettjének. / Az irodalomhoz sokáig alig volt több köze, mint Jourdain úrnak, / aki irodalmi tanulmányai elején arra volt büszke, hogy lám ő / máris prózában beszél! – Nos, hát így van ez, kedves barátom: / ha a szlovákiai magyar irodalom még mindig 'szlovákiai' – / elég baja az neki!« [...] Illetve: »Egyébként állítólag: annak idején a szóban forgó veszettül virágzó / szlovákiai magyar irodalmat éppen te meg én támadtuk nem kevésbé / veszett módon. S nem állítólag, hanem valóban: egy egész évtizedig / küzdöttünk tolárd költők, írók és félig sem művelt drámaszerzők ellen [...]«.

Tözsér kemény szavai a megnevezett provincializmus, tudatlanság, műveletlenség, igénytelenség miatt tartják mára hiteltelennek a szlovákiai magyar irodalom terminusát. Használhatatlan fogalomnak, amellyel a tehetségtelenség takarózik. A tehetségtelenségnek – amely képtelen irodalmi hatást kifejezni egy tágabb, értékorientáltabb kontextusban, a magyar irodalmi nyelvet használók virtuális közösségében – van szüksége egy szűkebb, leszűkített mozgástérre, amelyben talán mégis hatást fejthet ki. És erre nagy-szerűnek tűnik a szlovákiai magyar irodalom terepe és fogalma, amelyet Tözsér torzóban maradt, méltán feledésre ítél életművek fedőneveként értelmez. (Németh 2011, 41–42)

Nos, nem fogom Németh Zoltán kijelentéseit sem cáfolni, sem igazolni (mindkettőt meg lehetne tenni, hiszen az intézményrendszer és az esztétikai tapasztalat között nincs automatikus összefüggés, a lejegyzőrendszer nem kommunikál), amit ugyanis kifogásolok a fenti eljárásban, az más természetű. Először is, nem idézi a kritikus a Tözsér-vers alábbi szöveg helyét:

De mint ahogy a politikai pártok
s az ellenzékük: ma az egykori világirodalmi hevületünk s a néhai
szlovákiai magyar irodalom csak együtt adják ki az emlékeink
parlamentjét.

Nyilvánvalóan azért nem hivatkozik erre a részletre a kritikus, mert nem támasztja alá a mondandóját. Ez az eljárás, miszerint azt idézi, ami az elméletét támogatja, azt viszont figyelmen kívül hagyja, ami nem, egyrészt tudományos szempontból kifogásolható (kb. *így* nem szerencsés verset elemezni), másrészt remek példa az úgynevezett publikációs elfogultságra. (A tudományelmélet így nevezi azt a jelenséget, amikor egy szerző – szelektív módon – csak azokat az eredményeket közli, melyek elgondolásainak megfelelnek, vagy tágabb értelemben, valaki nem mondja el a teljes történetet. A tudományos gondolkodás fontos komponense azonban, hogy azokat a tényeket sem hagyhatjuk figyelmen kívül, melyek az elméleteinket nem támasztják alá.) A Tözsér-vers jóval komplexebb annál, hogy kisajátítható legyen az egyik szólama. Nézzük röviden a részleteket.

A vers címe (annak architextuális jellege) a modalitás fontosságára utal („utómodern fanyalgás”). A modális viszonyok összetettségéhez azonban több apróbb mozzanat is hozzájárul. Ezt mindjárt a vers felütése is jelöli (jelöletlenül), hiszen az első sor Ady híres versének, a *Levél-féle Móricz Zsigmondhoz* c. költeménynek a metaforikáján keresztül egyben ellensúlyozza is a beszédszituáció kitüntetettségét. Adynál: „Rózsafa-vonóként nagy zöngésű húrhoz / Súrúldjék ez írás Móricz Zsigmond úrhoz.” Tözsérnél: „Súrúldjék jelen írásom korántsem rózsafa nyirettyűje / avangárd költő-barátom, Cs. Laci ezúttal prózai kötetéhez.” Másfelől fontos, hogy az intézményrendszerre vonatkozó felsorolás többes számban van („S teremtettünk” stb.), vagyis a beszélő maga is részét képezi az általa idézett tendenciáknak. A többes szám azután elkülönböződik a szövegben, a szerzők elleni küzdelem konstatálásakor már a „te meg én” grammatikai alannal azonosítható. Ez a folyamat legalább annyira szól intézményrendszer és irodalmi minőség szétválasztásáról, szétkapcsolásáról, mint a szlovákiai magyar irodalom „szlovákiaiságának” kritikájáról. Első közelítésben tehát a vers éppen az intézményi kontextus megkerülhetetlenségével szembesít, legyen az bármilyen; s ezzel párhuzamosan veti fel az értékinstanciák elhelyezhetőségét. Ebben az értelemben különbség van „szlovákiai magyar irodalom” (amit az intézményrendszer tart fenn) és „szlovákiai magyar írás” között (ami a szerzők teljesítménye). Innen nézve a szöveg beszélője azonosul a tárggyal, de mégsem azonos vele maradéktalanul. Ebből következően a „szlovákiai magyar irodalom” olyan alakzata a versnek, melynek stabilitása és referencialitása megkérdőjelezhető (de legalábbis kontextusfüggő).

Menjünk kicsit tovább, hiszen ennél a fejleménynél talán érdekesebb, hogy a „szlovákiai magyar irodalom” alakzata rendre az allegória ismérveivel társul a szövegben (töredezettség, fragmentáltság, mortifikáció), illetve részben világirodalmi utalások stabilizálják időlegesen, majd korrigálják a róla való beszédet. Vagyis innen nézve is megfigyelhető egy hasadtság, ugyanis a „szlovákiai magyar irodalom” úgy lesz a szöveg allegóriája, hogy specifikumát és identitását megbontja a világirodalmi hálózat. Ez a temporális folyamat a „virágzás” visszavonására épül (a Baudelaire-líra horizontját előfeltételezve), és egy lényeges mellékjelentéssel látja el a vers fentebb idézett sorait: a „világirodalmi hevület” és a „szlovákiai magyar irodalom” együttese elválaszthatatlan a szöveg emlékeztetőtől, tehát ezeknek az alakzatoknak a konkrét mozgásától.

Ezek a megoldások egyre inkább arra figyelmeztetnek, hogy a Tözsér-vers a retorika kisajátíthatatlanságát viszi színre, a tematikát pedig ennek rendeli alá. A polimodalitás mellett a folytonos önreflexiók, a műfaji kódok felülírása és az „utómodern” jelölő korszaktévesztő funkciója (a szöveg történeti indexének szempontjából) is támogathat egy olyan olvasatot, mely szerint a vers a „szlovákiai magyar” irodalomhoz társítható ideológiákat leplezi le (nem csak Cselényiét!). Abban az értelemben is, hogy tagadás és igenlés bipolaritása mellé a komplementaritást, megsemmisítő kritika helyére pedig a fanyalgást állítja (miközben a megértés hermeneutikai műveletét és az emlékezet kontinuitását hangsúlyozza).

E kör után tegyük még hozzá, hogy Németh Zoltán az ideológia deklarációja után ráérez még valamire a szöveg elmozdulásai kapcsán: „Vagyis a szlovákiai magyar irodalom létének tagadása voltaképpen fenntartja és folytatja a bírálat alá vett fogalom sikerhadjáratát?” (Németh 2011, 43) – teszi fel a kérdést a kritikus. Az *Utómodern fanyalgás...* alapján erre a kérdésre igenlő válasz adható, hiszen egyfelől a fogalom terjedésének nem feltétele az igazságtartalom, másrészt viszont e terminus jelentése az adott kontextus felől íródik bele a konkrét mintázatba. (Az irodalomtörténeti fogalmak nem úgy működnek, mint a természettudományos fogalmak, ezért az intézményrendszer és a mindenkori olvasás függvénye lesz, hogy mit is jelentenek éppen. Ez nem minden szempontból van így jól, de ez a helyzet.) Emellett az is bizonyos, hogy Tözsér ehhez hasonló művei azzal érik el hatásukat, hogy – s úgy tűnik, erre az instrumentális esszé-vers műfaja nagyon is alkalmas – *amit prózai diskurzusként tartalmaznak, azt ugyanott költői retorikával kibillentik*. Ez a mediális-interdiszkurzív eljárás – szerencsére – mindmáig jellemzője maradt Tözsér Árpád költészetének. Ami itt azt is jelenti, hogy a szöveg nem pusztán részleges konstrukcióként képes leleplezni a hozzá viszonyuló olvasatokat, de a megképződő jelentésekkel szemben kifejtett ellenállását is többszörösen reflektálja. Ez pedig nem a szimpla ideológiakritika, sokkal inkább mindenfajta ideológia kritikájaként és szétpörgetéseként értékelhető egy olyan liminális szituációban, melyben mi, olvasók sem lehetünk soha stabil pontokként elképzelhetők.

Irodalom

Csehy Zoltán (2015): *Változatok Sebestyénre (Szent Sebestyén alakja a magyar lírában)*. In: Csanda Gábor – H. Nagy Péter (szerk.): *A kontextus végtelensége. Tanulmánykötet Tózsér Árpád 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely: Szlovákiai Magyar Írók Társasága, 9–29.

Halmi Tamás (2008): *Ithaka láthatatlan partvidéke. Az áttörtetés poétikájáról – két Kavafisz-kötet ürügyén*. In: Uő: *Közelítések, távlatok. Esszék, kritikák 1998–2006*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó, 98–108.

Haralson, Eric L. (2012): *Encyclopedia of American Poetry: Twentieth Century*. London – New York: Routledge.

Kulcsár Szabó Ernő (2010): „Magát mondja, ami írva van”. *Jegyzetek az újabb magyar líráról*. In: Uő: *Megkülönböztetések. Médium és jelentés az irodalmi modernségben*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 262–279.

Kulcsár-Szabó Zoltán (2007): *Metapoétika. Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben*. Budapest–Pozsony: Kalligram.

Németh Zoltán (2011): *Az életmű mint irodalomtörténet. Tózsér Árpád*, Pozsony: Kalligram.

L. Varga Péter (2010): *Töréspontok. Materiális effektusok a szövegben*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó.

A test itt nem több mint szabásminta

Brandon Hackett: Az ember könyve (Doboztankönyv-fejezet)

Baka L. Patrik

The Body is not More Than a Tailor Pattern – Brandon Hackett: Az *Ember Könyve* (*The Book of Man*) [Packetbook chapter]

Abstract

The packetbook chapter fits into a frame described, and it deals with one of the most prominent works of our domestic science fiction: Brandon Hackett's (Botond Markovics's) *Az ember könyve* (*The Book of Man*). It focuses on its world-building and social structure. It contains an etymological analysis of character names, and it also untangles the intertextual references found in the book. The packetbook chapter unravels the novel's predominant layer rooted in natural sciences, more specifically, the idea of gene manipulation. Having these features, the opus is definitely a relevant and interesting subject to literature studies. Thus the work functions as a lesson plan; it is an elemental part of a continuously expanding literature packetbook, which discusses *Az ember könyve* (*The Book of Man*) by providing hermeneutical and drama-pedagogical exercises as well as tasks which aim at improving writing skills. The packetbook chapter is based on the author's paper *Poszthumán metamorfózisok* (*Posthuman Metamorphoses*), published in volume 2012/6 of the journal *Opus*.

Key words:

posthuman aspect, metamorphosis, gene manipulation, world-building, Hungarian sci-fi

Kulcsszavak:

poszthumán jelleg, metamorfózis, génmanipuláció, világépítés, magyar sci-fi

Jelen dolgozat, pontosabban doboztankönyv-fejezet a szerző egy korábbi tanulmányában, az Iskolakultúra hasábjain megjelent *A szlovákiai magyar irodalomtanítás legújabb perspektívái* című munkában vázolt irodalomoktatási reformkonstrukcióba illeszkedik, kvázi oktatási segédanyagként (Baka 2016). Az előző dolgozat a Szlovákiában 2015 szeptemberétől hatályos revideált oktatási program apropóján íródott, s az általa kínált lehetőségek mentén gondolja újra az irodalomoktatás mi-kéntjét, elsősorban a populáris irodalom olvasásnépszerűsítő felhasználhatósága felől. Előbb a Kárpát-medence magyar nyelvű, irodalomoktatásra vonatkozó tanterveit ütközteti, a kortárs irodalomtól a régebbi irodalmak felé haladó tanítási alternatívákat vázol, majd a kanonizált és kötelező olvasmányok listáját a diákok olvasói érdeklődésének tükrében teszi újragondolandóvá. Zárásképp a legújabb irodalomtudományi eredményekkel megtámogatott, értékes populáris irodalomról értekeznek, aminek révén a irodalom újra a tanulók érdeklődésének fókuszába kerülhet.

Az így körvonalazott keretbe illeszkedik a jelen doboztankönyv-fejezet, amely a hazai science fiction irodalom egy jeles alkotását, Brandon Hackett (Markovics

Botond) Az *ember könyve* című művét helyezi boncasztalra, kitérve annak világepítésére és társadalomképére, a karakterek nevének etimológiai elemzésére, az intertextuális vonatkozások felfejtésére, illetve az általa dinamizált természettudományi háttér, konkrétan pedig a gének formálhatóságának kérdésére; az opus ezen jellegzetességei révén érdekessé és érdemessé válik az irodalomoktatás számára. A munka ebben a formában óratervként, illetve egy új, folyamatosan bővülő – s az előzménytanulmány felhívása értelmében remélhetőleg több szakíró által is meg támogatott – irodalomtankönyv, azaz doboztankönyv szerves fejezeteként fogható fel, amely Az *ember könyvét* hermeneutikai, drámapedagógiai és íráskészségfejlesztő gyakorlatokkal fűszerezve tárgyalja.

A doboztankönyv-fejezet alapjául szolgáló tanulmány a szerző *Poszthumán metamorfózisok* című munkája, mely az Opus folyóirat 2012/6-os számában jelent meg (Baka 2012); jelen dolgozat bibliográfiája elsősorúan a doboztankönyv-fejezet alapjául szolgáló munka, illetve a projekt kereteit megteremtő iránytanulmány szakirodalmá meg határozott.

A TEST ITT NEM TÖBB MINT SZABÁSMINTA BRANDON HACKETT: AZ EMBER KÖNYVE

Ötletbörze!

Mit tudok a SCI-FI-ről?

Minek a rövidítése ez!

Vannak nehéz dolgok az életben. Nehéz dolog például megemelni egy hegyet. Több korsó sört ugyancsak nehéz szívószálon át meginni. És itt van egy **Brandon Hackett** álnevű, s **Markovics Botond** polgári nevű fickó, aki magyar íróként, Az **ember könyve** című regényével egy olyan páholyba kíván belépni, ami eddig jószerével az angolszász szerzők privát klubjának számított. A klubot **hard sf**-nek hívják.

De mi is a hard sci-fi?

A hard sci-fi (szó szerint: „keményvonalas tudományos fantasztikum” vagy „kemény science fiction”) azokat a műveket jelöli, amelyek a tudományos-fantasztikus szópár alkotóelemeiből az elsöre, tehát a tudományosra összpontosítanak. A hard sci-fi művek a legmodernebb természettudományi eredményekkel dolgoznak, illetve olyan technológiákkal, amelyek a ma ismertekből értelemszerűen következnek. Valami olyasmí ez, mintha Gutenberg írt volna egy értekezést napjaink nyomdaiparáról.

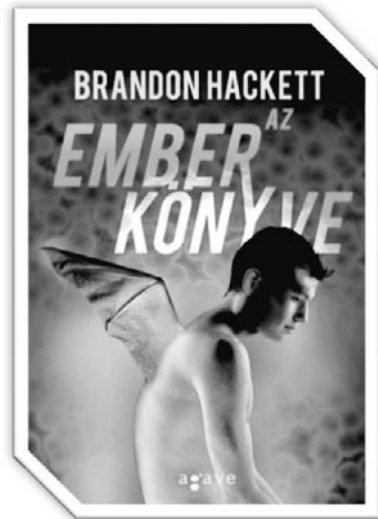
És ha van „hard”, akkor van „soft” is?

Igen, a hard sci-fi mellé rendelt kiegészítő kifejezés a soft sci-fi (lágy science fiction), amelynek az a jellegzetessége, hogy az írás során megsérti a tudományos megállapodásokat. A két fogalom – a „kemény” (természettudomány) és a „lágy” (társadalomtudomány) – szembenállása ilyenformán a két nagy és igen eltérő jellemzőkkel bíró tudományterület-család különbözőségéből (is) ered.

A hard sf azt a világot mutatja be, ami felé haladunk, aminek az alapköveit, vagy legalábbis az okozat okát már leraktuk. Az *ember könyve* elemzői és Brandon Hackett egyaránt hard sf-ként hivatkoznak a műre, ezt a meghatározást azonban ez a doboztankönyv-fejezet árnyalni fogja, közben pedig bemutatjuk és tovább is szőjük Hackett néhány újító gondolatát.

1. Ismertek sci-fi történeteket?
2. Az állatok felsoroltak melyik kategóriába tartoznak inkább? Indokoljátok is meg!

Az alapszituációról annyit kell tudni, hogy a Föld különböző pontjairól **háromezer embert rabolnak el** és zsúfolnak össze egy űrhajóban az **idegenek**. A foglyoknak ellátási nehézségei nincsenek, hiszen a hajó falai és talaja ételként elfogyaszthatók – majd ezt követve újranőnek –, s éppúgy belőlük nyerhető az ivóvíz is; még az emberi salakanyagokat is feloldják. A szituáció mindazonáltal bábeli, hiszen az **emberek java más-más kultúrához tartozik** s ezzel együtt eltérő nyelvet is beszél. Hamar **szembekerül a tudomány és a vallás** ellentétpárja is, mert amíg a tanult fizikaprofesszor tisztán látja a szituációt, az egyes felekezetekhez tartozó, kevésbé művelt emberek az isten büntetését látják sorsukban.

Az elrablókat még a regény elején **Ganésza istennel** azonosítják a **hindu** valláshoz tartozó emberek, ugyanis elefántszerű alakjuk leginkább rá emlékezteti őket. Ganésza megjelenése korántsem véletlen, hiszen **ő a kezdetek ura és a vállalkozások istene, aki minden gondot és akadályt elhárít az induló üzlet útjából**. Mindez a későbbiekre nézve igen fontos lesz, hiszen az **idegenek eddigi legnagyobb vállalkozásának óriási eredménye az ember megtalálása, aki fajuk régóta vágyott átalakulásának a kulcsa**.

A hajó után az emberek az idegenek világára kerülnek, a szó szoros értelmében **egy burok alá**, ahol megfelelő életkörülményeket biztosítanak a számukra. Itt egyfajta **robinzonád** kaland bontakozik ki, **majd a regény végére**, a szereplők révén mi is elhagyhatjuk a búra alatti mesterséges világot, és **megismerhetjük a földönkívüliek univerzumát** is.

3. Melyik országban a legelterjedtebb a hindu vallás?

Miben különbözik a kereszténységtől s miben hasonlít az ősi európai vallásokra?

4. Milyen típusú történetek a robinzonádok? Honnan kapták a nevüket?

5. Szerintetek mit szimbolizálhat a három állapot és a terhesség hasonlósága?

Különös párhuzam fedezhető fel a három helyszín (állapot) és az egyedfejlődés első három fázisa között. Az úrhajóban megtett út a megtermékenyülésig vezető időszak, a gömbbe zárt, külvilágtól elhatárolt élet a terhesség megfelelője, az innen való kilépés pedig a világrajövetel. A mű ebbe az utolsó szakaszba enged legkevésbé bepillantást, hiszen végkime-netele éppoly ismeretlen, mint amilyen a jövő egy (új) ember születésekor.

Az idegenek hamar kiválasztanak két embergyereket, a főhős magyar fiút, **Attilát** és egy kislányt, **Aurit**, akiket aztán **tolmacsokként használnak**. Erre igen nagy szükség van, hiszen a **földönkívüliek** nem egy ismeretlen nyelven, de még csak nem is hangokkal – ezt evolúciós értelemben is lehetetlenné teszi az anyabolygójuk jellege, ahol folyamatosan, hangosan háborog a mélység és az égbolt –, hanem **szagok és illatok variációival kommunikálnak**, melyek megértése a gyerekeknek adott tolmácskészülékek nélkül lehetetlen volna.

„Attila nézte, ahogy látszólag unottan ülnek egymás mellett, közben pedig a tenyerükből csak úgy áramlottak a szagok: szavak, mondatok, hangulatok, gesztusok illatmegfelelői.” [...] „Érti, amit szaglanak?” (133; 45.)

A történetet a **főszereplők szemszögéből** ismerjük meg, ám az ő tudásukon nem látunk túl. Így mi is velük együtt, **fokozatosan ismerjük meg a világot**.

Az elrabortak közt vannak olyanok, akik családotul kerültek a hajó fedélzetére, de legalább ilyen számban vannak azok is, akik egyedül. Ezek az emberek tehát egy olyan szituációba jutottak, ahol az **előéletükről senki semmit nem tudhat**, így ők is azt **hazudhatnak magukról**, amit csak akarnak. Ez számos konfliktus eredője lesz.

Fontos megjegyezni, hogy az egyes **karakterek névadása sem véletlenszerű, ugyanis a történet során olyan jellemekké válnak, mint amit a nevük jelentése is feltételez róluk**. Az **Attila** név például azt jelenti, hogy **„szeretett apánk, atyácska”**. A történet folyamán a fiú igazi hőssé válik, akit végig az őt körülvevők védelme ösztönöz, a fölöttük való atyáskodás.

Írjátok át a füzetetekbe egymás alá a következő illatokat / szagokat és melléjük egy másik oszlopba a felsorolt szavakat, s ha ezek megvannak, közösen gyűjtsetek még 10 / 10 másik párt.

Menta	Boldog
Levendula	Reggeli
Záptojásszag	Kelet
Gyertyaviasz	Fut
Kávé	Zokni
Páttogatott kukorica	Szerелеm
Sültkolbász	Friss
Foghagyma	Sötét
Halolaj	Könyv
Fenyő	Álmos

- A feladat az, hogy külön-külön kössétek össze őket aszerint, hogy ti mit fejeznétek ki az egyes illatokkal.
- Ezután kettesével, felváltva próbáljátok kommunikálni. Az alapkérdés az: „Mire gondolhatt a másik, amikor XY illatot fecskendezett magára?”
- Milyen tanulságot tudnátok leszűrni az eredményből? Auri és Attila fordítókészüléke nélkül képesek vagyunk megérteni, mit szeretne mondani a másik az illatokkal? Tudunk szagokkal kommunikálni?

A már emlegetett tízéves kislány, Auri teljes neve **Aurora**, ami „hajnalt”, „hajnalpírt” jelent. Ez sem véletlen, hiszen amíg Attila a tőle telő legnagyobb óvatossággal kezeli az idegenektől kapott képességet, **Aurit magával ragadják a kialakuló új ösztönök**. Új utat választ, **újjászületik, mint ahogy a hajnal is mindig valami újat hoz az életünkben**.

„Mindent egyszerre akart, és minden is lett egyszerre, de a genetikai játszódások közepette leépítette az elméjét, és elveszítette a teste és génjei feletti irányítást. Valójában azt sem tudja már, mit csinál önmagával.” (264.)

És hogy mindehhez van-e bármi köze annak, hogy Auri kedvenc előadóművésze Lady Gaga? Hát, van! A kislány a regény során három alkalommal is hivatkozik rá, amiből kiolvasható Gaga nagy hatása. Olyannyira, hogy munkásságának jellege visszatükröződik Auri személyiségében! Gagát sokan „átváltozó művésznek” hívják, hiszen minden klipjében és fellépésekor egy másik arcát mutatja meg, előadásmód, énekstílus és szerelés tekintetében is. Innen nézve sem véletlen tehát, hogy épp Auri nem tud ellenállni az átalakulásnak... hisz a példaképe sem!

Na de mi a helyzet a Ti nevetekkel?! Mi a jelentése? (Ha nem tudjátok, gyorsan járjatok utána neten!) Jellemez benneteket (amit találtatok)?

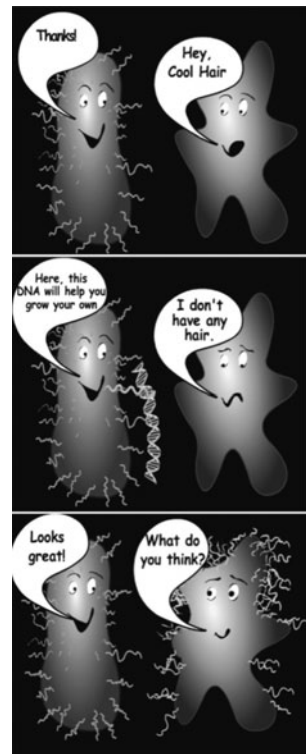
- I. Mindannyian tépjetek magatoknak 3 papírfecnit, és írjátok rá azt a 3 tulajdonságot, ami szerintetek a leginkább jellemez titeket. Ha a nevetek valami olyan ismertetőjegyet takar, amit a sajátotoknak érezték, használjátok fel azt is / azokat is!
- II. Alkossatok 4 fős csoportokat, aztán egymás után mindenki húzzon valamelyik csoporttárstól egy fecnit. A feladat három körös, mindenki mindenkitől húz. A fecnik így jól összekeverednek! Ja, és még valami: senki nem láthatja a másik fecnijeinek tartalmát!
- III. Végül mutatkozzatok be, egymás után, de persze az új tulajdonságaitok szerint! Milyen emberekké váltatok? Minden ÚJ jellemzőtök bőven fejtsetek ki! Ha mindenki megvult, találgátok ki / mondjátok el, kitől származhat az új tulajdonság!

És hogy mire volt ez jó? Mindjárt kiderül! ;-)

Az ember és az összes állatfaj változásban vannak, ez a változás azonban igen lassú, és számtalan generációs lépcső megtétele után érződik csupán. Lényegében ezt a formálódást nevezzük **evolúciónak**, amikor is alkalmazkodunk a környezetünkhöz és fejlődünk is közben.

Lederberg és Tatum voltak azok a tudósok, akik először foglalkoztak a vertikális és a horizontális géntranszfer különbségeivel. A **vertikális géntranszfer** az, ami az ember és az állatok legjavánál fennáll, tehát, hogy **bizonyos testi változás csak sok-sok generáció alatt alakul ki** egy fajnál. Ezzel szemben a **horizontális géntranszfer** azt jelenti, hogy **két, időben egymás mellett lévő egyed képes kicserélni géntárhelyének jellegzetességeit**, tehát az egyik a másik jellemzőit képes átruházni önmagára. Erre is van példa a Földön, mégpedig egyes baktériumoknál.

Brandon Hackett azzal a gondolattal játszik el, hogy mi lenne, ha a horizontális géntranszfer nem csupán a baktériumok, de azoknál jóval fejlettebb létformák esetében is működne? A kötetében szereplő bolygón élő fajok minden egyede képes testének átférfalására – de mások és más fajok által megalkotott kombinációk „felöltésére” is –, mint ahogy minden ember képes lenne varni magának valamiféle ruhát, azok megalkotottsága, formája és minősége azonban nagyban eltérne egymástól.

A háromezer embert elrabló fő idegen, **Menta** – a gyerekek azért nevezik így, mert első találkozásukkor mentaillatot árasztott – világának művésze, a mi szavainkkal élve **egyfajta divatdiktátor, aki ruhakollekciók helyett a lehető legtetszetősebb testvariációkat hozza létre, hiszen anyag helyett génekkel dolgozik.**

„Tudod, mik vagyunk mi a számukra? Egy új szabásminta. Egy divatos ruhakollekció. A DNS-ünkből újabb és újabb variációkat hoznak létre, és olyan ösztönösen csinálják, ahogy mi az ételt emésztjük meg.” (164.)

Mint az azonban a kötetet továbbolvasva kiderül, az **idegen és az ember**, minden látszat ellenére **olyannyira mégsem különbözik. Mindkettőt egyszerre fűti két megállíthatatlan erő: a hatalomvágy és a vágy maga.** Amíg az egyes egyedeket leginkább annak vágya hajtja, hogy minél jobban átalakítsák a testüket, **Menta** távollétében megerősödött a **fenyegetők** faja, akik úgy kívánták uralni az idegenek univerzumát, hogy a saját alakjukat kényszerítették rá a többi fajra is, gátat szabva a vágyaiknak. **Egyfajta diktatúrát próbáltak létrehozni, az uniformizálás útján.** A fenyegetők fajának többségi, diktatórikus „rendjét” azonban alapjaiban rengeti meg a **Menta mintáinak nyomán terjedő génevágás, mely az elnyomásba beletörődött összes fajt megérinti.**

„A bolygó **Menta** művészetének hatása alá került. Ezernyi faj oldódott fel az új genetikai lehetőségek mámorában, és senki sem tudta kivonni magát a változások alól.” (274.)

Az idegenek génevágásának felcsigázása és egyszersmind kielégítése által **Menta** egyfajta **messianisztikus lényé** válik, aki a többi **elnyomás** alatt tartó uralkodó faj társadalmi berendezkedése **helyett semmissé teszi a fajok kereteit, és utat nyit egy korlátlanul sokszínű, szabad társadalom felé...**

6. Miféle tudomány a futuroológia?

7. Ha módokban állna, ti változtatnátok valamit a külsőtökön? Biztosan, hiszen mindenki... én is! De mit gondoltok ennek a veszélyeiről?

8. A záró kérdésre: azonosak vagytok azzal, aki tegnap voltatok? Egy hete? Éve? Öt éve?...

Összegzésképp kijelenthetjük, hogy **Hackett köteté hard sci-fi**-nek számít annyiban, hogy az általa használt történetelemek a **tudományok jelenlegi állását tükrözik** – például az úrutazásra vonatkozóan – vagy a **futuroológia** egyes elemeihez igazodnak. A tör-

ténet azonban az **emberi nem reakcióit sokkal tovább hagyja boncasztalon**, mint a tudományos kérdéseket, minek folytán inkább a **társadalomtudományok irányába mozdul** el. Az **emberi kérdése, illetve ennek határai** viszont egyaránt talányát képezik a keményvonalas és a lágy sci-finek is. A Hackett-kötet ilyenformán a **két kategória közt egyensúlyoz.**

„**Mi a túlélés, ha nem a teljességünkben maradunk meg?**” – írja Frank Herbert a *Dűne eretnekeiben*. A mi kérdésünk az övére reagálva azonban inkább a következő: **Ha van egyáltalán túlélés, valójában ki is az, aki túlél?**

ÚTMUTATÓ A FEJEZETHEZ

Robbanás: A SCI-FI a „science fiction” műfaj rövidítése, amely magyarul **tudományos-fantasztikumot** jelent. A zsánerbe tartozó alkotások a **valódi vagy fiktív tudományok társadalomra illetve egyénre gyakorolt hatását tematizáló művek**. Legtöbbször az **elképzelt jövőben játszódnak**, és **filozófiai illetve erkölcsi kérdések tárgyalásával ábrázolják fajunk egy-egy lehetséges társadalmi / technikai jövőképét**.

1–2. Kérdés: Pl. a **Star Wars**, mely alapvetően az **űropera** műfajába tartozik, ahol a felpörgetett **technológia csak háttér**ül szolgál a történetnek, egyébként inkább foglalkozik társadalompolitikai kérdésekkel, mint tudományosakkal. Kim Stanley Robinson **Mars-trilógiája** és Greg Egan **Diaszpórája** ellenben **hard sci-fi művek**: az első végigveszi, miként lehetne terraformálni, azaz lakhatóvá tenni a **Marsot**, a második pedig az emberi nem különböző módokon való lehetséges továbbélését vázolja fel: **génmanipulációval elért tökéletes testek, gépi testek, virtuális személyiségek**, végletekig kiterjesztett életidővel – halhatatlansággal.

3. Kérdés: A **hindu vallás Indiában** a legelterjedtebb, s a kereszténységgel ellentétben **politeista**, azaz több istenben hívő vallás, **éppen úgy, mint a régi, európai vallások / mitológiák**: a germán, a görög vagy a római.

4. Kérdés: A **robinzonádok Daniel Defoe klasszikusáról**, a **Robinson Crusoe-ról** kapták a nevüket, s olyan történeteket értünk alattuk, amelyek az **ismeretlen és lakatlan világba került ember vagy emberek túléléséről** szólnak, arról, **hogyan építik újjá önerőből társadalmi örökségüket**.

5. Kérdés: Alapvetően **egy egész faj újjászületésére** kell gondolnunk, amit a későbbiek egyértelműsítenek. Legfeljebb az marad kérdés, **melyik faj újjászületéséről is van szó, az emberéről vagy az idegenekéről?**

I. Papírtekerecs: Feltételezhetően a lehető legsokszínűbb kombinációk állnak majd össze, ami alól legfeljebb néhány szoros asszociáció képezhet kivételt (pl. Kávé – Kelet). Az **eredmény tehát minden bizonnyal az, hogy az ember nem tud(na) illatokkal kommunikálni, a saját fajához tartozókkal sem**.

6. Kérdés: A **futuroológia** magyarul **jövőkutatót** jelent, amely az emberiség jelenlegi társadalmi és tudományos helyzetéből kiindulva kívánja meghatározni a lehetséges jövőt / jövőket. **Rokon a sci-fi műfajával**.

7. Kérdés: Itt értekezhetünk a **plasztikai sebészet veszélyeiről** és egyáltalán az értelméről, a **média által sulykolt női és férfiideálok**ról, a **megfelelési kényszer**ről, stb.

8. Kérdés: A változás életünk megannyi pontján megmutatkozik, de nem csak külső, hanem értékrendi szinten is: sokszor merőben másként gondolkodunk dolgokról, mint korábban. **Tekintsünk erre házi esszékérdésként**.

Irodalom

Ábrahám Mónika (2006): *12–14 éves gyerekek olvasási, könyv- és könyvtárhasználati szokásai*. Új Pedagógiai Szemle, 2006/1, 3–23.

[Online elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00099/index.htm>]

Baka L. Patrik (2012): *Poszthumán metamorfózisok (Brandon Hackett, Az ember könyve)*. Opus, 2012/6, 81–90.

Baka L. Patrik (2016): *A szlovákiai magyar irodalomtanítás legújabb perspektívái*. Iskolakultúra, 2016/6, 103–114.

Beltling, Hans (2006): *Valódi képek, hamis testek. Tévedések az ember jövőjével kapcsolatban*. In: Nagy Edina (szerk.): *A kép a médiaművészet korában*. Budapest: L'Harmattan, 43–58.

Bereck Zsuzsanna (2009): *Felmérés a 16–19 éves fiatalok szabadidős, olvasási és könyvtárhasználati szokásairól*. Fórum Kisebbségkutató Intézet.

[Online elérhető: <http://foruminst.sk/press/felmeres-a-1619-eves-fiatalok-szabadidos-olvasasi-es-konyvtarhasznalati-szokasairol/>]

Bernát Anikó (2002): *Könyvásárlási és könyvolvasási szokások a mai magyar társadalomban*. Budapest: MKKE–TÁRKI Rt.

[Online elérhető: <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a186.pdf>]

Biopunk. *Wattpad*

[Online elérhető: <http://www.wattpad.com/2435338-sf-sub-genre-definitions-biopunk/>]

Darwin, Charles (é.n.): *A fajok eredete. Természetes kiválasztás útján*.

[Online elérhető: <http://www.mek.oszk.hu/05000/05011/html/darwin0002.html>]

Deisler Szilvia (2014): *Meteorológia az irodalomórán*. In: Erdélyi Margit (szerk.): *Az irodalomoktatás új kihívásai. A Selye János Egyetem Tanárképző Karának tudományos közleményei*. Budapest: Gondolat, 78–101.

Egan, Greg (2013): *Diaszpóra*. Budapest: Ad Astra.

Géncsere a darwini küszöb alatt (2003). *National Geographic Magyarország*

[Online elérhető:

http://www.ng.hu/Termeszett/2003/09/Gencsere_a_darwini_kuszob_alatt]

Gombos Péter – Hevérné Kanyó Andrea – Kiss Gábor (2015): <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-netgeneracio-olvasasi-attitudje>

H. Nagy Péter (2016a): *Lady Gaga és az irodalom*. In: Uő: *Alternatívák. A popkultúra kapcsolatrendszerei*. Budapest: Prae.hu, 2016, 225–236.

H. Nagy Péter (2016b): *Mire jó a popkultúra, avagy hogyan oktatható a tudományos gondolkodás bölcsészeknek?* In: Uő: *Alternatívák. A popkultúra kapcsolatrendszerei*. Budapest: Prae.hu, 2016, 14–63..

Hackett, Brandon (2012): *Az ember könyve*. Budapest: Agave Könyvek, 304. p.

Hard SF. *Wattpad*

[Online elérhető: <http://www.wattpad.com/2445525-sf-sub-genre-definitions-hard-sf/>]

Hegedűs Norbert (2013): *Beszámoló az MA PKK első író-olvasó találkozásáról*. MA Populáris Kultúra Kutatócsoport.

http://mapopkult.blog.hu/2013/11/07/beszamolo_az_ma_pkk_elso_iroolvaso-talalkozojarol

Hegedűs Norbert (2014): *A populáris irodalom tanításának lehetőségei a közoktatásban*. In: Erdélyi Margit (szerk.): *Az irodalomoktatás új kihívásai. A Selye János Egyetem Tanárképző Karának tudományos közleményei*. Budapest: Gondolat, 55–77.

Keserű József (2013): *Ajánló: Az MA PKK első író-olvasó találkozója*. MA Populáris Kultúra Kutatócsoport.

http://mapopkult.blog.hu/2013/10/30/ajanlo_az_ma_pkk_első_író-olvasó_talalkozója

Keserű József (2014): *Hogyan olvassunk rémtörténeteket?* In: Erdélyi Margit (szerk.): *Az irodalomoktatás új kihívásai. A Selye János Egyetem Tanárképző Karának tudományos közleményei*. Budapest: Gondolat, 102–122.

Ladó János – Biró Ágnes (2005): *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Vince Kiadó, 262. p.

Lem, Stanislaw (1959): *Éden*. Budapest: Kozmosz, 267. p.

Madics Erika (2007): *A 12–18 éves fiatalok olvasási, könyvtárhasználati és szabadidős szokásai a Szabadhegyi Közoktatási Központban*.

[Online elérhető: www.gykszekcio.eoldal.hu/file/26/magdics.doc]

Scalzi, John (2012): *Vének háborúja*. Budapest: Agave Könyvek, 252. p.

Shanara (2012): *Brandon Hackett: Az ember könyve*. Könyvek erdeje.

<http://shanarablog.blogspot.hu/2012/06/brandon-hackett-az-ember-konyve.html>

Thapan, Anita Raina (1997): *Understanding Gaṇapati: Insights into the Dynamics of a Cult*. New Delhi: Manohar Publishers, 304. p.

Filmográfia

Avatar (Rendező: Cameron, James, Gyártó: Twentieth Century-Fox Film Corporation – Dune Entertainment – Giant Studios – Ingenious Film Partners – Lightstorm Entertainment, USA – Egyesült Királyság, 2009).

Szoftverek

Spore (Tervező: Wright, Will, Fejlesztő: Maxis, Kiadó: Electronic Arts, USA, 2008).

Starcraft (Tervező: Phinney, James – Metzen, Chris, Fejlesztő: Blizzard Entertainment, Kiadó: Blizzard Entertainment – Sierra Entertainment, USA, 1998).

A lélek halhatatlanságának reménye és lélekvándorlás Kérdések és perspektívák Platón lélektanának elemzése alapján¹

Rusu Rowenna

The Hope of Soul's Immortality and Transmigration

Abstract

Plato did not believe in sensual perception. For him sensual and empirical cognition is illusory and leads astray. He searches the reality of being within the gods, whereas the empirical reality is searched in the realm of the shadows. The body goes against the soul. The body can only be the icon of the soul; hence it is a burden to alleviate from. In his view we are celestial beings, rather than earthly livings.

Key words:

soul, immortality, transmigration, substance, being

Kulcsszavak:

lélek, halhatatlanság, lélekvándorlás, szubsztancia, lét

Bevezető

Az ember nyughatatlan, gondolkodó, folyamatosan kereső lény. Más, vagy másnak, többnek, racionálisabbnak, jobban, öntudatosabban létezőnek véli magát a többi fajjal szemben. Létének, létezésének okát keresi öntudatra ébredése óta. Hamar rá vélt jönni, hogy van valami az anyagon, a fizikai valóságon túl, ami ugyan megfoghatatlan, viszont számára létező valóság. Ezt a megfoghatatlant kivetítette saját magára, és elnevezte. Ki szellemnek, ki léleknek, ki tudatnak, ki szubsztanciális valóságnak. Ezt a fizikai világtól különálló valamit kiszakította a matériából, és ezzel már meg is születtek a dualizmus csirái. Az ember szembesült az elmúlással, az anyag felbomlásával, és közvetve megtapasztalta a halált. Az elmúlás lehetősége természetesen megrémítette. Mivel a lelkét, a belső lényegét fizikai valóján kívül állónak tekintette, kitalálta, vagy rá vélt jönni, vagy inkább elkezdett remélni a lélek halhatatlanságában. Tehát bátran kijelenthetjük, hogy az emberiségnek a lélekvándorlásban, a reinkarnációban, a pre- és poszt egzisztens, halhatatlan, isteni lélekben való hite szorosan összekapcsolódik a haláltól való félelemmel és az istenhittel.

¹ A tanulmány a Collegium Talentum – a külhoni tehetségekért program, Dr. Egyed Péter professzor úr, valamint a Filozófiai Doktori Iskola támogatásával jött létre.

Ha kiderülne, hogy a reinkarnáció tana valahogy védhető vagy mindenképpen elvetendő, akkor ennek elég nagy jelentősége volna az emberiségre és az eddig körvonalazódott elméletekre nézve.

A lélek halhatatlanságának a fogalma, az újjászületés gondolata az idők során jelentős változásokon ment keresztül. A (poszt)modern ember fogta ezeket a titkos tanokból, poros könyvekből, de mégiscsak a leginkább a világhálóról ismert, zavaros eredetű és magyarázatú fogalmakat, kiüresítette, és saját spirituális igényeinek megfelelően fölöltöztette, új tulajdonságokkal ruházta fel, új, saját, egyénre szabott jelentéstartalommal töltötte meg. A köztudatban már csak ezek a zavaros, mondhatni hiteles forrás nélküli fogalmak keringenek.

Több probléma is felmerül viszont ezzel a jelenséggel kapcsolatosan, hiszen a lélek halhatatlanságának hite köré épült teóriák, a túl, illetve valamilyen formában történő továbbélésnek a reménye és a reinkarnáció tanának a jelentéstartama közé semmiképp sem tehető egyenlőségjel, logikai úton egyikből nem következhet a másik. A halhatatlan lélek nem föltétlenül tételez fel újjászületést, viszont az újjászületés – úgy tűnik – mindenképp halhatatlan lelket kíván. Ez a feltételezés márpedig bőven elég ahhoz, hogy egy analitikusan, logikusan, vagy egyszerűen csak józan paraszti ésszel rendelkező embert alaposan összezavarjon és szkeptikussá tegyen.

Míg az ókori görög filozófusoknál a test-lélek dualizmus egymásra utaltsága mintegy alá illetve fölérendeltségi viszonyban értelmezendő, a test a lélek börtöne, a keleti vallások zöménél a folyamatos re-inkarnálódás az előző életekben elkövetett bűnök tudatosan bevállalt büntetése, a karma tisztításának, vagy egy szellemi megtisztulásnak a lehetősége, amely arra irányul, hogy a lélek egyre magasabb szintekre emelkedve végre „megistenüljön” és eggyé váljon a mindenséggel, eljutva a tökéletesen tiszta, szellemi létállapotba. A cél tehát, mint láthattuk a régi filozófiai és hitrendszerekben nem a folyamatos újjászületés, mint a halhatatlanság egy lehetséges formája, hanem az ettől való szabadulás volt.

Az újfajta, modern gondolkodásmód azonban már átítatódott a keleti vallások és a filozófia sokszínű és formájú eszmei áramlataival. Mindez megfűszereződött egy, a korunkra jellemző szabad, de talán még inkább szabadosként meghatározható gondolkodásmóddal, problémamegoldás-kereséssel és a halál elutasításával, tabuvá válásával. A reinkarnáció napjainkban már nem büntetés és nem előző életeink hibájának egy lehetséges korrekciója, nem egy hosszadalmas út a szellemi tökéletesség irányába, hanem a halhatatlanság kimeríthetetlen forrása, egy kényelmes menekülési lehetőség a halál és az elmúlás, lehetőségének a gondolatától.

Minden bizonnyal létezik egy nagyon szoros kapcsolat korunk döntésre való képtelensége, a felelősségtől való menekülés lehetősége és a reinkarnáció tana között. Az idő és a tér, valamint a történelem ebben a koncepcióban egy olyan dimenzió, amiből föltétlenül valami végérvényesnek, örökéletűnek kell születnie. Ha nem így van, akkor az idő és a történelem lineáris folyamata nem más, mint egy játszótér, ahol újabbnál újabb lehetőségek kínálóznak a kötöttségektől és felelőségtől mentes próbálkozásokra és kísérletezgetésekre. Mindezeket figyelembe véve, az a következtetés vonható le, hogy ott, ahol az emberi élet annyira esetlegesnek és átmenetinek tűnik, hogyha netán kudarcba fulladna, akkor ott van a vigasz, hogy sikerülhet egy második, harmadik vagy akár sokadik próbálkozásra. A reinkarnáció lehetősége tehát egy kockázatmentes folyamat, amely arra is szol-

gálhat akár, hogy a különböző kimenetelű élet-kísérletekben az én egzisztenciája fokozatosan felküzdhesse magát a valódi érettséghez, de még inkább a hedonista irányvonalakat képviselő jóléthez. Az emberi szabadság, a szabad akarat gyakorlása játékká válik, amelyeket az ember kudarcok, sorozatos sikertelenség és önmegvalósításra való képtelenség esetén akármikor újramezhet.

Ha a New Age irányzatának képviselőit, az úgynevezett értőket, látókat kérdeznénk meg, hogy mi az oka tanaik rohamos terjedésének, akkor igen érdekes és szofista, de eredeti lényegében semmitmondó magyarázatokat és válaszokat kapnánk. Jó példa erre az „öntudatra ébredés”, a szellem önállóságának és felsőbbrendűségének, az én transzcendenciájának a tetszetős eszméje, az átlépés a spirituális sötétségből a fénybe, a megvilágosodás korába, stb.

Meglepően sokan vitatkoznak, nyilvánulnak meg különböző fórumokon és online platformokon a továbbélés, a lélek halhatatlanságának és a reinkarnációnak a feltételezett lehetőségeiről, holott a legjobb esetben is csak a világhálóhoz kötődő, esetlegesen divatos bestsellereken alapuló ismeretekkel rendelkeznek a témával kapcsolatosan, tetszetős és mély értelműnek tűnő, könnyfakasztó, ámde tulajdonképpen üres, semmitmondó idézetekre, bölcs, elcsépett, helyenként már igen közhelyes életigazságokra hivatkozva. Nem kompetens szerzők, hamis prédikátorok, mondvacsinált jószok, fűzfaóéták és utcasarki, önjelölt filozófusok hallatják – olykor a névtelenségbe burkolózva - hangjukat. Az egyszerű, laikus ember meg gondolkodás nélkül elhiszi azt, amit mondanak neki, vagy amit olvas ahelyett, hogy megkeresné a probléma és a kérdés eredeti gyökereit. A transzcendensre, dualizmusra való alapvető hajlam örökös aktualitása, a félelem az elmúlástól arra készíti a (poszt)modern, önmagát spirituális létezőnek valló embert, hogy potenciális lehetőségeket, elméleteket gyártson, amely a túl illetve továbbélés reményeivel kecsgetti, ha éppen nem úgy alakulnak a dolgai, ahogyan szeretné.

A fogalmak letisztázása és a felmerülő problémák elkerülése érdekében vissza kell térnünk a kezdetekhez. Hogyan és mikor jelent meg az európai filozófiában a reinkarnációnak illetve a lélek halhatatlanságának a fogalma?

A fentebb említett fogalmak megjelenését és beivódását az európai kultúrába és a nyugati filozófiába Platón nevéhez és dialógusaihoz kötjük. A következő elemzésben Platón lélekfilozófiájának a fényében kívánjuk megközelíteni és megragadni ezeket a fogalmakat.

Elemzés

„Az istenihez, a halhatatlanhoz, az észhez, az egyhez,
a megsemmisíthetetlenhez a leghasonlóbb a lélek.”

Platón

Jelen tanulmányunkban azt kívánjuk bizonyítani és bemutatni, hogy Platón nem hitt az érzékszerveknek. A platonikus felfogásban az igazság nem ragadható meg az érzékelés útján, csakis a lélek képes erre a műveletre, míg a materiához köthető érzékek csak gátolják a lelket a megismerésben.

Platón dualista gondolkodásmódja a halhatatlanság és a lélekvándorlás szempontjából bizonyítandó. A testet és a lelket két, egymástól különbözőnek, de egy-

másra utaltak tartotta a halál pillanatáig. Lényegi és idealisztikus szempontból a léleknek mindenképp különlegesebb szerep jutott – formáját magasabb rendűnek tekintette a matériánál. Bár a test a lélek börtöne, mégis független tőle – halhatatlan, önmagától mozgó, azaz az anyagi, materiális, érzeki világtól lényegében különböző. A lélek, még mielőtt földi formát vett fel, az ideák világához tartozott, ahova a test pusztulása után vissza is fog térni, ami ebben az olvasatban nem más, mint tiszta, romlatlan szubsztancia.

A platonikus filozófia alap gondolata az ideatan, valamint annak a lélekkel való összekapcsolódása, egymásra utaltsága. Az ideatan két legfontosabb összetevője a képiség és a lét – a képiség kifejezésben Platónnál a véges és a végtelen lenyomatát és kifejeződésének elméletét találjuk, míg a lét, vagyis hogy az a belső kényszer, hogy az embernek annak kell lennie, aminek rendeltetett. Az idea, vagyis a *megpillantás tárgya* nem testi vonatkozású, hanem szellemi. Ez a szellemi megpillantás, látás öleli fel a világot, és amely látásnak a szerve a lélek vagy a lelkiület. „Ha az idea megpillantásában a lélek legmélyebb rétegéhez – mai szóval: a tiszta szellemhez – megnyílt a kút, akkor már ömlik. A világ átlátszóvá lett, a lélek teljes emlékezetűvé. Mindkettőn egyszerre áttört az idea, felfakadt kettejükben a tudás egyetlen forrása: az, ami van” (Kerényi 1984, 172–175).

Platón az ész az öt alkotó ideákkal együtt szembeállította a materiális valósággal, ezért a helyzet adva volt: találnia kellett egy olyan princípiumot, amely úgy mond egyesíti a kettőt, a két világ közt jelentkezik, egyesítve őket valami széppel, arányossal, harmonikussal, és ez a valami nem más, mint a lélek, az önmozgás elve, amely régebbi és elsődlegesebb minden testnél, vagyis az igazi, tényleges természet. Ez a meghatározás Platón úgynevezett kozmikus világlelkét fedi, amelyből kiszakította az individuális lélek koncepcióját. A lélekkel együtt Platón gondolatrendszerében a test is halhatatlan, jobban mondva, örökösen keletkező, mivel a test és lélek örök időkre egyesített, a test halála nem más, mint átmenet egy másik állapotba, míg a lélek egy köztes világban ítéleten esik át. Az összekötő, formáló kapocs a két világ közt a démiurgosz, vagyis az a kézműves-isten, aki az ideák képének, az ősképeknek meggyúrja, megformázza a látható, érzékelhető mását. Ez a démiurgosz nem fogható fel monoteista értelemben, hanem az ész egyik kategóriájaént értelmezhető.

Platón lélek-ideájára hatással voltak a püthagoreusok és az orphikusok. Tőlük vette át és fejlesztette tovább a halhatatlan, önmagától mozgó, a testnél, a matériánál magasabb rangú lélek képzetét. A platóni filozófia – az orphikus és püthagóreus kultúrán keresztül – több szálon is kapcsolódik az egyiptomi kultúrához, gondolkodásmódhoz. A lélek halhatatlanságának és túlvilági megítélésének a mítosza orphikus-püthagóreus közvetítéssel jutott a Dél-Itáliát és Egyiptomot is megjárt görögök gondolatvilágába, és onnan Platón filozófiájába (Gelenczei 2009, 52–53).

Platón megismerésének célpontja a végső, transzcendens princípiumhoz való felemelkedés. Thomas A. Szlezák Platón-kutató értelmezésében a filozófus a princípiumokra vonatkozó részeket szerette volna elrejtteni, megvédeni az írásban való terjesztéstől. Miért volt erre szükség? Az íráskritika válasza erre a kérdésre az, hogy minél bonyolultabb egy probléma, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy az értetlen olvasók – a meg nem értés miatt – ócsárolni kezdik, jogtalanul. Mivel az írás nem tudja megvédeni magát, ha a szerző nincs jelen, Platón jobbnak látta a számára fontossággal bíró témákat finomabban, rejtélyesebben kezelni. A princi-

piumelmélet ezért vált inkább szóbeli, úgynevezett „kihagyásos” filozófiája részévé. Mivel nála a lélek-fogalom a princípium kategóriájába tartozik, nem meglepő, ha azt állítjuk, hogy lélektana a legfontosabb „kihagyásos” része a filozófiájának. A *Phaidroszban* nyíltan kimondja, hogy nem ismerhetjük meg a lélek természetét a mindenség természetének ismerete nélkül (Szlezák 2000, 80–81).

Platón érvei a lélek halhatatlanságának bizonyítására a következők:

1. A lélek önmagától mozog.²
2. A lélek, hasonlóan az ideákhoz, nem keletkezik, hanem változatlan, homogén szubsztancia.³
2. A lélek jellemzője az örök elevenség, amely képtelen befogadni a halált, tehát: halhatatlan⁴

A *Phaidroszban* Platón szerint, hogy megismerjük, milyen a lélek valójában, ami az alkatát illeti, hosszadalmas, isteni természetű magyarázatra lenne szükség. Ha viszont úgy próbáljuk megközelíteni, hogy mihez hasonló, rövidebb, emberi természetű dolog is elég. Ez azonban Platón szemszögéből nem azt jelenti, hogy a rövidebb, emberibb természetű fejtegetés magába foglal mindent, amit az embernek tudnia kell, ami számára el és megérthető. Az istenekre jellemző megértésből az ember nincs a priori kizárva, hanem: *philosophosszá* válhat, és az ideák „megtekintése” által megközelítheti Istent, aki *sophos* (Szlezák 2000, 88).

„Emberi természetű” magyarázattal élve a lelket egy nagyszerű retorikai fogással a szárnyas, kettős fogathoz és kocsisa együttes képéhez hasonlítja. A lelket természete szerint három részre osztja:⁵

1. Az *isteni ész*, amely a szárnyas fogat összképéből a kocsihajtónak felel meg. Ehhez társítja a bölcsesség erényét. A hajtó az ideák világához tartozik.
2. A nemes bátorság, amely a fogatból nem más, mint az *engedelmes ló* már az érzéki, empirikus világhoz tartozik, erénye nem más, mint a bátorság.
3. A vágyakozás a fogatból az *önfejű ló* képének felel meg. Szintén az érzékszerveink által megtapasztalható világhoz tartozik, de alacsonyabb rendű a nemes bátorságnál. Erénye a mértékletesség. A hajtó feladata nem más,

² A lélek a maga egészében halhatatlan. Mert ami önmagát mozgatja, az halhatatlan. Ami ellenben mást mozgat és mástól jön mozgásba, annak a mozgása megszüntével élete is megszűnik. Egyedül az, ami önmagát mozgatja – minthogy nem hagyja el önmagát –, nem hagy fel soha a mozgással, sőt mások számára is, amik csak mozognak, ő a forrása és a kezdete a mozgásnak. (Platón 1984, 744)

³ A kezdet pedig nem keletkezik. Mert a kezdetből kell minden keletkezőnek származnia, de neki magának semmiből sem kell erednie, mert ha a kezdet valamiből eredne, kezdet már nem lenne. (Platón 1984, 744)

⁴ Minthogy a kezdet nem keletkezik, szükségképpen elpusztíthatatlan is. Hiszen ha maga a kezdet pusztulna el, akkor sem ömaga valamiből, sem más öbelőle nem keletkezhetné, ha egyszer kezdetből kell mindennek keletkeznie. A mozgás kezdete tehát az, ami önmagát mozgatja. Ez pedig sem el nem pusztulhat, sem nem keletkezhet, különben az egész világ és minden keletkezés összedőlné és megállna, és többé nem volna honnan mozgásba jönnie és keletkeznie. Minthogy tehát halhatatlannak bizonyult az, ami önmagát mozgatja, nem vall szégyent az, aki ebben találja a lélek lényegét és fogalmát. Mert minden test, amelynek a mozgása kívülről származik, lélektelen. Ellenben lelkes az, amelynek belülről, önmagából ered a mozgása. Éppen ez a lélek természete. Ha pedig ez így van, vagyis az önmagát *mozgató nem más, mint a lélek, akkor szükségképpen keletkezés nélkül való és halhatatlan a lélek.* (Platón 1984, 744)

⁵ Trichotomizmus: a lélek hármass felosztása Platón filozófiájában.

mint a lovak helyes irányba való terelése. Platón a három lélekerény fölé rendeli a negyediket: az igazságosságot, amely akkor lépik érvénybe, ha mindhárom lélek rész teljesíti a feladatát. Ezt a négy platóni erényt kardinális erényeknek nevezzük.⁶

Az isteni ész, a hajtó, ha tehetné, akkor felfele, az ideák világa fele kormányozná a fogatot. Azonban a vágyakozás miatt a csökönyös ló olykor „megbokrosodik”, és lehúzza a fogatot, a nemes bátorság, a bátor ló húzása pedig nem mindig elég erős ahhoz, hogy egyensúlyba tartsa a fogatot és visszafogja csökönyös társát. Ekkor a lélek, hogy a pusztulását elkerülje, beleköltözik az első testbe, ami az útjába akad. Ezen test pusztulása után a lélek átköltözik egy másik testbe, s annak következtében kerül közelebb vagy távolabb az ideák világától, hogy mikor melyik ló az erősebb.⁷

Platón rangsorolja az emberi élet-típusokat. Ha a lélek megpillantott már valamit az isteni valóságból, de ennek ellenére valamilyen balszerencse folytán visszazuhan a földre, akkor ez a lélek első megszületésekor nem állati, hanem emberi testbe kerül. Attól függően, hogy mennyit látott az ideák világából, kilenc fajta emberi élet-kategóriába kerülhet:

1. Természetszerűleg, akinek a legjobban feltárult az isteni valóság, annak filozófusnak kell születnie, a szépet szerető, vagy a múzsai és erotikus férfiba.
2. A következő szint a törvénytisztelő, vagy pedig harcias és uralkodásra teremtett király,
3. a politikus, a gazda vagy üzletember,
4. a fáradhatatlan tornász vagy orvos,
5. jós, vagy misztériumba avató pap,
6. költő, vagy más utánzó művész,
7. kézműves vagy földművelő,
8. szofista vagy demagóg,
9. s végül pedig a zsarnok.

Mindennek a kritériuma az igazságosság erénye. Bármely életformában, aki igazságosan él, jobb sorsra juthat következő életében, aki viszont igazságtalanul, az lejjebb kerül az életek ranglétráján. Onnan, ahonnan a lélek jött, földre zuhanásának következtében nem juthat vissza tízezer évig. Aki azonban becsületesen szerette a bölcsességet, tehát a filozófusi életformát választotta, háromszori ismétlődés után a háromezredik évben visszatérhet az ideák világába. A többi lélek ítélet alá esik és elfoglalja helyét az őt megillető mennyei szféra valamelyik szintjén, vagy va-

⁶ A négy kardinális erénybe Az *állam* negyedik könyvében, az ideális állam kapcsán bővebb betekintést is nyerhetünk, vö. 428a–435d.

⁷ A többi lélek közül, amelyek a legjobban követi az istent és a leghasonlatosabbá válik hozzá, kocsisa fejét emeli fel az ég feletti tájra, és így viszi magával a körforgás, de lovaitól zavarva csak nehezen szemléli a létezőket. Van olyan is, amelyek egyszer kiemelkedik, máskor pedig alámerül, s lovai szerelensége folytán van, amit lát, s van, amit nem. Végül a többiek vágyódnak ugyan mind a magas-ságba és követni iparkodnak az istent, de tehetetlenségükben alámerülve sodorja őket a körforgás, tapossák és taszigálják egymást, mert egyik a másik elé akar jutni. Csupa zűrzavar, küszködés, ve-rejttékezés, s közben a kocsisok hibájából sokan megbénulnak, soknak megtörik a szárnya, de mind-ezek – sok fáradozásuk ellenére – a valóság szemléletébe be nem avatva távoznak, s a vélekedés táplálékára szorulnak. (Platón 1984, 747)

lamelyik földalatti tömlőcben. Ezerévenként újra testet ölthetnek és dönthetnek sorukról – költözhetnek akár állati, akár emberi testbe, attól függően, hogy mit vállalnak be, mit szeretnének megtapasztalni a következő életükben. Amelyik lélek azonban sose látta az isteni valóságot, sosem kerülhet emberi testbe. Mert aki ember, az már látta valamikor a valóban létezőt, és megvan rá az esélye, hogy gondolkodással, elméje csiszolásával visszaemlékezessen (anamnézisz) eredeti helyére, és arra törekedjék, hogy oda minél hamarabb visszakerüljön. Erre a legnagyobb esélye pedig a filozófusnak van, hiszen ő lelke emlékezetével mindig azok közelében van, ahol isten van (Platón, 748–749).

A *Phaidón*ban Platón már egy jobban, strukturáltabban körvonalazott érvrendszert hoz a lélek halhatatlansága mellett. Első érve logikai, második metafizikai tőltetű. Az ember testből és lélekből áll. A test látható, érzékelhető, a lélek láthatatlan. Ha a lélek a test fizikai érzékszerveit próbálja felhasználni a vizsgálódásra, akkor a dolgok állandó változása, alakulása miatt összezavarodik, bolyong. Ha azonban a saját természetére és a tiszta gondolatokra bízta magát és vizsgálódásának a tárgyát csakis azok a dolgok képezik, amik változatlanok, akkor zavar nélkül kiismeri magát közöttük. A léleknek ezt a tulajdonságát nevezi a filozófus bölcsességnek, illetve belátásnak. Levonva a konklúziót – a lélek a változatlan dolgok szférájába tartozik, a testnek meg a változó dolgok birodalmában van a helye. A test a lélek alárendeltje, a test csupán eszköz az empirikus megtapasztalásokra. A lélek isteni természetű, állandó, uralkodásra és parancsolásra hivatott, míg a múlandó matéria, a fizikális test pedig ki van téve az örökös változásnak és az enyészetnek, szolgálatnak és az engedelmeskedésnek. A harmadik érv szerint az élet szükségszerűen együtt jár a lélek jelenlétével, hiszen a lélek étellel ruhazza fel az élettelen, mozdatlan anyagot. A lélek jellemzője tehát az élet, ami természete szerint képtelen befogadni a vele ellentétes halált, tehát: halhatatlan. A halál, az elmúlás a test jellemzője. A matéria mülékony voltából viszont nem lehet logikusan azt a következtetést levonni, hogy a lélek a test halála után tovább létezik. Két lehetőség van: vagy megsemmisül, vagy visszavonul. Platón hisz abban, hogy a két lehetőség közül az utóbbi a helytálló. Ha pedig így van, akkor nemcsak halhatatlan, hanem elpusztíthatatlan is (Taylor 1999, 261–292). De vajon melyik része halhatatlan? Az a megállapítás, hogy a lélek szerkezete az istenivel és az örökké létezővel rokon, Platón értelmezésében csak a *logisztikonra* vonatkozik, ami nem más, mint a három részből álló lélek legmagasabb rendű része, az isteni ész, a fogathajtó. Tehát csak a *logisztikon* halhatatlan, ő képezi a lélek elpusztíthatatlan ősi, valódi természetét. A másik két lélekrész, bár elkülöníthető egymástól, csupán múlandó lerakódások, amelyek a *logisztikon*nak a testtel való összekapcsolódása révén jönnek létre. Ez a dichotomikus szerkezet, amelyet már a *Phaidrosz* is előfeltételez, és amely ontológiai választvonalat húz a halhatatlan és a két halandó lélekrész között az *Államférőben* és a *Törvények*ben világosan körvonalazódik (Szlezák 2000, 95–96).

A neoplatonista Marsilio Ficino szemléletesen foglalta össze a filozófus lélektanát. Három akadályt sorolt fel, amely a „lélek útjában áll”, hogy megpillantsa az értelem fényében a tiszta ideát: össze van kötve a testtel, vonzódik a testhez, és hogy az elme figyelmét a testekre irányítja. A lélek a test segédlete nélkül érti meg a testetlen dolgokat, eljut az elkülönült formákhoz, és szétválasztja az összekapcsolt formákat. Arányos az elkülöníthető formákkal és hozzáfér az elkülönítettekhez, megért

olyasmit, aminek a belátásához nincs szükség a képzeletre. Két irányba haladhat: testen belül az egyedektől a fajokig, a fajoktól az ideáig, testen kívül pedig fordítva: az ideáktól a fajokig, és a fajoktól az egyedekig. Amilyen homályosan érti meg a testben a dolgokat, olyan világosan érti meg őket testen kívül – célja: megszabadulni a testtől, az érzékelhető, ám homályos világ materiális terheitől, és visszakerülni igazi helyére, az ideák szintiszta világába (Marsilio 2003, 91–104).

Összefoglalás

Platón szerint, amikor élő, önmagától mozgó dolgot látunk, amely belülről „föl van szerelve” a működés spontán erejével, akkor bizonyosak lehetünk benne, hogy az a bizonyos erő egy lélek, s mivel szerinte minden lélek Isten, így minden élő dologban egy isten lakik. Ilyenek például a nap és a csillagok, akiknek örök körforgása a bennük lakozó istenségről tanúskodik. Más szóval, a filozófus számára a lélek voltaképpen az az alapminta, mely után az ember kialakítja Istenfogalmát. Ha nem volna az emberben lélek, akkor hogyan is tudna a test önmagától mozogni? Sőt, miként lehetne megmagyarázni az égitestek, a csillagok mozgását, ha nem tulajdonítunk neki valami lélekfélét. A lélek születése után kilencszer dönt sorsáról, majd visszatér arra a csillagra, amelyről származik, majd kezdődik minden előlről. A barlang hasonlatban azt olvassuk, hogy a testi valóság az árnyak világa. Valódi lényünk ellenben a lélek. A test legfeljebb a lélek képmása, de inkább csak egy levethető nyűg, börtön. Nem földi, hanem égi plánták vagyunk Platón meglátásában.

Irodalom

- Ficino, Marsilio (2003): *Platonikus írások*. Budapest: Szent István Társulat, 91–104.
- Kerényi Károly (1984): *Platonizmus*. In: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Budapest: Magvető, 472–475.
- Platón (1984): *Phaidrosz*. In: *Platón összes művei II.*, Budapest: Európa, 744–749.
- Szlezák, Thomas A. (2000): *Hogyan olvassunk Platónt*. Budapest: Atlantisz.
- Taylor, Alfred Edward (1999): *Platón*. Budapest: Osiris.

Tihanyi Árpád és Gulyás Lajos – a Földes-per két vádlottja

Tihanyi Tamás

Tihanyi Árpád győri tanító 1916. január 7-én született Győrött. Édesapja Tihanyi (Till) Ferenc az első világháborúban szerzett érdemeinek köszönhetően vitézi címet kapott, azonban ezt Árpád nem örökölhette, hiszen nem ő volt a legidősebb fiú. A magyar-történelem szakos tanár, aki mélyen hívő ember volt, és a második világháborúban is hűen szolgálta hazáját, 1956. október 26-ig semmilyen lényeges politikai tevékenységet nem végzett.

Gulyás Lajos 1918. február 14-én született az Érsekújvár és Esztergom között fekvő Kisújfalun.¹ Fiala éveit Csehszlovákiához kötötték. Reál gimnáziumba Érsekújváron járt, itt érettségizett 1937-ben. A teológiai főiskolát Losoncon végezte, majd 1942 februárjától segédlelkész volt Felsőgelléren. 1946-tól 1948-ig országgyűlési képviselőként tevékenykedett. Ezt követően 1948. május 15-én lett az osztrák határhoz közeli Levélen a református gyülekezet lelkipásztora, de 1952-től kezdődően ő volt a lelkipásztora a rajkai és a hegyeshalmi református gyülekezetnek is.² Gulyás Lajos 1956-os történetében külön érdekesség, hogy bár 1956-ban kivándorló útlevelet kapott Csehszlovákiába (ott ugyanis egy kisebb birtokot örökölt), ám végül 1956. október 25-én visszatért Magyarországra.³

Mindkettőjük esetében az 1956. október 26-ai mosonmagyaróvári eseményeket kell kiemelni, ahol is a délelőtti folyamán a határőr laktanya előtt eldördültek azok a sortűzek, melyek következtében rengeteg tüntető életét vesztette, s mely után lincshangulat alakult ki. Ezt a feszült légkört akarta csillapítani mind Tihanyi Árpád, mind Gulyás Lajos. Egyértelmű céljuk a további vérontás megakadályozása volt, bár amire kiértek, addigra a népitélet már megkezdődött. Tihanyi Árpád önként jelentkezett Szigethy Attilánál, a Nemzeti Tanács vezetőjénél, aki szóban meg is bírta, ezt követően Mosonmagyaróvárra érve kétszer is nyugtató beszédet intézett a tömeghez. Hasonlóan cselekedett Gulyás Lajos is, aki hallván, hogy mi történt Óváron, falujából magával vitt megbízható embereket, hogy segítsenek.

Általánosságban elmondható, hogy cselekedetük sikeres volt, hiszen kimene-kítettek tiszteket, illetve a tömeg végül lecsillapodott (Szakolczai 2006, 37–38). Tihanyi és Gulyás esetében is a per szempontjából még egy-egy jelentős cselekvést kell kiemelni. Tihanyi Árpád november elején egy küldöttség tagjaként Ausztriába utazott. A küldöttség célja az osztrák parasztszövetséggel való tárgyalás volt, illetve hazautazásuk előtt felkeresték az Egyesült Államok nagykövetségét is (Szakolczai 2006, 67). Ezekben a tárgyalásokban a győri tanár passzív résztvevő volt, ugyanis

¹ Kisújfalu a mai Szlovákiában található, szlovák neve Nová Vieska.

² Gulyás Lajos életének további részleteiről lásd Rácz Jolán: *Szóból font koszorú a mártír emlékére. Gulyás Lajos élete ma is példa lehet.* Kálvinista Szemle, 2016. október, 4–5.

³ http://www.level.hu/dokok/menudokok/66/gulyas_lajos_leveli_reformatus_lelkesz.pdf (letöltés: 2017.01.16.) Gulyás Lajos cseh-szlovákiai életének számos részlete külön kutatást érdemelne.

nem tudott németül – s ezt a tény a per során az ügyvédje is kiemelte.⁴ Ugyanekkor Gulyás Lajos – amellet, hogy gyógyszer szállítmányok átvételénél segédkezett – interjút adott két nyugati újságírónak (Jobbágyi 1998, 89).

Összességében mindektjükről elmondható, hogy az eseményeknek abszolút jó szándékú szereplői voltak, és igazából nekik is köszönhető a további vérontások megakadályozása. Ennek ellenére néhány hónapra rá a vádlottak padjára kerültek.

A letartóztatás és a per előkészítése

A per iratanyagai között megtalálható a Tihanyi Árpád őrizetbe vételéről szóló határozat, 1956. december 27-ei keltezéssel, melyben a forradalom idején fegyveres csapat tiltott szervezésével, valamint gyilkosság büntetével vádolták. A Földes Gábor és társai ellen irányult „hadjárat” igazából ezzel vette kezdetét, ugyanis még ugyanezen a napon Tihanyi Árpád mellett letartóztatták Cziffrik Lajost is, míg magát Földes Gábort legutolsónak, 1957. május 3-án vették őrizetbe. Földes Gábor volt az I. rendű vádlott, ám ezt eredetileg nem így tervezték, ugyanis a per Szigethy Attila és közvetlen munkatársai ellen irányult volna, azonban Szigethy öngyilkosságát követett el (M. Kiss 1996).

Maguk a kihallgatások 1957. január 14-én kezdődtek meg a mosonmagyaróvári október 26-ai sortüzet követő eseményekkel kapcsolatban. Az ügy alapja három ÁVH-s tiszt meglincselése volt, s magát a nyomozást ismeretlen tettesek ellen bűnszövetkezetben elkövetett többrendbeli gyilkosság büntetének gyanúja miatt 1957. január 22-én rendelték el (Jobbágyi 1998, 77). A per kezdetben egyértelműen a mosonmagyaróvári eseményekre koncentrált, s Tihanyi Árpád őrizetbe vételére is ezért került sor (M. Kiss 1996). Gulyás Lajos levéli református lelkész ellen 1957. február 8-án lázítás és fegyverrejtegetés miatt indult eljárás, míg dr. Varga Ernő ellen már 1956. november 4-én izgatás vádjával megkezdődött az eljárás, s majd 1957. február 25-én tartóztatták le. Földes Gábor letartóztatására, s az ügybe való bekapcsolására tehát 1957. május 3-án került sor, mégpedig a Tervezetben⁵ is leírt „koncepcióváltás” végett. 1957 tavaszán tehát már az volt a cél, hogy valahogy a Nemzeti Tanács ügyét állítsák a középpontba, és azt a mosonmagyaróvári eseményekkel is összefüggésbe hozzák (M. Kiss 1996).

Dr. Grátz Endre ügyész és B. Nagy János megyei ügyész az 1957. május 17-i „Feljegyzéssel” (amely a vádat is jelentette) gyorsított eljárásban állították a Győri Megyei Bíróság Különytanácsa elé Földes Gábort és 13 társát (Jobbágyi 1998, 82–83). Már ekkor két részre osztották az ügy vádlottjait. Az „A. Szervezkedési részt” képezte Földes Gábor színházi főrendező, kora ifjúságától meggyőződéses kommunista. Földes Gábor mint I. rendű vádlott, személyében – először a megtorlások során – Nagy Imre és a „nemzeti kommunizmus” ült a vádlottak padján. Tihanyi Árpád mint II. rendű vádlott a vád konstrukciójában a horthysta reakció képviselője volt, aki a kapitalizmus visszaállításával akarja visszaszerezni az ötvenholdas vitézi telket. Gulyás Lajos volt a kapitalizmus restaurálására törekedő egyházi reakció megtestesítője, dr. Varga Ernő pedig az ingadozó kispolgár, aki

⁴ Gy. Tsz. Katf. Kt. 0156/1957. sz. ügy, tárgyalási jegyzőkönyv.

⁵ Az 1957 tavaszán megalkotott belügyminisztériumi „Tervezet”-ről van szó, amelyben a megtorlás célpontjairól van szó, s amely külön kiemeli Győrt, illetve a Győr környéki eseményeket.

korábban kommunistának vallotta magát, de az „ellenforradalom szolgálatába állt, hogy igazgatói székét megőrizze” (Kahler 1999, 56–57). Ők négyen voltak az „ellenforradalom szellemi vezetői”. Négyükhöz szükség volt a „lincselő fasiszta csőcselékre” – így e minősítés alatt kilenc kétkézi munkás került ítélet alá, akik a „B. Gyilkossági részt” alkották. Közülük 4 embert ítélték halálra: Kiss Antalt, Weinträger Lászlót, Cziffrik Lajost és Zsigmond Imrét.

A vádirat jogi minősítése szerint, Földes Gábort, Tihanyi Árpádot, Gulyás Lajost halálra kell ítélni „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetésének büntette” miatt, illetve a halmazatban szerepelt a „gyilkosságra való felbujtás büntette” is. Valamennyi vádlott előzetes letartóztatásban várta a tárgyalás kitűzését. Fontos megemlíteni, hogy a nyomozás során az ügyben nem járhatott el védő a vádlottak érdekében, viszont a tárgyaláson már valamennyi vádlottnak volt meghatalmazott vagy a bíróság által kirendelt védője (Kahler 1999, 59).

A tárgyalások

A Feljegyzés alapján a győri megyei bíróság nyilvános tárgyaláson kezdte meg az ügy tárgyalását 1957. május 23-án, azaz húsz nappal Földes Gábor letartóztatását követően. A tanács elnöke Gyepes István volt, a megyei bíróság elnöke, míg az ülnökök Kovács Károly és Sütő Ferenc voltak. Magát a vádat dr. Grátz Endre képviselte, az eljárás pedig „a népköztársaság megdöntésére irányuló mozgalom szervezése, valamint terrorista cselekmények által elkövetett gyilkosságok miatt folyik” (Jobbágyi 1998, 83).

Az elsőfokú eljárás tíz napos tárgyalássorozatból állt. Május 23-án először felvették a 14 vádlott személyi adatait, majd ezt követően több órán keresztül folyt Földes Gábor és Tihanyi Árpád kihallgatása. Gulyás Lajost május 27-én hallgatták ki. Megfigyelhető, hogy Gyepes tanácselnök a kérdéseket a vádlottak kihallgatásakor (Földes, Tihanyi, Gulyás és Varga esetében) lényegében három fő irányba tette fel. Az első csoport a „Mi történt pontosabban?” kérdés köré sorolható, ami az igazságszolgáltatásban egy helyén való kérdés. Ezzel szemben merőben szokatlanok voltak a „Mi lett volna, ha...” kezdetű pervezetési kérdések, amelyek bevett módszernek számítottak az 1930-as évek szovjet, valamint az 1953 előtti magyar koncepciók perekben. A kihallgatási taktika célja az volt, hogy kimutassa, hogy a vádlott szándékaiban bűnös, és a bűnös gondolat önmagában is büntetést érdemel. A kérdések harmadik típusa arra összpontosított, hogy a vádlott miként vélekedik, azaz milyen nézeteket vall különösen a szocializmusról, a szovjet csapatok beavatkozásáról, a Szovjetunió és Magyarország viszonyáról, Nagy Imréről, a Kádár-kormányról, az októberi eseményekről, a forradalom és az ellenforradalom kérdéséről.

A vádlottak kihallgatását követően a tanúk meghallgatása következett, amely során szembeötlő, hogy a védelem tanúit túlnyomórészt nem voltak hajlandók meghallgatni, viszont a vád tanúi között jelentős részben találhatunk ÁVH-s tisztet, párt- és állami vezetőket, akik ezáltal az ügyben nem tekinthetők érdektelenek. Külön ki kell emelni, hogy a laktanya parancsnokát, Dudás Istvánt⁶ sem hallgatták

⁶ Dudás István forradalom alatti csehszlovákiai tartózkodásáról lásd Vajda Barnabás: *Az 1956-os forradalom visszhangja a szlovákiai magyarok körében*. Debreceni Szemle, 2016/3, 281–294.

ki (Jobbágyi 1998, 93). Az eljárásban az egyik legbecsületesebb szereplőnek Ambrus József honvéd őrnagyot lehet tekinteni, aki az események idején a műszaki laktanya parancsnoka volt. A fővádlottakra nézve abszolút mentő vallomást tett, s valószínűleg e vallomása miatt került katonai bíróság elé, s ügyét másodfokon együtt tárgyalták a többi vádlottal. Ambrus Józsefen kívül is voltak még bátor tanúk, mint például Ládi Károly, akit 1957. június 1-jén hallgattak ki, s akitől azt várták volna, hogy Tihanyi Árpádra tegyen terhelő vallomást.⁷

Dr. Grátz Endre ügyész 1957. június 4-én tartotta a vádbeszédét, melyben Földes Gáborra, Tihanyi Árpádra, Gulyás Lajosra halálbüntetés kiszabását kérte. A végindítvány szerint a BHÖ 1. pontjában meghatározott népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetésével és gyilkosságra való felbujtással vádolták őket. Tihanyi Árpádra nézve enyhítő körülményként csak a büntetlen előéletét, illetve a családos állapotát vették figyelembe, s külön kiemelték mint súlyosbító tény az „osztályidegen” helyzetét.

Gulyás Lajos esetében egyedül családos állapota jelentette az enyhítő körülményt, míg súlyosbító tényként hozták fel „személyének társadalmi veszélyességét”, valamint hogy „visszaélt” lelkipásztori befolyásával.⁸

Tihanyi Árpádra és Gulyás Lajosra már az elsőfokú tárgyalások alatt is ellenségként tekintettek, ami másodfokon még felerősödött, ahol is dr. Erdélyi Jenő százados, aki a másodfokú eljárás során a vádat képviselte, úgy vélekedett, hogy „a legsúlyosabb cselekményt a II. és III. rendű vádlott követte el. Ők ellenségei voltak a rendszernek”. A vádlottak osztályidegen helyzetét jól tükrözi az a mondat, mely az 1957. június 10-én kihirdetett ítélet indoklásában olvasható: „Tihanyit és Gulyást nem érdekelte, hogy a magyar nép milyen árat fizetne az imperialista segítségért, őket a vak gyűlölet, az 50 holdas birtok, az egyházi méltóság, a vele járó jövedelem inspirálta. Ez képezte alapját az általuk áhítozott „nemzeti függetlenségnek”, ahogyan Gulyás Lajos mondta, a „krisztusi szocializmusnak”.⁹

Az ítélet

A fellebbezési szakaszban jelentős változások következtek be. Először is katonai eljárást csináltak az ügyből, ezért egy katonai bírósággal elítéltették Ambrus József, Tróber Károly, Ökrös Sándor, Vass Tibor és Mikola János honvédtiszteket. Ebből az következett, hogy a fellebbezési szakaszt már a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának Különtonácsa tárgyalta, immáron zárt tárgyaláson, melyekre 1957. december 16–18-án, illetve 21-én került sor. A tanács elnöke dr. Ledényi Ferenc hadbíró ezredes volt, a vádat dr. Erdélyi Jenő százados képviselte. A védők nagy része kicserélődött, így például Tihanyi Árpád védője, immáron megbízatásból dr. Giday Gyula lett, míg Gulyás Lajost dr. Richter László képviselte.¹⁰

Az ügyész itt lényegében az elsőfokú ítélet fenntartását kérte. Tihanyi Árpád és Gulyás Lajos esetében itt is kijelentették, hogy „a legsúlyosabb cselekményt

⁷ Gy. Tsz. B009/1957. sz. ügy 1957. június 1-i tárgyalása.

⁸ Gy. Tsz. B009/1957. sz. ügy 1957. június 10-én kihirdetett ítélete.

⁹ Gy. Tsz. B009/1957. sz. ügy 1957. június 10-én kihirdetett ítélete.

¹⁰ Gy. Tsz. Katf. Kt. 0156/1957. sz. ügy, ügyvédi meghatalmazás.

a II., III. r. vádlott követte el. Ők ellenségei voltak a rendszernek” (Jobbágyi 1998, 100). Földes Gábor, Tihanyi Árpád és Gulyás Lajos védője is a gyilkosság vádja alóli felmentést kérték. A védők pozitív tevékenykedése ellenére a Legfelsőbb Bíróság a halálos ítéleteket helyben hagyta. Továbbá Mikola János és Vass Tibor kivételével a bíróság valamennyi vádlottat teljes vagy részleges vagyonekobzással sújtotta (Jobbágyi 1998, 102). Földes Gábort, Tihanyi Árpádot és Gulyás Lajost a gyilkosságra való felbujtás alól bizonyítottság hiányában felmentették. A halálbüntetést viszont mindnyájuknál fenntartották. Tihanyi Árpádot például csakúgy, mint Gulyás Lajost, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetésének a vádja mellett hazaárulásért ítélték el. Tihanyi Árpád esetében arra a tényállásra alapozva, hogy november elején kiment Ausztriába, s ott az amerikai követségen járt, míg Gulyás Lajos esetében a két nyugati újságíróval való találkozás volt döntő jelentőségű. 1957. december 21-én hozták meg a döntést. Tihanyi Árpáddal 19 óra 19 perckor tudatták az ítéletet, míg Gulyás Lajossal 19 óra 22 perckor.¹¹ Az ítéletet követték a kivégzések. Földes Gábort, Weintráger Lászlót, valamint Cziffrik Lajost 1958. január 15-én végezték ki, míg Gulyás Lajost, Kiss Antalt és Zsigmond Imrét hamarabb, már 1957. december 31-én hajnalban, csakúgy, mint Tihanyi Árpádot.

Összegzés

1957. május 23-án kezdődött Földes Gábor és társainak pere a Győri Megyei Bíróság előtt, s nem telt el 8 hónap, már végre is hajtottak 7 halálos ítéletet. A Földes-perben mint II. rendű vádlott lett Tihanyi Árpád halálra ítélve, aki a börtöncellájában egy WC papírra írta le búcsúlevelét a családjához. Ebből a búcsúlevélből szeretnék idézni zárásként néhány sort: „Az írásomról is láthatjátok, nem félek a haláltól. Nem izgulok, nem remegek. És még eddig senki sem félt. Mindenki hősiezen halt meg. Az édes Jézus nekem is adott erős és bőséges kegyelmet a sors elviseléséhez. Tudjátok, az igazságért meghalni dicsőség. Krisztusnak is azért kellett meghalnia, mert az igazságot hirdette a zsarnokság, a gázság felett.”

¹¹ Gy. Tsz. Katf. Kt. 0156/1957. sz. ügy december 21-i ítélethirdetés

Irodalom

Gy. Tsz. B009/1957. sz. ügy: Győri Törvényszék Irattára: B009/1957. számú ügy.

Gy. Tsz. Katf. Kt. 0156/1957. sz. ügy: Győri Törvényszék Irattára: Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Katonai Kollégiumának Különtanácsa 0156/1957. számú ügy.

Jobbágyi Gábor (1998): *Ez itt a vértanúk vére*. Szentendre: Kairosz.

Kahler Frigyes (1999): *A Földes-per (I. rész)*. Magyar Napló, 11/10, 56-64.

Levél Község Díszpolgára (2009): Gulyás Lajos.

http://www.level.hu/dokok/menudokok/160/gulyas_lajos_leveli_reformatus_lelkesz.pdf
(letöltés: 2017.01.16.).

M. Kiss Sándor (1996): *Tényállás. Három tételben a mosonmagyaróvári sortűzről*. <http://vigilia.hu/regihonlap/1996/10/9610kis.html> (letöltés: 2017.01.16.).

Szakolczai Attila (2006): *1956. Forradalom és szabadságharc Győr-Sopron megyében*. Győr: Győr Megyei Jogú Város Levéltára.

Vajda Barnabás (2006): *A pozsonyi magyar pedagógiai iskola 1956-os fekete szalagos akciói*. In: Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt – Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Budapest: Lucidus Kiadó, 177–195.

Március 15. és augusztus 20. a csehszlovákiai magyar sajtóban a kommunizmus idején

Lépes Oszkár

Március 15. ünnepé válása, és ünneplése a kommunizmus hatalomra jutásáig

A szabadságharc leverése után a Habsburg Birodalom betiltotta, hogy március 15. bármiféle ünnep lehessen, így az emlékezés jogát az országnak kellett kivívnia (Hermann é.n.). Ennek első lépéseként egy tragikus eseményt tartunk számon, mégpedig Forinyák Géza jurátus lelövését. 1860-ban ő és társai épp a Kerepesi úti sírokat koszorúzták, mikor tüzet nyitottak rájuk. Forinyák Géza temetésén tömegdemonstráció alakult ki, a felsőbb vezetés pedig jobbnak látta, ha inkább nem avatkozik bele a történésekbe. A fennálló helyzet a kiegyezés után kezdett enyhülni, amikor a magyar kormányzat az ünnep 50. évfordulóján megemlékezett az 1848-as forradalomról és szabadságharcról. Ennek érdekessége, hogy a megemlékezést nem március 15-én, hanem április 11-én tartották, emléket állítva a napnak, amikor az uralkodó 1848-ban aláírta a törvényeket.

A Horthy-korszakban a hatalom nehezen tudott megbarátkozni március 15. forradalmi tartalmával, mivel önmagát egy ellenforradalmi rendszerként határozta meg, az 1918–1919-es eseményekből kiindulva. Ennek dacára 1927-ben Gróf Klebelsberg Kunó kezdeményezésére március 15-ét nemzeti ünnepé nyilvánították (M. Lovas 2010). Természetesen, mint az összes politikai rendszer, a Horthy-rendszer is megpróbálta saját képére formázni az 1848–49-es forradalmat. Az 1930-as évektől kezdve az ünnepségek helyszínéül a Hősök tere, illetve az irredenta szobrok környéke szolgált. A Horthy-korszakban a megemlékezések központi alakja Kosuth Lajos helyett Széchenyi István lett, akit konzervatív reformerként állítanak be. Az ünnepségek másik központi elemévé Világos és Arad vált, ami összeegyeztethető volt a trianoni megaláztatással. A közgondolkodásban ez általpróbták meg-erősíteni a revízió fontosságát és táplálták a szabadságreményt.

1848. március 15-ének évfordulója a kommunista Magyarországon nem volt hivatalos munkaszüneti nap. Mivel az állam adminisztratív úton nem tudta az évforduló megünneplését tiltani, így maradt az ünnep eltusolása, elhallgatása. Az épületeket nem lobogózták fel, az újságokban csak elvétve említették március 15-ét. Március 15-ét 1951-ben törölték a nemzeti ünnepek közül. 1956-ban ugyan hivatali és iskolai ünnepnappá nyilvánították, 1957-ben újra a hétköznapok sorába süllyeszti. A lakosság és az állambiztonsági szervek egyaránt tisztában voltak azzal, hogy az ünnep üzenete kettős. Egyrészt ünnepelték 1848. március 15-ét, azonban az ünnep magában hordozta 1956 októberének is a mondanivalóját. Az 1956-os forradalom ugyanis március 15-ének jelszavaival indult, Kosuth-dalokat énekeltek, nemzeti színű lobogókat lengettek. Aki tehát március 15-ét ünnepli, az ünnepli az 56-os forradalmat is. Ezt az interpretációt az is te-

tözte, hogy a pártállam semmit sem tett annak érdekében, hogy március 15-ét hivatalos ünneppé nyilvánítsák.¹

A 70-es években a fiatalok is aktivizálódtak, próbáltak megemlékezéseket tartani a szobroknál, azonban ezeket a belügyesek folyamatosan feloszlatták. A tapasztalatok hatására a KISZ (Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség) Forradalmi Ifjúsági Napok nevezetű rendezvénysorozatot szervezett, ahol összekötötték március 15-ét március 21-vel, ami a Tanácsköztársaság ünnepe volt. Az állam ünneplőket rendelt ki, az iskolákban pedig egész napos kirándulásokat szerveztek.

A következő fontosabb esemény 1986-ban a történt. Ez volt az úgynevezett lánchídi csata. A belügyesek nem voltak felkészülve és nem is számítottak arra, hogy Budapesten nagyobb megmozdulások lesznek, inkább Szegedre figyeltek az ottani egyetemisták miatt. Meglepetésükre azonban Budapesten 15-én nagy tömegek gyűltek össze, akik este a Lánchídon át a Táncsics-szoborhoz indultak. Ekkora a belügyesek a híd mindkét felét lezárták, és válogatás nélkül ütni-veni kezdték az embereket.

1988-ban mér semmilyen komolyabb intézkedést nem rendeltek el, Budapesten már 15 000 ember tüntetett békés körülmények között, a FIDESZ petíciójának hála március 15-ét hivatalos ünnepnappá nyilvánították. 1989-ben az március 15-e már hivatalos ünnepnap volt, az ellenzéki megemlékezésen közel 100 ezer ember vett részt.

Az 1848/49-es forradalom ünneplése Csehszlovákiában

A trianoni békeszerződés alapján Magyarország elvesztette területei nagy részét és északi részéből, azaz a Felvidékből és a történelmi Csehország részéből, amely korábban a Monarchia tartománya volt megalakult egy új állam, a Csehszlovák Köztársaság. Annak ellenére, hogy a szlovákság, és magyarság történelme szorosan összekapcsolódik egymással, a közös történelmi hagyományokat nem ápolták tovább. Az új államban a csehek és szlovákok, új nemzeti ünnepek és tradíciók kiépítését tűzték ki célul, és a kisebbségekkel mindennemű hagyományt megszakítottak. Az új állam kikiáltása után azonnal megkezdődött a magyar emlékművek, szobrok lerombolása, és ezzel egyidejűleg megindult az új csehszlovák hagyományok kiépítése.

A csehszlovák reakció pontosabb megértésére, tudatosítani kell, hogy a két háború közti Magyarországon a forradalom tartalma is megváltozott, és a Királyi Magyarország helyreállítását jelképezte. A magyar kisebbségnek a magyar himnusz az egybetartozás érzését jelképezte. Mivel a revizionista törekvések a Csehszlovák Köztársaság ellen is irányultak, a csehszlovák vezetés ellenlépéseket tett a magyarság ellen. Az itt élő magyaroknak megtiltották, hogy használják nemzeti jelképeiket, és hogy ünnepeljék nemzeti ünnepeiket. A március 15-i ünnepnappal is így történt. Már az előző napokban felélénkültek a rendfenntartó szervek, amelyek figyelték, hogy miről prédikálnak a papok a szentmiséken, illetve, hogy kik utaznak el az anyaországba. Március 15-én tiltott volt bármiféle gyülekezés, amely a megemlékezést célozta meg, a rendőrség pedig szigorúan tiltotta

¹ Rubicon, 2007. március 20.

az ünnepi öltözékek viseletét, valamint a kokárda viselését. A politikai vezetés a sajtót is cenzúrázta, ahol semmilyen említést nem találunk a márciusi eseményekkel kapcsolatban (Simon 2012).

A kommunista rendszerváltás után feléledt az 1848–1849-es események emlékezete. Ekkor azonban két történelmi esemény ütközött egymással. Egyik volt a magyar szabadságharc, amely a Habsburg-uralom ellen irányult, és a Štúr-féle nemzeti felkelés, amely a Habsburgok támogatásával, a magyarok ellen irányult. A marxi és engelszi eszmékkel csak az egyik, a magyar szabadságharc tudott azonosulni, így a Csehszlovák vezetés is azt részesítette előnyben, míg a szlovák felkelés tabutémává vált.

A szovjet csapatok megszállása után Csehszlovákiában a kommunista erők veszik át a hatalmat, ebből fakadóan saját mintájukra formálnak mindent többek között a nemzeti ünnepeket is. Ilyen volt az 1848–1849-es események története is.

Az ünnep marxista felfogása két részre osztható. Az egyik felfogás szerint a forradalom elősegíti az általános fejlődést az ellenforradalom azonban, mint a fejlődés meggátolója, negatív tartalmat kapott. A marxizmus szerint a fejlődés akkoriban a szociális helyzet javulását jelentette. A baloldali radikálisok meg voltak győződve róla, hogy a forradalomnak köszönhető a nemzetállamok kialakulása is, ezzel együtt a Habsburg-ház megszűnése. Így azok az ellenforradalmi csoportosulások, akik a Habsburgok mellé álltak (mint például a szlovákok is), a kommunisták szemében, ebben a fekete-fehér világban a fejlődés gátlói voltak.

Augusztus 20. ünneplése Magyarországon

Augusztus 20-án I. István szentté avatására emlékezünk, amely a kommunizmus időszaka után, 1991-től lett újra hivatalos nemzeti és vallási ünnep. A történelem során István alakja és augusztus 20-a az emberek számára koronként más-más értelmezést és ideologizált ünneplést jelentett.

A kommunista rezsim alatt az ünnep vallási és nemzeti tartalma miatt nem volt vállalható, de teljes mértékű megszüntetését nem tartották ésszerű megoldásnak. Megoldásként Szent István ünnepének szellemi és tartalmi átalakítását választották. Így lett Szent István ünnepéből az új kenyér ünnepe, majd később az alkotmány napja, ugyanis tudatosan ezen a napon kiáltották ki az új alkotmányt 1949-ben.

Az új kenyér ünnepe Magyarországon elfogadott ténynek számít, hogy az új kenyér ünnepét 1949-ben kreálták, amivel az augusztus 20-i Szent István megemlékezéseket akarták eltusolni. Ezzel nemzeti ünnepünkben egy nagy változás állt be, ugyanis a párt Péter-Pál napjáról az új kenyér ünnepét augusztus 20-ára tette át (Simon 2012, 158). Egyébként az ünnep ilyenféle módosítása eredetileg nem is a kommunista párt ötlete volt, azt még előttük az ONSZ találta ki, hogy a mélyen vallásos ünnepnek valamiféle világi jelleget adjanak. Az 1945 utáni kenyérünnepek nagyban hasonlítottak a világháború előtti, és alatti kenyérünnepekhez. A pártvezért nagy fényűzéssel fogadták, a kenyér apoteózisát ugyanúgy előadták, különbség csak az volt, hogy a pékek, molnárok után más ágazatok munkásai is felvonultak.

Szent István ünnepének hagyománya Csehszlovákiában

Az ünnepet az egész királyság területén ünnepelték többek között a szlovákok és zsidók által lakott területeken is.

Az első világháború időszakában a szlovák politikai elit azt tartotta az istváni időről, hogy az etnikai tolerancia megsértésének időszaka volt, és a szlovák-magyar viszonyt, mint ezeréves szolgaságot festik le, ami már egy dualizmus ideje óta fennálló elgondolás volt.

Az új, nem magyar elit számára a Szent István-kultusz nem volt elfogadható, és ennek hatására megkezdődött Szlovákiában a történelem más szemszögű beállítása. Az új államot, mint a csehek és szlovákok hazáját mutatták be, a magyar uralkodás időszakát Csehszlovákiában, mint egy elmaradott, most túlépett szintként festették le, a Monarchia széthullását, pedig mint nemzeti felszabadulást.

A trianoni országszakadás után a Csehszlovákiában élő magyarokban még szorosabb lett az összetartozás érzése. „Mindenhol ahol most magyarok élnek, augusztus 20-án megtelnek a templomok” (Michela 2011, 220). Ezen a napon a magyar lakosság ünnepi öltözetbe öltözött, a miséken régi magyar énekeket is énekeltek, sőt a munkaszüneti napot is betartották, ami konfliktusokat szült.

Az állam először az egyházzal próbálta eltüntetni az ünnepet, kijelentették, hogy augusztus 20-a soha nem volt hivatalos egyházi ünnep, így arra nem vonatkozik a munkaszüneti nap, Istvánt ugyanis szeptember 2-án ünnepli az egyház. Ennek ellenére az egyház nem tudta hatékonyan megakadályozni a megemlékezést. Az egyház következő fellépése 1931-ben volt, amikor végleg betiltotta az augusztus 20-i megemlékezést, mondván, hogy ez már egy más ország, és itt nem ünneplik Szent Istvánt.

A későbbiekben a kommunizmus alatt nem volt ünnepnap Szent István napja. A magyar lakosság ugyan megemlékezett róla, de hivatalosan ez egy nem elismert ünnep volt. Ilyenkor a szlovákiai magyar sajtó is, vagy a kenyérünnepet, vagy az alkotmány napját ünnepelte, erről szóló írásokat publikált. Szent István ünnepe a médiában majd csak a rendszerváltás után fog újra megjelenni.

Március 15. az Új Szó tükrében a kommunizmus alatt

Az első említés az Új Szóban március 15-ről az 1949. március 12-i számban jelent meg, *Március Idusa* címszóval. Az írásban röviden bemutatják Petőfi Sándort proletár forradalmárként, „akinek élete és műve szilárd hidfőként és ragyogó, színes szivárványként köti össze a szlovák és magyar dolgozó forradalmi és demokratikus vívmányait.”² Ebből az idézetből is látszik, hogy a kommunista propaganda magáénak tekinti Petőfi Sándort, a saját képére formálja őt, és vele próbál példaképet állítani az emberek elé. A forradalom is némileg másként kerül ábrázolásra az írásban, az ünnep jelentősége is más szemszögbe helyeződik. Az írás szerzője kijelenti, hogy a tankönyvekben, és a köztudatban is helytelenül a nacionalista törekvéseket emlegetik a forradalomnál, miközben a forradalom az ifjúság ünnepe, ugyanis Petőfi és a márciusi ifjak is a burzsoá

² Új Szó, 1949. március 12. 4.

Habsburg urak ellen lázadtak fel, a szlovák és magyar parasztok vállvetve harcoltak, a forradalom pedig tömeges paraszti felkelésekkel kezdődött.

A következő, forradalommal is foglalkozó száma az Új Szónak az 1951. március 14-i szám volt, amelynek érdekessége, hogy kommunista propagandának nyomát sem találjuk benne. A szerző egy 1938-as írásból merít, amelyben bemutatják a forradalmat megelőző napot, Petőfi Sándort és a márciusi ifjakat a Pilvaxban, valamint az első nap fő eseményeit, mint mondjuk a Landerer nyomda elfoglalását és a múzeumi eseményeket

Ennek az ellentéte a következő évben megjelent március 15-ről szóló visszaemlékezés, ahol már erőteljesebben érezhető a kommunista propaganda. Az írás párhuzamot von a forradalom eszméi és a kommunizmus között, megemlíti például, hogy amit a forradalom bukása miatt nem tudtak megvalósítani a magyarok, azt a kommunizmus alatt sikerül nekik, beteljesíthetik régi igényeiket, mivel a gazdag elnyomók már eltűntek. Felvetődik az írásban, hogy a forradalmat újra lehet ünnepelni, ami visszanyerte régi fényét, nem úgy, mint a Horthy-korszakban. A magyar dolgozók büszkén gondolhatnak a forradalmár Petőfire, a Habsburgokat detronizáló Kossuthra, a földosztó Bemre. E három alakban is látjuk a kommunista eszméket, a nép barátait és a burzsoá hatalom megdöntőit.

1963 márciusában újra írás jelent meg a szabadságharc történéseiről. Szó esik az európai sikertelen forradalmakról, amik végigsöpörtek egész Európán és a márciusi magyar forradalomról is, ahol Petőfi, Irinyi és társai megalkották a 12 pontot, amelyben követelték a szabad sajtót, valamint a jobbágyság eltörlését. A szerző megjegyzi, hogy a jobbágyság teljes eltörlése sikertelen volt, aminek okául Batthyány Lajos személyét említi. Batthyányi szerinte a Habsburgok mellett állt, hátráltatta és visszafogta Magyarország forradalmárait, akik miután a császár kinevezte Jellasicsot, leváltották őt, és Kossuthot segítették a hatalomra. Kossuth megjelenésekor kezdődött a dicsőséges forradalom, ami európai forradalommá nőtte ki magát, és amit Marx is üdvözölt. Olyan győzelmek születtek ekkor, mint például a pákozdi csata, az erdélyi győzelmek, vagy a dicsőséges tavaszi hadjárat. Ez volt a nép a külső és belső ellenség feletti győzelme. Ezek után jött Görgey és a többi legitimista árulása, akik elmozdították Kossuthot, és átvették az abszolút hatalmat. Petőfi és a márciusi ifjak halála hiábavalóvá lett, a szabadságharc már elbukni látszott, mivel a hatalmak összefogtak ellenük, Görgey pedig Világosnál letette a fegyvert. Mai szemmel, mai történettudásunkkal láthatjuk, hogy a szerző nagyon sokat ferdít a valóságon. Batthyányt és Görgeyt árulónak állítja be, Kossuthot pedig baloldali politikusként ábrázolja. Természetesen ezek a ferdtések mind az aktuális politikai helyzetnek tudhatók be, ahol olyan egyszerű sorból való embereket kellett igazságosnak, hősnek beállítani, mint Petőfi, és nem a nemesi származású, de reformokat javalló Batthyány Lajost. Barsi Imre, az írás szerzője továbbá közölte, hogy ő miben látja a forradalom bukásának okait, így felvetődik a nemzetiségi kérdés is. Kossuth Lajos és társai a forradalom hevében nem vették figyelembe a nemzetiségeket, akik igaz, hogy kezdetben velük, azonban a kései fázisban már ellenük harcoltak. Kossuth Lajos és társai csak a szabadságharc vége felé adtak ki nemzetiségi törvényt, amikor az már későn volt. Barsai mindemellett hang-

súlyozza, hogy a Szovjetunió szárnyai alatt most ezek a népek békében-szövetségben élnek.³

1968-ban ünnepelte a magyar szabadságharc a 120. évfordulóját, ami kapcsán az Új Szó is Petőfi Sándorra, Kossuth Lajosra, és az egész forradalom és szabadságharc történetére emlékezett. Az írás írója a pesti események leírásával kezd, a márciusi ifjak ténykedésével, valamint az esemény pozsonyi fogadtatásával. Leírja, hogy Bécs ekkor megriadt a magyaroktól, kinevezték a felelős kormányt, amit azonban a császár később felosztat, és megkezdődnek a harcok, amiben hősök és hadvezérek születnek. Ezzel megkezdődik a szabadságharc dicsőített időszaka, a híres győzelmek ideje. A bukástól azonban nem menekülhetett Magyarország, ugyanis az osztrák császár, Európa csendőré, az orosz cárt hívta segítségül, valamint előjöttek a helytelen politika által elkövetett hibák is. Ilyen volt a jobbágyság felszabadításának felemás kivitelezése, valamint a helytelen nemzetiségi politika. Hiába győzködte Petőfi Sándor és Táncsics Mihály Kossuth Lajost, hogy oldja meg a paraszti problémákat, de a középnemes Kossuth ezt nem értette meg, valamint a kisebbségek nemzetiségi problémáit se oldotta meg. Ugyanakkor egész Európa felfigyelt Magyarországra, a harc hagyománya egy demokratikus példa lett, ami nélkül nem valósulhatott volna meg se az 1919-es, se az 1945-ös rendszerváltás sem.⁴

1973-ban jelent meg egy érdekes írás az 1848–49-es forradalomról, amelynek szinte egyáltalán nincs kommunista hangvétele, propaganda célja. Az írás egy a Népszabadság által március 11-én kiadott írásból való, amit az Új Szó is leközölt. Az írás az európai forradalmakról szól, végigvezet minket az Európában lezajlott forradalmi hullámokon, majd bővebben foglalkozik a magyarországi eseményekkel, főleg a Batthyány Lajos által vezetett megbízott kormányon. Az előző években megjelent írásokkal ellentétben itt Batthyány Lajost nem kollaboránsként, árulóként mutatják be, hanem objektívan foglalkoznak a politikai nehézségeivel és a nemesiséget sem osztályellenségként állítják be. Az írásban a bukás okaként nem a burzsoá osztályt említik, hanem több esemény együttesét, mint például a többi európai forradalom leverése, a nemzetiségek szembefordulása a magyar szabadságharcra, vagy a szövetségesek hiánya.⁵ 1979-től a rendszerváltásig az Új Szóban nem foglalkoznak bővebben a márciusi eseményekkel.

Ezek alapján kijelenthető, hogy a kommunista rezsim az Új Szón keresztül próbálta az 1940-es 1950-es években a kommunista eszmékre rábírnival a magyar anyanyelvű lakosságot. Ekkoriban jelent meg a legtöbb 1848–49-es illetve Petőfi Sándorral foglalkozó írás. Ezek közül főleg a Petőfi Sándorral foglalkozó írások voltak azok, amelyek párhuzamot tudtak vonni a kommunizmus eszméivel. Petőfi Sándort, mint proletár harcost mutatták be, aki a népért küzdött az elnyomó burzsoázia ellen, ugyanakkor a márciusi ifjak vezetője volt, amivel a csehszlovák fiatalságot próbálták aktivizálni. Szóba hozták még családi gyökerei is, amellyel a szlovák-magyar viszonyt igyekezhetek enyhíteni.

³ Új Szó, 1963. március 16. 7.

⁴ Új Szó, 1968. március 15. 1, 4.

⁵ Új Szó, 1973. március 14. 4.

Augusztus 20. az Új Szóban

1959-ben említik először Szent Istvánt augusztus 20-a kapcsán, ám ekkor is neveltség tárgyává teszik, miszerint az emberek hiába imádkoztak a Szent Jobb körmenetkor Istvánhoz, az nem segített rajtuk, és az emberek ugyanúgy nyomorogtak. Azután jött a forradalom és elkezdték ünnepet kenyérünnepnek hívni. 1949-ben már az alkotmány ünnepeként tartották számon, ami elhozta az embereknek azt, amit Szent István nem, a jólétet, a munkát, és a nemesség sanyargatásának eltűnését. Az új alkotmány már törvénybe foglalta a munkások jogait, és az állam is úgy meggazdagodott, amiről ezer évig csak álmodhatott. A magyar és a földművelés ipar megnőtt, megszűnt a munkanélküliség, új iskolák nyíltak, ahol mindenki tanulhatott. A magyar népnek tehát ez az igazi ünnep, nem pedig a Szent Istváni ünnep.⁶

Az új évtized első évében az Új Szó nem kerülte meg az augusztus 20-i megemlékezésről szóló írásában Szent Istvánt se, hiszen ekkora esett születésének ezredik évfordulója is. Az Új Szó írása alapján, Magyarország egész területén ünnepségeket tartottak, a legnagyobb természetesen Budapesten volt. A parlament előtt felavatták az új tiszteket, a Dunán a hadsereg bemutatója zajlott, amit este tűzijáték zárt le. A magyar politikai eliten kívül jelen voltak a szovjet vezetők is. Debrecenben virágkarnevált tartottak, ahol a kocsik az egész Szovjetunióból hozott virágokkal voltak feldíszítve. Keszthelyen is tartottak ünnepséget, országos nemzetiségi fesztivál volt, ahol szerb, horvát, szlovák együttesek is a színpadra léptek.⁷

Március 15-e és augusztus 20-a a Csallóközben

A Csallóköz számaiban csupán egyetlen említés található, amely a magyar nemzeti ünnepekkel hozható összefüggésbe, mégpedig egy Dunaszerdahelyen megtartott új kenyérünnepéről.⁸

Annak, hogy a magyar ünnepekről nem ír több oka is lehet. A Csallóköz csak egy regionális lap volt, amely nem foglalkozott külpolitikai eseményekkel sem, így a magyarországi eseményekről sem ír, kétnyelvű lap volt, így az is befolyásolhatta azt, hogy ne írjon a magyar eseményekről, valamint a cenzúra is könnyebben tudta befolyásolni a kis példányszámban kiadott lapot.

⁶ Új Szó, 1959. augusztus 20. 3.

⁷ Új Szó, 1970. augusztus 21. 3.

⁸ Csallóköz, 1980. augusztus 17. 1.

Irodalom

Hermann Róbert (é.n.): *Mit kezdjünk 1848-cal?* Magyar Narancs.

http://magyarnarancs.hu/publicisztika/hermann_robert_mit_kezdzunk_1848-cal-54323
(letöltés: 2014.04.18.)

M. Lovas Krisztina (2010): *Március 15. vagy április 11.? Egy nemzeti ünnep viszontagságai.* Múlt-kor történelmi portál.

http://multkor.hu/20100215_marcius_15_vagy_aprilis_11__egy_nemzeti_unnep_viszontagsagai (letöltés: 2014.04.19.)

Michela, Miroslav (2011): *Percepcia svätého Štefana na Slovensku v medzivojnovom období.* In: Milan Hlavačka – Antoine Mareš: *Paměť míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace.* Praha: Historický ústav.

Simon, Attila (2012): *Maďarská komunita, štátna moc a 15. marec v období prvej Česko-slovenskej republiky.* In: Peter Macho a kol.: *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť.* Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, 95–109.

Az 1984-es XXIII. nyári olimpiai játékok Los Angelesben

Rudas László

Ez az összefoglaló azért született, hogy az olvasó – aki érdeklődik az olimpiai játékok története iránt – rálátást kapjon, milyen események előzték meg és játszottak közre abban, hogy a kommunista Szovjetunió és egyes szövetségesei miért és hogyan bojkottálták az 1984-es olimpiát, emellett nagyvonalakban ismertetem a bojkott magyarországi fogadtatását is.

A XXIII. nyári olimpiai játékokat 1984. július. 28. és augusztus 12. között rendezték meg az Amerikai Egyesült Államokban, Los Angelesben. A sport és a politika, beleértve az olimpiai játékokat, mindig is igen szoros kapcsolatban álltak egymással a hidegháború előtt is. A hidegháború folyamán az egymással szemben álló két tömb katonai, politikai és ideológiai dolgokban történő versengéséhez jó terepnek bizonyultak az olimpiai játékok és más sportesemények egyaránt. A kérdés ez volt: Ki ad otthont az erősebb, emlékezetesebb és sikeresebb sportjátékoknak?

A modern kori olimpiai játékok megrendezése óta számos alkalommal előfordult, hogy egyes országok nem vettek vagy nem vehettek részt a játékokon. E téren az 1984-es játékok sem jelentettek újat, ugyanis már számos alkalommal előfordult, hogy az induló mezőny gyér volt. Valamilyen szinten számolni is lehetett a játékok bojkottálásával, ugyanis az 1970-es évek olimpiái sorra hozták a különféle incidenseket. Az 1976-os montreali olimpia eseményei egyenesen új fejezetet nyitottak a sportbojkottok történelmében, mivel az afrikai országok összefogásának eredményeként 26 nemzet maradt távol.

Az 1980-as játékok megrendezésének jogát Moszkva nyerte el, ám ő sem számított egy olyan forogatókönyv megvalósulására, ami később bekövetezett. 1979 végén a Szovjetunió behatolt Afganisztánba, és egyesek szerint ekkor pecsételődött meg a rendező fél sorsa. Jimmy Carter akkori amerikai elnök azt javasolta, hogy fosszák meg Moszvá a rendezési jogtól, amit azonban a Nemzetközi Olimpiai Bizottság (NOB) elutasított. Miután a szovjet csapatokat a megszabott február 20-i határidő után sem vonták ki Afganisztánból, 1980 áprilisában az USA bejelentette, hogy nem fog részt venni a játékokon. Ezután összesen több mint 60 nemzet csatlakozott az Egyesült Államok bojkottfelhívásához.

Egyesek szerint teljesen egyértelmű(nek tűnik) a válasz, hogy az 1984-es bojkott a moszkvai események revánsa volt. Viszont ahhoz, hogy világosabb képet kapjunk, szükséges ismernünk a Szovjetunió sporttörténelmét, illetve az 1970-es évek nemzetközi politikai eseményeit, amikor már javában zajlott a két szuperhatalom közötti hidegháborús versengés. A Szovjetunió fennállása során az olimpiai játékoknak mindössze a 60%-án vett részt. Volt, amikor háborúval vagy a saját forradalmaival volt elfoglalva, illetve megesett, hogy nagyon gyenge csapattal rendelkeztek, ezáltal esélye sem volt a győzelemre.

A második világháború után, a hidegháború idején a két fél tudatosította, hogy a sportbeli versengések kiváló terepnek bizonyulnak a megmérettetés számára, ahol az amerikai és a Szovjetunió címere alatt felvonuló sportolók nemcsak egymás valódi és legnagyobb riválisai lehetnek, hanem az eredményeiknek óriási, az egész világ előtt felmutatható propagandaértéke is van.

Az 1984-es bojkott megértéséhez szükséges visszamennünk 1972-be, amikor is a NOB tagjai szavaztak az 1976-os játékok helyszínéről. Akkor három város pályázott a rendezési jogokért: Montreal, Moszkva és Los Angeles. Az első kört Moszkva nyerte meg 28 szavazattal, és az első kör végén a legkevesebb szavazattal rendelkező Los Angeles kiesett a versenyből. A második fordulóban a Los Angelesre szavazó „nyugati világ” Montreálnak szavazott bizalmat, ezzel nagy csatlódást okozva Moszkvának. Két évvel 1972 után a NOB bécsi kongresszusán döntöttek az 1980-as olimpia helyszínéről. A helyzet változatlan volt, azaz továbbra is a szovjet–amerikai versengés befolyásolta a döntést (Moszkva vagy Los Angeles). A döntés során több érv szólt Moszkva mellett (pl. az ún. rotációs elv, mely szerint nem következhetett az amerikai kontinens), és igazából a moszkvai pályázati anyag valóban erős volt. A végső szavazási kör alapján Moszkva 39:20 arányban megkapta a rendezési jogokat; érdekes tény, hogy a szavazási arányt csupán 2001-ben hozták nyilvánosságra.

Az 1976-os montreali olimpia súlyos pénzügyi bukása után (a város egymilliárd dolláros deficittal zárta az eseményt) az 1984-es játékok megrendezésére 1978-ban kizárólag Los Angeles pályázott. A rendező félnek számolnia kellett azzal, hogy az amerikai kormány nem nyújt pénzügyi támogatást a kivitelezésben, így az egészet mint egy üzleti vállalkozást kellett megszervezni, ráadásul egy közvélemény-kutatás alapján csupán a lakosok picivel több, mint egyharmada áldozott volna összegeket a közösből a kiadásokra. Ez a „magánolimpia” (azaz magántőkéből finanszírozott világesemény) a NOB akkori szabályzata alapján nem volt megengedhető, ám egyetlen pályázóként Los Angeles kész helyzet elé állította a NOB-ot. 1978. október 20-án Washingtonban a NOB akkori elnöke, Lord Killanin, valamint Los Angeles polgármestere aláírták a rendezésről szóló megállapodást.

Így érünk el két fontos év történéseihez, 1979-hez és 1980-hoz, amelyek történései jelentősen közrejátszottak a későbbi eseményekben. 1979 nyarán az USA és a Szovjetunió Bécsben aláírta a SALT-2 fegyverkorlátozási egyezményt, ám az ünnepélyes megrendezés ellenére a Szovjetunió afganisztáni megszállása miatt (1979 december) az amerikai törvényhozás a szerződést nem ratifikálta. A szovjet intervenció után Carter elnök javaslatot tett vagy az olimpia elhalasztására, vagy a helyszín megváltoztatására – e javaslatok azonban nem nyerték el a MOB-elnök Killanin tetszését.

Ez után vetődött fel a bojkott ötlete, ami viszont kezdettől megosztotta az amerikai vezetést. Carter elnök fenyegetését kételkedve fogadták magában az Egyesült Államok Olimpiai Bizottságában (USOC) is, ráadásul az USOC tagjai tudatosították, hogy a döntés nagyban kihathat a Los Angeles-i játékokra.

Még mielőtt elérnénk ahhoz a határidőhöz (1980. február 20.), amíg a szovjeteknek ki kellett vonulniuk Afganisztán területéről, közbe esett az 1980-as Lake Placid-i téli olimpia. A szovjetek megtehették volna, hogy tiltakoznak a játékok alatt, azonban némán, csendben tették a dolgukat, és a játékok egyik legemlé-

kezetesebb pillanata volt a jégkorong döntő, amelyet az USA nyert 4-3-ra a Szovjetunió ellen. A téli játékok alatt szavazást tartottak a nyári helyszín esetleges megváltoztatásáról, s bár a szavazás meglehetősen formális volt, a változtatásra nem volt lehetőség.

Miután letelt a határidő, Carter elnök jelezte, hogy döntése végérvényes és megmászhatatlan – noha a végső döntést az Egyesült Államok Olimpiai Bizottsága volt hivatott meghozni. A végleges döntés az USOC árpilis 14-i ülésén született meg, ahol 1604:797 arányban megszavazták a távolmaradást. A szavazókra a kormány nagy nyomást gyakorolt, és mindent bevetett, hogy „jól szavazzanak”, így a bizottság tagjai csak rosszul jöhetett ki a döntésből, ugyanis vagy a sportolókkal, vagy az elnökkel mentek szembe.

Az USA következő célja az volt, hogy minél több országot állítson maga mellé. Az amerikaiak elérték egyfajta eredményt, ám kevesebb ország sorakozott fel mögójük, mint ahogy azt gondolták volna, mindemellet a Szovjetunió sem vonult ki Afganisztánból. A szovjetek Moszkvában rekordszámú (195) érmet szereztek, a játékok során több rekord is megdőlt, annak ellenére, hogy a szervezés önmagában nem hagyott kívánnivalót, azonban az erős sportnemzetek hiánya néhány versenyszám színvonalán meglátszott. Kijelenthetjük, hogy mindkét fél nyert és veszett egyaránt.

Ahhoz, hogy megértsük, miért is következett be a szovjet bojkott az 1984-es olimpián, számba kell venni még néhány további tényezőt a revánsion túl. Az olimpiát megelőző pár évben sorra folytatott a két fél különféle tárgyalásokat, egyeztetéseket, ahol sorra vették sérelmeiket, kérelmeiket. A két szuperhatalmi fél közötti hangulat eléggé haragos volt, és a rossz viszony fokozódásába belejátszottak további események is. Az egyik jelentős eset, amely tovább fokozta az ellentéteket, Oleg Jermiskin olimpiai attasénak való kinevezése volt.

Miután Jermiskinről tudott volt, hogy KGB-ügynök (több évig szolgált a washingtoni nagykövetségen), így Moszkva vízumkérelmét Washington visszautasította. A helyzet bonyolultságát fokozták Moszkva különféle szervezési óhajai, például, hogy a csapat Aeroflot gépen akart megérkezni, vagy hogy a sportolók az olimpiai falu helyett inkább a Gruzia nevű hajó fedélzetén akartak lakni stb. (A szovjet szervezők így akarták megakadályozni, hogy szovjet sportolók az USA-ban kérjenek menedékjogot.) Ezek a kérések egyébként megvalósíthatók lettek volna, amennyiben a Szovjetunió részt vett volna az olimpián.

A harmadik számottevő tényező, mely gyakran szerepet kapott a tárgyalásokban, a „Ban the Soviets Coalition” nevű szervezet volt. A társaság, amelyet azután hoztak létre, hogy a szovjetek 1983-ban lelőttek egy koreai utasszállító repülőgépet, a szovjetek kizárását tűzte célul az olimpiáról. A szovjetek féltették a küldöttségüket, különösen miután tudomásukra jutott, hogy agresszív kampánnyal kívánják majd meggyőzni a keleti sportolókat a „disszidálásra”, azaz az USA-ban való maradásra.

Mint már fentebb említettük, akkoriban az olimpia mint magánvállalkozásként történő megrendezése nem volt összeegyeztethető az olimpiai chartával. A szovjetek próbálták minél többször hangsúlyozni a charta módosítását, illetve a játékokat profitorientáltként bemutatni. Komoly figyelmet igényel a döntés egyik okaként a biztonsági kockázat. A szovjetek számtalanszor bírálták a biztonsági előkészületeket, és garanciát szerettek volna kapni a sportolók és a sportvezetők testi épségére.

Bármilyen intézkedéseket hajtottak végre Los Angelesben, a szovjeteknek mindig akadt valamilyen kifogásuk a biztonságot illetően. Nem mellékesen meg kell említenünk Konsztantyin Csernyenko színre lépését, aki Jurij Andropovot váltotta a főtitkári funkcióban. Csernyenko szoros kapcsolatban állt Brezsnjyewel, így közvetlenül tapasztalhatta főnöke dühét, mikor Carter elnök bejelentette az amerikaiak távolmaradását a moszkvai olimpiától.

A konfrontáció kezelése végett április végén a NOB Lausanne-ban ülést tartott, ahol a bojkott elkerüléséért folyt a harc. Az ülésen többnyire a szovjet sérelmek kezelése volt a téma. A válságértekezlet utáni sajtótájékoztató pozitív hangnemű volt, azonban a színpad mögött messze nem volt pozitív a hangulat. A Szovjet Olimpiai Bizottság (SZOB) végül május 8-án (ez volt az olimpiai láng New Yorkból való elrajtolásának a napja) bejelentette, hogy távolmaradnak a játékoktól. Az indokok között említették az „adott körülményeket“, a „szovjetellenes kampányt“, a „küldöttség tagjainak épségét“ – miközben a valóságban az egyik legfontosabb ok az volt, hogy a szovjet vezetők tartottak a sportolók nagyszámú disszidálásától.

A hidegháború alatt az olimpiai játékokat nemcsak politikai, hanem hírszerzési okokból is igen nagy figyelem kísérte. Az olimpiai játékokra való felkészülést, és maguknak a játékoknak a megszervezését nagyban megnehezítette, hogy az mindig valamelyik szembenálló fél táborában került megrendezésre. A verseny számos remek lehetőséget kínált a nyugattal való kapcsolattartásra, vagy akár a Nyugatra való szökésre is. Emiatt a szovjet vezetőknek nem volt mindegy, hogy kik, mely sportolók vesznek részt a játékokon. A Szovjetunió oldalán a versenyzőknek a kitűnő sportteljesítményük mellett politikailag is megbízhatónak kellett lenniük, de még így is fennállt a lehetőség egy esetleges disszidálásra. Ennek következtében a politikai rendőrség kiemelt figyelmet szentelt a történéseknek. Ügynöki hálózaton, állambiztonsági szerveken keresztül megpróbálták minél több információhoz hozzájutni a sportolók véleményeiről, esetleges szökési terveikről, illetve a közvélemény hangulatáról. Számos állambiztonsági irat, dokumentum, feljegyzés, jegyzőkönyv, jelentés maradt ránk e korból, sokuk ma már feltárható, de akad még ma is titkosított. Magyarországot érintve a legtöbb állambiztonsági irat éppen az 1984-es olimpiáról származik, aminek az az oka, hogy bár Magyarország részt sem vett rajta, azonban a bojkottban való magyar részvétel igen nagy visszhangot, nemtetszést váltott ki a lakosság körében.

A Los Angeles-i olimpiára minden eddiginél nagyobb figyelmet fordított a magyar elhárítás. Nagy hangsúlyt fektetett az USA-ban élő magyar emigráció terveire és a sajtó tevékenységére. A magyar fél, tartva az esetleges atrocitásoktól, szűkegesnek érezte, hogy kinyilvánítsa aggodalmát a biztonsága érdekében. A tárgyalások során megállapították, hogy számolniuk kell különféle politikai provokációkkal. A KAO (Közigazgatási és Adminisztratív Osztály) az előterjesztés összeállításakor használt különféle hírszerzési iratokat, melyek még nem ismertek, kivételt képez egy május 3-i jelentés, melyet Széki fedőnéven készítettek. A jelentésből megtudjuk, hogy a Ronald Reagan-adminisztráció erőteljes szovjetellenes propagandahadjáratra készül, hogy minél több sportolót disszidálásra bírjanak, s ehhez számos beépített ügynököt fognak felhasználni. A Móri fedőnevű ügynök Széki jelentéséből azt a következtetést vonta le, hogy az Amerikai Egyesült Államok minden lehetőséget megragad majd, hogy az olimpiát felhasználja a Szovjetunió

ellen, és amennyiben a helyzet nem konszolidálódik, a szocialista országok kénytelenek lesznek bojkottálni az olimpiát.

Május közepére szinte biztos volt, hogy Románia kivételével a szovjet tömb országai távol maradnak az olimpiától, így Moszkva után a következő játékok is hiányosak lesznek. Végül hosszas tárgyalások következtében május 8-án Moszkva bejelentette távolmaradását az olimpiai játékoktól. Moszkvát követően a többi szocialista ország is hasonlóan cselekedett. Magyarország távolmaradása a május 14-i politikai bizottság ülésén hivatalosan eldőlt, azonban a MOB csak május 16-án jelentette be bojkottálását.

A bojkott hazai, illetve külföldi fogadtatását a magyar állambiztonság nagy figyelemmel kísérte. Rövid időn belül a belügyminisztérium több jelentést is összeállított a nyugati fogadtatásról. Az elsőt mindjárt 23-án, melyből az tudható meg, hogy a szovjet bojkott mögött a disszidálásoktól való félelem állt. A következő 24-i jelentés szintén megerősíti az elsőt, azon felül kiegészíti azzal, hogy így szeretné Moszkva csökkenteni Reagan választási esélyeit, hogy ne tudjon hivatkozni egy esetleges szovjet-amerikai viszony normalizálására, ráadásul így vennének revánst a moszkvai játékokért.

A magyar közvélemény megdöbbenését és kiábrándultságát jól tükrözték az állambiztonsági csatornákon érkező hírek. A MOB bejelentését követő napon már egyetemi hallgatók tüntetni készülésétől szóltak a különféle jelentések, illetve ezután folyamatosan érkeztek különféle akciókról szóló beszámolók. Demonstrációk szervezése, falfirkálások, matricázás, röplapszórások voltak a legnépszerűbb tiltakozó módszerek az emberek körében. Ez okból a Budapesti Rendőr-főkapitányság június elején nagyszabású nyomozásba kezdett, hogy felderítse azokat, akik politikai tiltakozó nagygyűlésre invitáló lapokat terjesztettek. Június 4-én a Blaha Lujza téren a rossz idő ellenére egy kisebb csoport verődött össze azt várva, hogy valami történjen, végül rendőri felszólításra mindannyian távoztak. Összegzésül a több száz darab szétszórt röplap felhívásának csak kevesen tettek eleget. A „gyanúsítottak” felderítése azonban tovább folytatódott. A nyomozás több irányban folyt, részletesen megvizsgálták a röpcédulák anyagát, ujjlenyomatot vettek róla, ezen felül több embert is ellenőriztek. Sokáig úgy vélték, hogy Egyetemi hallgatók körében kell keresni a tetteseket, azonban felmerült, hogy az ellenzéknek is köze lehetett az akcióhoz. Az ügyben való nyomozást 1986. július. 2-án zárták le. Kiderítették, hogy a röplapok terjesztését Molnár Tamás és Bokros Péter követték el, a rendőrség azonban nem tudott közvetlen bizonyítékot felmutatni ellenük.

Irodalom

- Keresztényi József – Dobor Dezső (2000): *Az olimpiák árnyai*. Budapest: MA-Produkt.
- Keresztényi József (1988): *Kis olimpiatörténet*. Budapest: Gondolat.
- Krauhulcsány Zsolt – Müller Rolf – Takács Tibor (2008): *Állambiztonság és olimpia 1956–1988*. Budapest: L'Harmattan.
- Radványi Benedek (2014): *A kettőtört olimpia*. Budapest: Kék Európa Stúdió.
- Vajda Barnabás (2015): *Hidegháború és európai integráció*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara.

A Selye János Egyetem „Korszerű szemlélet a tudományban és az oktatásban” című VIII. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete. Komárom, 2016. szeptember 13–14., SJE TKK.
ISBN 978-80-8122-188-0 CD-ROM

Tóth Kinga – Simon Szabolcs

A Selye János Egyetemen 2009 őszén rendeztek először hagyományteremtő szándékkal nemzetközi tudományos konferenciát, különféle szekciókban. Azóta minden év szeptemberében megrendezésre kerül a konferencia. A sorrendben nyolcadik konferenciát 2016. szeptember 13–14-én tartották. Jelen írásban a rendezvény *A magyar nyelv és irodalom és a szlovák nyelv és irodalom hagyományai és kilátásai* c. szekciójában elhangzott előadásokról, ill. a konferenciakötet tanulmányairól nyújtunk áttekintést. A szekcióban az alábbi kilenc előadás hangzott el:

Istók Béla – Szerdi Ilona: *A minimalektus, avagy az internetes nyelvhasználat napjainkban*; Papp Vanda: *Fúúhhh...naggggyon – A krémmánia kommentjeinek nyelvi jellegzetességei*; Miklós Gabriella: *Kanonizáció a nyelvtörténetben – pedagógiai szemszögből*; Nagy Natália: *Helyesírási sajátosságok a kárpátaljai magyar tanulók körében*; Simon Szabolcs: *Nyelvi változók a szlovákiai magyar nyelvújzatokban nem értelmiségi adatközlők adatai alapján*; Vitézová Eva: *Možnosti využitia projektového vyučovania na hodinách literatúry*; Benčatová Ľudmila: *Komunikácia a textová syntax v školskej praxi*; Bujdosóné Papp Andrea: *Szövegélményeink közössége*; Šenkár Patrik: *Život a publicistika Petra Pavla Donáľa v Slovenskom týždenníku a Našich snahách*.

Istók Béla és Szerdi Ilona nagyon aktuális témát vetett fel, tanulmányuk a netnyelvet veszi górcső alá. Már a cím – *Az internetes nyelvhasználat napjainkban: di(gi)glosszia, minimalektus, netsztenderd?* – sokat sejtet a tárgyköréről. Az interneten történő kommunikáció (szituációtól és kontextustól függően) az írott- és a beszélt nyelv mezsgyéjén mozog. A szerzők a szakszerű elméleti alapozás mellett egy kutatás eredményeiről is beszámolnak. Az online kérdőíves kutatás eredményeinek elemzéséből látható, hogy a technikai fejlődés milyen nagy hatással van a nyelvi változásokra is. A témában fellelhető magyar nyelvű szakirodalom a 2000-es évek közepén kezdett megsokasodni. Láthatjuk, hogy az elmúlt évek során méginkább elterjedt az internet használata, ezáltal pedig megváltozott az emberek (főleg a fiatalok) netnyelvről való gondolkodása is. Mint az a tanulmányból kiderült, egyre többen ismerik fel a netnyelv szerepét a mindennapokban, annak előnyeit, hiszen tömörségével, gazdaságosságával, emotikonok használatával és az ékezetek elhagyásával érvényesül benne a beszélt nyelvi kommunikáció sebességére való törekvés.

Papp Vanda a konferencia rendszeresen visszatérő előadója. A nagyon expresszív, figyelemkeltő *Fúúhhh...naggggyon – A krémmánia kommentjeinek nyelvi jellegzetességei* (93–103) című tanulmányában az internet nyelve, az ún. *netspeak* egy sajátos műfajának, a *kommentnek* a nyelvi jellegzetességeivel foglalkozik, meghatározott korpusz alapján. A szerző megállapítja, hogy ennek a sajátos online kommunikációs formának a jellemzőivel újabban több szerző is foglalkozott, külön monográfiát szentelve a témának (Susan Herring, David Crystal, Bódi Zoltán, Érsok

Nikoletta, Veszelszki Ágnes). A tanulmányból megtudhatjuk, statisztikailag adatható, hogy például az érzelmek kifejezésének legjellemzőbb módja a bejegyzésekben az emotikonok használata. Ehhez képest elenyészően kevés a halmozott felkiáltójel, betűhalmozás, nagybetűs írásmód használata. A vizsgálat tárgyát képező kommentekre érvényesek a korábbi megállapítások, hogy egyaránt mutatnak írott és beszélt nyelvi sajátosságokat.

Miklós Gabriella tanulmánya (75–82) azt a benyomást kelti, hogy a nyelvtörténeti témakör középiskolai tanítása a kanonizáció hatására túlságosan megállapodott. A szerző, természetesen, nem kérdőjelezi meg a témakör oktatásának jelentőségét, ugyanakkor árnyaltan bemutatja azt is, hogy a szövegelemlek tárgyalása hogyan jelenik meg a kerettantervekben, ill. kimeneti követelmények szintjén az egyes oktatási fokozatokban. Az írás a nyelvtörténeti témakörben oktatott szövegek átgondolását kísérli meg, pedagógiai szempontból. A szerző a nyelvemlékeket érintő meglévő hagyományokat megvizsgálva újabb szövegek tanításának szükségessége mellett érvel.

Nagy Natália: *Helyesírási sajátosságok a kárpátaljai magyar tanulók körében* (83–92) egy felmérés eredményeit teszi közzé. A helyesírás tanításával kapcsolatos kérdések, ahogy a szerző megállapítja, „központi helyet foglalnak el az anyanyelv, az anyanyelvi grammatika tanításában, s örökké aktuálisak” (83. oldal). A szerző arra a kérdésre kereste a választ, hogy a kárpátaljai magyar környezetben élő tanuló milyen helyesírási sajátosságokkal rendelkeznek, ezenkívül arra is, hogy a kettősnyelvűség hogyan befolyásolja a magyar fiatalok normaszzerű írását. A szerző megállapítja, hogy a kárpátaljai iskolákban a tanterv egyetlen órát sem irányoz elő a helyesírási készségek fejlesztésére, csupán a nyelvi ismeretek átadása mellett a nyelvtanórákon van erre lehetőség. Mindez természetesen megnehezíti mind a tanár, mind a tanuló munkáját.

Simon Szabolcs tanulmánya szlovákiai magyar kontaktusváltozatok használatának, elterjedtségének kérdését vizsgálja (*Nyelvi változók a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban nem értelmiségi adatközlők adatai alapján*, 104–116). A szociolingvisztikai tanulmányban a szerző egy kérdőíves kutatás eredményeit teszi közzé. Egyrészt arra a kérdésre keresi a választ, hogy a korábbi – csaknem két évtizeddel ezelőtti – állapothoz képest mennyiben változott a vizsgált nyelvi elemek „státusza”, másrészt azzal foglalkozik, hogy tapasztalható-e eltérés a szóban forgó nyelvi elemek használatában, megítélésében értelmiségi – nem értelmiségi adatközlők viszonylatában. A kutatás alapját képező terepmunka csallóközi településen valósult meg. A szerző egyebek mellett megállapítja: „Az adatközlők magyar nyelvbeli magabiztosabbá válása több tényező összhatásának az eredménye, elsősorban az erősödő magyarországi és határon túli magyar gazdasági, kulturális, társadalmi és politikai valamint személyközi kapcsolatok intenzívebbé válásáé” (115).

Vitézová Eva szlovák nyelvű tanulmánya egy innovatív tanítási módszer, a projekt módszer alkalmazásának lehetőségeit elemzi (A projekt módszer lehetőségeinek kihasználása az irodalomórákon). A szerző szerint ezzel a tanítási módszerrel rávezethetjük a diákokat a komplex problémamegoldásra, miközben kooperatív munkával szereznek tapasztalatokat és jártasságokat az élet egyéb területein is. Így, a klasszikus magyarázó (tisztán teoretikus) módszerrel ellentétben a diákokat aktivitásra ösztönözzük, ezáltal nem csupán passzív befogadói lesznek az adott tan-

anyagoknak, hanem cselekvés, kutatás útján sajátíthatnak el új dolgokat, a nekik megfelelő módszerrel, saját tempójukban. Amellett, hogy ezen módszerrel jobban felkelthetjük a tanulók érdeklődését a különféle témák iránt, nem utolsó az a szempont sem, hogy eközben kulcskompetenciákat is fejlesztünk. A tanulók megtanulnak csapatban dolgozni és egymással hatékonyan kommunikálni, ugyanakkor önállóságukat is fejlesztjük. A módszer, természetesen, hatással van a tanári munkára is. A felkészülésben többletfeladatot jelent, emellett a tanórai munka újszerű vezetését is. A szerző a módszer lényegét példán keresztül is bemutatja, így az olvasó élményszerű képet is kap a módszerről.

Benčatová Ľudmila tanulmánya a szlovák nyelvtan és annak tanítása világába kalauzolja az olvasót. Az írás témája a *Kommunikáció és a szövegtan az iskolai gyakorlatban*. Mint azt a tanulmányból megtudhatjuk, a szövegszintaxissal a múlt század 60/70-es éveiben kezdtek el behatóbban foglalkozni a nyelvészek. Benčatová diákok fogalmazásait elemzi a szöveg szerkezetének szempontjából. A tanulmány megírásához empirikus anyagként 160 fogalmazást elemzett, 5. ill. 8. osztályos tanulók munkáit. A vizsgált korpusz szlovák anyanyelvű és szlovák másodnyelvű diákok szövegeit egyaránt tartalmazta. Ezáltal betekintést nyújt az alapiskolás tanulók fogalmazásainak szerkezeti kérdéseibe (architektonikájába). A szerző elsősorban azt vizsgálta meg, hogy milyen típusú konnektorok a leggyakoribbak a fogalmazásokban a szövegkohézió biztosítására. A szerző arra a következtetésre jutott, hogy van még javítanivaló az oktatásnak ezen a területen is, hiszen a gyerekek nem túl kreatívak a szlovák anyanyelvű szövegek megírásában sem. A legutóbbi PISA-eredmények ezt a vélekedést megerősítették. A tanulók a kutatási eredmények alapján gyakran követik el a szóismétlés vétségét, illetve kevés szinonimát használnak. Említést érdemel az is, hogy a szerző szerint a tankönyvek minősége hagy némi kivetnivalót e tekintetben. Így a pedagógus feladata pótolni a hiányosságokat, a tankönyv mellett esetenként más segédeszközöket is felhasználva.

Bujdosóné Papp Andrea *Szövegélményeink közössége* című írása (48–57) az irodalomtudomány területeire vezet át. A dolgozat filozofikus jellegét az elméleti kérdések okfejtései jelentik. A szerző jó néhány aktuális kérdést feszeget korunk irodalomtanításáról, ill. a kapcsolatos problémákról és a lehetséges megoldásokról. Kiindulási pontnak tekinti napjaink megváltozott olvasási igényeit és a felnövő generációknak a korábbiakétól merőben másfajta világnézetét. Bujdosóné Papp Andrea felveti azt a kérdést is, hogy az oktatásban egyre kevésbé kerül előtérbe az olvasott művek szövegélménye. Ezzel a ténnyel az irodalom oktatásának is számolnia kellene, hiszen a cél mindig ugyanaz – jó olvasót nevelni – csupán a módszerek változnak. Változatlanul fontos lenne az élményszerűség elvének fokozottabb érvényesítése az oktatásban, ugyanakkor az is hogy a tananyag a kortárs irodalomra is kiterjedjen, hiszen annak nyelvi és egyéb sajátosságai az olvasóvá nevelés célját elősegíthetik.

Šenkár Patrik, a Selye János Egyetem Tanárképző Kara docensének szlovák nyelvű tanulmánya *Život a publicistika Petra Pavla Dovála v Slovenskom týždenníku a Našich snahách* (Peter Pavol Dovál élete és publicisztikája a *Slovenský týždenník* és a *Naše snahy* folyóiratokban) címmel jelent meg. A tanulmány első része a két folyóirat szerkesztésének és kiadásának körülményeivel foglalkozik, bemutatja tartalmukat és nem utolsó sorban feltárja megszűnésük okait. A szerző a *Naše snahy* című folyóiratot behatóbban tanulmányozza, hiszen ez közvetlenül összeköthető

Peter Pavol Dovál' nevével. Dovál' ugyanis ígéretet tett arra, hogy Ján Kmeť halála után folytatja a megkezdett munkát. Ekképpen a *Naše snahy* akár a *Slovenský týždenník* egyfajta folytatásaként is értelmezhetjük. A továbbiakban Peter Pavol Dovál' életéről és munkásságáról olvashatunk. A tanulmány szerző demonstrálja, mennyire sokoldalú személyiségről van szó; Dovál' egyebek mellett ügyvéd, újságíró és képviselő is volt, hogy csak néhányat említsünk betöltött tisztségei közül. Aktívan részt vett a közéletben, először Romániában, majd Pozsonyba költözése után Szlovákiában is. Publicisztikai témái is nagyon változatosak, miközben a szerző mindig szem előtt tartotta a szlovák nemzeti érdekeket. Mint romániai születésű szlovák, a nemzet összetartozását, megmaradását és haladását haláláig szívügyének tekintette, ahogy a tanulmány szerzője írja, Dovál' „[p]rizvukuje sebaurčovanie právo národov. K vlastnej národnosti je objektívny; sám sa charakterizuje ako jednotliviec nesmierne mizivej menšiny. [...] Je zástancom postupu, pokroku, sily a slobody, veď v jeho chápaní Slováci v Rumunsku nie sú stvorení na otrockí život.” (121; A nemzetek önrendelkezési jogát hangsúlyozza. Saját nemzetiségével kapcsolatban elfogulatlan; önmagát egy végtelenül elenyésző kisebbség tagjaként jellemzi. [...] A fejlődés, haladás, az erő és a szabadság elkötelezettje, hiszen az ő értelmezésében a romániai szlovákok nem rabszolgaéletre teremtettek »a szerzők fordításában«).

Horváthová Kinga – Szőköl István: *A pedagógiai kommunikáció*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2016. ISBN 978-80-8122-175-0

Kanczné Nagy Katalin

A kommunikáció kapcsán egy rendkívül összetett, sok tényezőből álló, folyamatosan fejlődő, állandó és változó elemeket egyaránt tartalmazó, emberi létünk alapjait magában foglaló jelenséggel állunk szemben, mely iránt senki sem marad közömbös. Sokszor szidjuk, mert azt gondoljuk, az életben való boldoguláshoz elegendő csupán jól kommunikálni, s ha ezt a képességünket nem érezzük elég jónak, máris csökkent értékűnek, lúzernek hisszük magunkat azokkal szemben, akik kevesebb tudással, kisebb felkészültséggel, ám jó kommunikációval elének kerülnek az élet valamely területén.

Otthonainkban küzdünk a médiák gyermekekre ártó kommunikációjának hatásai ellen: próbáljuk szűrni az információáramlást, törekszünk megmagyarázni azokat, hogy nagy károkat ne okozzanak a fejlődő lelkekben, vagy szorongó tehetetlenséggel félrenéző magatartást tanúsítunk. Ugyanakkor mindannyian élvezzük korunk technikai vívmányainak előnyeit: a televízió, az internet szórakoztat, a magány, a fáradtság feszültségét oldja, rengeteg hasznos ismerethez, információhoz juthatunk általuk, távolságokat tudunk áthidalni, kapcsolatokat fenn- és megtartani, vagy akár létrehozni is. Ennek kényelmét már bizony nehezen adnánk fel.

Az iskolákba is bekerültek a virtuális eszközök. Egy részük legálisan az ismeretek megszerzését, a tudás fokozását kívánják szolgálni. Más részük a házirendet megszegő módon, de vitathatatlanul jelen vannak az osztályterekben, s konfliktushelyzetek kialakulását eredményezik nevelő és diák között. Tényként kell kezelnünk azt is, hogy a digitális kommunikáció megváltoztatta mind az írásos, mind a szóban történő anyanyelvhasználatot. Kétségtelenül hatott a gyermekek közötti kapcsolatok működésére, módosította azokat, új formákat hozott létre. A verbális kommunikáció látott, hallott helytelen formái beépülnek a gyermeki személyiségbe. Háttérbe szorulnak a szociális kontaktusok, s ez elbizonytalanodást, gyakran devianciát okoz. Csökkent a kivárási feszültségének elviselése, a tanulók mindent gyorsan akarnak kapni: feladatot, utasítást, választ, jutalmat, figyelmet... Mindez a nevelés összes színterén napi szintű kihívások elé állítja a pedagógusokat. Joggal állíthatjuk tehát, hogy a kommunikáció az iskolák számára a XXI. század egyik legnagyobb kihívását jelenti.

E könyv szerzői arra vállalkoztak, hogy saját szakmai tapasztalatukra építve, a problémát értő módon kezelve nyújtsanak segítséget az olvasónak. A kommunikáció témakörének rendszerszemléletű bemutatásával értelmezést nyer maga a fogalom, s annak, e munka középpontjába állított, mára már önálló kutatási területet képező része, a pedagógiai kommunikáció.

A kommunikáció értelmezésének sokoldalú bemutatásával a szerzőpáros nem titkolt célja, hogy e témában további megismerésre, elmélyülésre sarkallja az olvasót, hiszen a fogalom teljes körű tisztázása messze túlhaladja e munka kereteit. Izgalmas összefüggéseket tárnak azonban elének azzal, hogy a bemutatásra kerülő egyes irányzatok szempontjából keresik, kötik, magyarázzák a kommunikáció kap-

csolatát a pedagógiával. Így tágitják, szinte észrevétlenül, perspektívánkat, s eljuttatnak minket olyan kapcsolatok észrevételéhez, melyekről eddig is volt tudásunk, de ilyen összefüggésben még nem gondoltunk rájuk.

A monográfia legnagyobb terjedelemben a pedagógiai kommunikáció sajátosságaiával foglalkozik. Itt tovább mélyül a kommunikáció nevelésbe való beágyazottságának feltárása. A pedagógiai kommunikáció feladatainak, típusainak, csatornáinak, ill. színtereinek gyakorlati hasznosság szempontjából történő bemutatásai további alkalmat nyújtanak az osztálytermi szituációkban való alkalmazhatóságuk elemzésére.

Önálló fejezetben elemzi a könyv a pedagógiai kommunikáció két nagy csatornáját: a verbális és a nonverbális megnyilvánulásokat. A szóbeli kommunikáció kifejtésében a tanítási órákon – nem csupán a tanár, hanem a diákok szempontjából is használt – kifejezési formák bemutatása történik meg. Az elméleti háttér áttekintése után tanulságos és értékes kutatási eredményekkel találkozhat az olvasó, melyek jó lehetőséget nyújtanak saját beszédhasználatunk kritikai elemzésére, ill. saját neveltjeink kommunikációjának tudatos megfigyelésére, s mind ezek által munkánk szakmai színvonalának növelésére. A nonverbális kommunikáció pedagógiai szempontú elemzésénél a paralingvisztikai és az extralingvisztikai jelzések körülményeként bemutatásával találkozhatunk, melyeket ismét egy vizsgálat hoz közelebb a nevelési gyakorlathoz.

A szerzők munkájukban nem hagyják el a kommunikációban bizony gyakran bekövetkező zavarok áttekintését sem. Foglalkoznak mind a pedagógus, mind a gyermek személyiségében gyökerező problémák feltárásával, ill. a nevelő-nevelt viszonyban fellelhető zavarok elemzésével egyaránt. Könyvüknek mintegy szintézisét adja az utolsó fejezet, melyben a pedagógus kommunikációs kompetenciakészletét vázolják fel: személyiségének jellemző vonásait mutatják be, a tanári szereppel járó viselkedésformákat elemzik, a nevelési stílusok szerepét boncolgatják.

Horváthová Kinga és Szőköl István jártasságát a kommunikáció pedagógiában betöltött szerepe terén jól szemlélteti a téma széleskörű szakirodalmi háttérének elemző bemutatása. Elkötelezettségük pedig oldalról oldalra tetten érhető a kommunikáció elméletének nevelési gyakorlatba való átültetése révén.

Jó szível ajánlom tehát e művet mindazoknak, akik pedagógiai munkájukat mélyíteni szeretnék, s azoknak is, akik az embernevelés tudományát még csak most szívják magukba. Hiszen mindannyiunk számára fontos az utánunk következő generáció, akik által a jelenben építjük a közös jövőnket. Mindezért különösen lényeges, hogy nevelőink korunk kommunikációs kihívásainak (is) meg tudjanak felelni. A válaszokat azonban csak folyamatos kereséssel lelhetjük meg. Ebben nyújt segítséget e könyv. Tartalmas töltekezést, és sok jószándékú elgondolást kívánok minden kedves olvasónak!

Puskás Andrea: *The Challenges and Practices of Teaching Young Learners*.
Komárom: Selye János Egyetem, 2016. ISBN 978-80-8122-178-1

Petres Csizmadia Gabriella

Puskás Andrea angol nyelvű monográfiája, *The Challenges and Practices of Teaching Young Learners* (A fiatal nyelvtanulók oktatásának kihívásai és gyakorlata) címmel 2016-ban jelent meg a Selye János Egyetem gondozásában. A monográfia az általános iskola alsó tagozata tanulóinak nyelvtanítási, tanulási kihívásaival, megvalósításával és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik. A monográfia két részre tagolódik. Az első rész egyfajta elméleti keretet nyújt a megadott célcsoport nyelvoktatásával kapcsolatban. Definiálja a kisiskolás nyelvtanulót, meghatározza tanulási specifikumait, igényeit és hangsúlyozza az egyéni megközelítés fontosságát a kisiskolás fejlődési jellemzőinek figyelembe vételével. A második rész konkrét gyakorlatokat, játékokat és feladatokat sorakoztat fel, amelyek célja, hogy az olvasó sikeresen alkalmazza azokat az angol nyelvórán.

A kiadvány kilenc fejezetből áll. Az első fejezet, amellyel, hogy tisztázza, mit is jelent a fiatal nyelvtanuló fogalma, összefoglalja az általános iskola alsó tagozatos nyelvtanulójának legfőbb jellemzőit, különös hangsúlyt fektetve a kreativitásra, játékoságra és a képzelőerőre.

A második fejezet a fiatal nyelvtanulók oktatásának általános megközelítéseiről ír. Ebben a részben megtudhatjuk, mik azok a szempontok, amiket a nyelvórára való felkészülésnél mindenképpen szem előtt kell tartani. A fejezet végén hasznos tanácsokat találunk arra vonatkozóan, milyen konkrét feladatok, gyakorlatok alkalmasak e célcsoport számára, pl. rendkívül hasznosak a mozgásos játékok, a kommunikáció és a hallás utáni szövegértés.

A harmadik fejezet azt a kérdést válaszolja meg, hogy vajon szükséges-e tankönyvet alkalmazni a fiatal nyelvtanulók esetében. A kérdés természetesen nem olyan egyszerű, hogy igennel vagy nemmel megválaszolható legyen. Puskás Andrea felhívja a figyelmet a tankönyvhasználat előnyeire és hátrányaira is, a helyes tankönyvválasztás fontosságára, annak legfőbb kritériumaira, valamint a tankönyv adaptálásának, a célcsoport igényeihez való testreszabásának szükségességére.

A könyv negyedik fejezete a szókincsbővítéssel és a szókincs tanításával foglalkozik. Olyan kérdésekre kapunk választ, mint például: Milyen szókincsekre van szükség? Milyen mennyiségű és jellegű szókincset képes befogadni a fiatal nyelvtanuló? Melyek a szókincs tanításának leghatékonyabb módszerei?

Az ötödik fejezetben a nyelvtan tanításáról olvashatunk. A szerző kiemeli, hogy a nyelvtani kategóriák elvontsága és a fiatal nyelvtanuló fejlődési jellegzetességei szinte teljesen kizárják a hagyományos, direkt nyelvtanítási módszerek alkalmazását, mint például a nyelvtan-fordító módszer. A nyelvtani szerkezetek kiemelése, metalingvisztikai fogalmak használata a fiatal nyelvtanuló érdeklődésvesztéséhez vezethet. Sokkal hatékonyabbak a kommunikációs játékok és a nyelvtan kontextusba helyezése.

A hatodik fejezet abból a megállapításból indul ki, miszerint a játék a fiatal nyelvtanuló alapvető, ösztönös ismeretszerzési formája. Amellett, hogy megismerked-

hetünk az idegennyelv-oktatásban használatos játékok különböző típusaival, gyakorlati tanácsokat is kapunk ezen játékok alkalmazásához.

A hetedik fejezet a drámapedagógiai technikák, gyakorlatok idegennyelv-oktatásban tapasztalt előnyeiről szól. A fiatal nyelvtanulók esetében ezek a technikák rendkívül hatékonyak, motiválóak, hiszen a nyelvtanuló egyik legfőbb igényét elégítik ki: a mozgásra való igényt.

A fiatal nyelvtanulók értékelésének kérdése az egyik legvitatottabb téma az idegennyelv- oktatás módszertanában. Az 1-től 5-ig terjedő értékelési skála nem mindig alkalmas a nyelvtanuló által elvégzett munka, teljesítmény értékelésére. A monográfia szerzője rendkívül hasznos tanácsokat sorakoztat fel az értékelési eljárással kapcsolatban, pontokba szedi a legfőbb értékelési szabályokat és szempontokat.

Talán a könyv utolsó fejezete a leghasznosabb a gyakorló tanárok számára. A szerző konkrét gyakorlatok tárházát hozta létre, melyből bármely pedagógus szabadon meríthet. A feladatgyűjtemény magán viseli az előzőekben felvázolt elméleti keretet és gyakorlati tanácsokat. Megtalálható itt a mozgásos játék, drámatechnikát alkalmazó feladat vagy játékos nyelvtani gyakorlat. Olyan gyakorlatok ezek, amelyek figyelembe veszik a fiatal nyelvtanuló tanulási specifikumait, fejlődési jellemzőit és igényeit.

A monográfia legfőbb üzenete, hogy a tanuló tanulási folyamatának elősegítése, a kiegyensúlyozott, stressz mentes és kreatív tanulási környezet létrehozása, a motiváció, az érdeklődés felkeltése sokkal fontosabb és hatékonyabb a nyelvi szerkezetek célirányos közvetítésénél.

A *The Challenges and Practices of Teaching Young Learners* című monográfia bátran ajánlható minden olyan tanár, oktató, szülő vagy érdeklődő figyelmébe, aki a fiatal nyelvtanulók témában érintett, akit érdekel a téma elméleti háttere, vagy aki éppen a gyakorlati tanácsokra, feladatokra, játékokra kíváncsi.

Ivan Šedivý: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014. ISBN 978-80-7422-302-0

Szarka László

Az 1914–1918. évi Nagy Háború centenáriuma alkalmából Csehországban is sorra jelennek meg a levéltári alap kutatásokra épülő fontos munkák.¹ Ivan Šedivý, a cseh történetírás közép- és modernizációjának egyik legismertebb személyisége, aki éveken át vezette a Cseh Tudományos Akadémia Masaryk Intézetét, s aki jelenleg a Károly Egyetem Cseh Történelmi Intézetének igazgatója, több könyvben és számos tanulmányban vizsgálta a cseh nemzeti fejlődésben meghatározó első világháború időszak történetét. Ezzel együtt a Nagy Háború 20. századi cseh interpretációiban inkább szűkítő, a világméretű konfliktust a csehszlovák állam létrejöttét közvetlenül megelőző, kiváltó eseménysorként bemutató megközelítések domináltak. Ebből a szempontból is fontos áttörésnek tekinthető Šedivý munkája. Már a bevezető részben is jelzi, hogy nem véletlenül tekinthetünk a háborúra mint a „a tegnap és a holnap világa közötti kapocsra”. Mert miközben az 1914-ben kirobbant konfliktusban résztvevő hatalmak csak fokozatosan tisztázták, milyen politikai nyereségek származhatnak egy ilyen minden tekintetben páratlan háborúból, rövid időn belül kiderült, hogy a szembenálló nagyhatalmi szövetségek küzdelmében a faji, nemzeti, civilizációs értékek konfliktusa mellett a világ és Európa újrafelosztásának, újrendezésének a lehetősége körvonalazódott. A totális háború milliós nagyságrendben mobilizálta a férfinépeket, s alakította át a hátszország gazdasági termelését a frontszükségletek kiszolgálására, emelte be a nők millióit a hadigazdálkodás rendjébe. A 70 milliónál több mozgósított katonából az antant szövetség oldalán 5,4 millió, a központi hatalmaknál pedig valamivel több, mint négy millió volt az elesettek, sérültek, betegség következtében meghaltak száma. Emellett kezdettől fogva kiélezett ideológiai és lélektani háborúnak is tekinthetjük az 52 hónapon keresztül tartó pusztítást. A sajtó, a művészetek, de még az egyházi életben is soha nem látott mértékben teret nyert a nacionalista propaganda, amely egyrészt kezdettől fogva fenntartotta az ellenség iránti gyűlöletet, másrészt megpróbálta a saját nemzeti céloknak megnyerni a nemzeti társadalmakat és szövetségeseiket.

Šedivý öt részre osztott munkájában előbb azt vizsgálja, hogy a cseh többségű, de közel negyven százalékban németek által lakott Cseh- és Morvaországban, illetve a relatív német többségű Cseh-Sziléziában miért zajlott le a mozgósítás viszonylag zavartalanul. A 17. század közepe óta a Monarchia „örökös tartományaiként” számon tartott területeken a 19. században ugyan egymást érték a cseh-német nyelvi, iskolai konfliktusok, a szarajevói merénylet után általánossá vált háborús pszichózis átmenetileg háttérbe szorította ezeket. A második rész felsoro-

¹ Pl. Proks, Petr: *Habsburkové a Velká válka (1914–1918)*. Praha: Naše vojsko, 2011; Kvaček, Robert: *První světová válka a česká otázka*. Praha: Triton, 2013; Kučera, Rudolf: *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013; Emmert, František: *Českoslovenští legionáři za první světové války*. Praha: Mladá fronta, 2014; Eduard Kubů – Jiří Šouša: *T. G. Masaryk a jeho c. k. protivníci. Československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uherskou diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915–1916)*. Praha: Karolinum, 2015.

lásszerű áttekintést nyújt a balkáni szerb, az Oroszországgal szembeni keleti, galíciai, majd az erdélyi román, és az Isonzó-menti, doberdói olasz frontokon a közös hadsereg, illetve az osztrák Landwehr részeként harcoló cseh, cseh-német alakulatok tevékenységéről. Külön kitér az orosz fronton előforduló átállásokra, amelyek mögött szerinte elsősorban nem a szláv szolidaritás, illetve az orosz részről gyakori szláv propaganda hatása volt a döntő, hanem a reménytelen katonai, ellátási helyzetekben a túlélés egyedüli lehetőségét a megadásban látó katonák és parancsnokaik döntése. Így például a 28-as prágai gyalogos ezred megadásának a – Monarchia-szerre erős csehellenes hangulatkeltésre felhasznált – történetét. Šedivý szerint a 90 százalékból álló prágai ezred az oroszok 1915 eleji magyarországi betörését követően az orosz alakulatok bekerítő hadművelete és saját hibás parancsnoki döntések következtében került reménytelen helyzetbe, ahol a többség a megadást választotta. Ezzel cáfolja azokat a legendákat, amelyek a meteoszlopban zeneszórá az oroszok átálló prágai ezred árulásán keresztül a megbízhatatlanság negatív mítoszával tudatosan bizalmatlanságot szítottak a csehek ellen. Mint ahogy azokat a csatákat is bemutatja, ahol a csehszlovák hadifoglyokból 1916–1917 során előbb Oroszországban, majd Olasz- és Franciaországban felállított cseh légiók bevetésére, az estenként a két táborban egymás ellen harcoló cseh alakulatok testvérháborúira. Ugyanakkor a caporettói áttörést követően az egymást követő sikertelen piavei csatákban gyakran a cseh többségű ezredek viselkedtek a leghősiesebben.

Šedivý könyvének legfontosabb hozadékát azonban harmadik-negyedik részben leírt lojalitás-problémáknak, a külföldi és otthoni ellenállás működésének az elemzése, illetve a hátszág gazdaságának, mindennapjainak, a katonacsapadok, árvák gondozásának, illetve a cseh értelmiségiek magatartásának, a cseh kulturális és oktatási életnek szentelt részek jelentik. A csehellenes hangulatkeltés felerősödése részben összefüggött azzal, hogy a háború kitörésekor felfüggesztett birodalmi gyűlés hiányában a cseh politikai pártok sem tudták az erős katonai cenzúrát áttörve szabadon kifejteni véleményüket. Ráadásul az oroszországi csehek által már 1914 augusztusában megszervezett Česká družina, később pedig a hadifoglyokból létrehozott légiók katonai fellépése, valamint a Masaryk vezetésével 1915 elején létrehozott és hatékony politikai propagandamunkát kifejtő külföldi csehszlovák politikai emigráció, a Karel Kramář körül szerveződött prágai „Cseh Maffia” a ténylegesnél is veszélyesebb színben tüntette fel a csehek Monarchiával szembeni fellépését. A könyv a korabeli tartományi, birodalmi rendőrségi és egyéb jelentések alapján részletesen bemutatja, hogy 1917 májusáig, a birodalmi tanács újbóli összehívásáig valójában a cseh pártok sajátos aktivista magatartást, a tartományi és az országos hivatalokkal való szoros együttműködés alternatíváját részesítették előnyben. A vezető cseh politikai pártok egyezsége alapján 1915 novemberében a dualista berendezkedést elfogadó, csupán a közigazgatás decentralizációját és alkotmányos reformokat követelő közös programot fogadtak el (184–186).

A cseh közéletben – a számtalan császártámogató, lojális megnyilvánulás ellenére – folyamatosan erősödtek a nacionalista tendenciák. Ezeket a besúgók és a rendőrség akciók által regisztrált utcai megnyilvánulásokon túl a cseh művészek – pl. a költő Josef Svatopluk Machar, Jaroslav Kvapil, a Cseh Nemzeti Színház igazgatója vagy éppen az írásai miatt két évre börtönbe zárt Viktory Dyk – versei, írásai

fejezték ki a legjobban. Akadtak jópáran, köztük pl. František Xavér Šalda, aki a magyarországi nyugatosok többségéhez hasonlóan következetes pacifista álláspontot képviselt. A cseh, illetve a csehországi német írók többsége azonban 1916-ig továbbra is a birodalom iránti lojalitást választotta (266–281). Ezért számított igazi szellemi fordultnak a 222 cseh író által aláírt 1917 májusában a cseh parlamenti képviselőkhez intézett felszólítás, amely a „csehszláv nemzet” nevében – félretéve az addig kötelező hűségnyilatkozatok formuláit – a minél teljesebb nemzeti szabadság megvalósítását követelte.

A háború utolsó éveivel foglalkozó záró fejezetben a szerző annak okait vizsgálja, miért vált a fiatal Károly császár és király minden átalakítási elképzelése és különbéke terve illuzórikussá, megvalósíthatatlanná. Hogyan tudták felhasználni a Monarchia nem domináns nemzetei a győztes hatalmak által felkínált lehetőséget, s miként hozták létre saját etnikailag sokszínű nemzeti államaikat. Mindezt annak az önmagában demokratikus elvnek, a nemzeti önrendelkezésnek a nevében, amelynek lehetőségétől a Csehszlovákiához, Lengyelországhoz, Jugoszláviához, Magyarországhoz, Romániához került közel hatmillió németet és a Magyarország új szomszédjaihoz került közel hárommillió magyart a háborút követő döntéssorozatban tudatosan megfosztottak.

A korabeli eredeti fényképekkel illusztrált, gazdagon jegyzetelt könyv legfőbb érdemét a minden kérdésében tárgyilagosságra törekvő elemzés jelenti. Az első világháború emlékezetében jórészt máig az érintett győztes és vesztes nemzetek szembenálló pozíciói a meghatározóak. Šedivý szerint sokáig nehezen fenntartható az a téves képzet, miszerint „a Nagy Háború valójában csupán a csehszlovák állam kialakulásának egyfajta kulisszája” lett volna. A cseh légionárius hagyományok forradalmi romantikája jórészt eltakarja a pokoli szenvedésekkel, civil áldozatokkal együtt a tízmilliót is meghaladó emberveszteséggel járó világméretű konfliktus tényleges történelmét, s úgy épül be a cseh történelmi közgondolkodásba, hogy a rövidlátó nacionalizmus képleteit tartósítja, s ezzel a történelem kutatásának kritikai funkcióját és értelmét vonja kétségbe.

Lőrincz Julianna: *Morfológia. Szófajtani és alaktani alapismeretek*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2015, 190 p. ISBN 978-80-8122-131-6

Lőrincz Julianna: *Jelentéstani alapismeretek*. Komárom: Szakképző és Felnőttképzési Intézet, 2015. 176 p. ISBN 978-80-970011-8-6

Takács Henrietta

Az ismertetésben bemutatott kiadványok szerzője Lőrincz Julianna, a komáromi Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója.

A *Morfológia. Szófajtani és alaktani alapismeretek* című tankönyve elsősorban az egyetem alapképzésében részt vevő elsőéves magyar nyelv és irodalom szakos hallgatóknak készült. A szófaj- és alaktani tudnivalók rendszerezéséhez A magyar nyelv könyve (Budapest: Trezor Kiadó, 2007) és a Magyar grammatika (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000) c. forrásmunkákat használta fel a szerző, tehát tankönyve egy modernebb szemléletű klasszikus nyelvtanra épül.

A kiadvány 21 fejezetből áll. A segédlet szerkezetét és felépítését ismertető bevezető rész után a *Grammatika (nyelvtan)* (11–12) című fejezettel indít a szerző, melyben elhelyezi a szófajtant és az alaktant a nyelvtani területek rendszerében, majd felsorolja és röviden jellemzi az egyes grammatikai szakterületeket. A *nyelvi egységek szinteződéséről* (13) szóló rövid részben ezután táblázatba rendezve bemutatja az egyes nyelvi szinteket. A következő, *Az alaktan alapfogalmai* (14–19) című fejezetben a morféma fajtáival foglalkozik, miközben meghatározza a szótan és a szó fogalmát.

A tankönyv egyik érdemi részét A *szófajok* című fejezet alkotja. Lőrincz Julianna a magyar nyelv szófaji rendszerét A magyar nyelv könyve, ill. a Magyar grammatika szerint is ismerteti, de a későbbiekben azonosíthatóan a *Magyar grammatikában* ismertetett csoportosítást alkalmazza. Tankönyvében a fő hangsúlyt természetesen az önálló mondatrészi funkciót betöltő alapszófajokra helyezi. Az ige, a főnév és a melléknév részletes áttekintése után a vizsgált szófajok tótani kérdéseivel, ragozási paradigmáival és mondatbeli szerepével foglalkozik. A feldolgozott ismereteket táblázatokkal teszi szemléletesebbé. Ezt követően az alapszófajokat helyettesítő névmásokat, az átmeneti szófajokat alkotó igeneveket, ill. az utolsó tulajdonképpeni szófajt, a határozószót tárgyalja részletesen.

A tankönyv következő két fejezetében A *viszonyszók* (99–117) és A *mondatszók* (123–127) szóosztályába tartozó szófajokat mutatja be. A viszonzókön belül a toldalékértékű típushoz tartozó segédigét, segédigenevet, névutót és névutómelléknevet, valamint a nem toldalékértékű névelőt, kötőszót, tagadószót és partikulát dolgozza fel részletesebben. A mai leíró nyelvtanban tágabb szófaji osztályt jelölő mondatszókön belül az indulatszókkal, az interakciós mondatszókkal, a módosítószókkal, valamint a hangutánzó mondatszókkal foglalkozik.

A tankönyv második részét az *Alaktan (morfológia)* c. fejezet (129–137) alkotja, amely az általános alaktani bevezetés után az egyes szóalkotási módozatokat (A *szóalkotás módjai*, 139–162) mutatja be tüzetesebben. A szóképzés és a szóössz-

szetétel mellett, melynek során az összetett szavakat mélyebb elemzésnek veti alá a szerző, a ritkább szóalkotási módokat is áttekinti.

A tankönyv elméleti fejezeteit a *Gyakorlatok, feladatok* (163–177), valamint a *Fogalomtár* (179–188) c. részek követik. Az előbbihez kapcsolódó szófajtani elemzések, alaktani gyakorlatok, valamint az egyes szóalkotási módozatok felismeréséhez készült gyakorlófeladatok rendkívül hasznosak, és vélhetően nem kis segítséget nyújtanak a hallgatóknak a tananyag elsajátításához. A *Fogalomtár* c. fejezet szómagyarázatai az elméleti tananyagban előforduló idegen eredetű szavak és kifejezések jelentését oldják fel. A tananyagban való eligazodást a *Tartalomjegyzék* segíti; a tárgymutatót azonban hiába kerestük a kiadványban, holott a szerző a *Bevezetésben* külön felhívja rá a figyelmet.

A bemutatott segédlet összességében a szerző gondos körültekintése jellemzi: mind tartalmi, mind formai szempontból megfelel a tanulhatóság és az átláthatóság követelményének. Annak ellenére, hogy a tankönyvi szövegek sok idegen eredetű kifejezést tartalmaznak, a kiadvány nyelvezete világosnak, érthetőnek mondható. Az egyetem magyar szakos hallgatóinak kezébe ezáltal olyan tankönyv került, amely minden bizonnyal segíti őket az önálló tanulásban.

Jelentéstani alapismeretek c. tankönyvét a szerző a Selye János Egyetem alapképzésben részt vevő magyar szakos hallgatóinak ajánlja, de véleményem szerint mind a mesterképzésben (ahol a korábban megszerzett ismeretek felidézését, illetve elmélyítését segítheti), mind az idegennyelv-oktatásban jól hasznosítható.

Szemléletmódját tekintve a segédlet a hagyományos jelentéstani felfogásokra épül, s a fő hangsúlyt a szemantika alapvető kérdéseire helyezi. Szerkezetét tekintve 13 fejezetből áll. A bevezető részt követő *Tudománytörténeti áttekintés* (9–13) c. fejezetben a szerző kijelöli a jelentés tan helyét a grammatikai területek sorában, majd röviden áttekinti a szóban forgó tudományterület történetét. A *Szemiotikai alapfogalmak* c. részben a jelentés tan tanulmányozásához elengedhetetlen jelrendszerrel foglalkozó tudományág, a szemiotika alapfogalmait tárgyalja. Külön fejezetet (21–23) szentel a szemantika tárgyának, majd az említés szintjén szól egyes jelentéstani osztályozásokról is. Mivel a jelentést az újabb szemantikai felfogásoknak megfelelően nyitott fogalomként tárgyalja, a tankönyv következő fejezetében (*A jelentés*, 25–38) többféle jelentésmegközelítést is bemutat.

A kiadvány érdemi részét képező *A jelentésfajták*, illetve *A lexikológiai jelentésvizonyok* (45–65) fejezetekben Lőrincz Julianna áttekinti a különböző jelentésfajtákat, majd részletesen tárgyalja az egyes lexikológiai jelentésvizonyokat, miközben a velük kapcsolatos felfogások lényegét is ismerteti. A további fejezetekben a tulajdonnév szemantikai jellegzetességeivel (67–71), valamint a jelentésváltozások okaival (73–81) foglalkozik. A segédlet elméleti részét a *Jelentéstani fogalomtár* zárja, mely a tankönyvi szövegekben előforduló idegen szavak jelentését oldja fel.

A tankönyv másik fontos része a *Szöveggyűjtemény*. Az itt közzétett szemelvények egy része elméleti jellegű, míg mások gyakorlati jelentéstani problémákkal foglalkoznak. Ez utóbbiak elsősorban azokat a hallgatókat segítik a tanulás folyamatában, akik számára az elméleti rész nehéznek bizonyult. A segédlet terjedelmes szakirodalom-jegyzék zárja, amely hozzájárulhat a hallgatóknak a té-

mában való elmélyüléséhez. A *Név- és tárgymutató* a tankönyvben való könnyebb eligazodást szolgálja.

Lőrincz Julianna tankönyve összefoglalja, magyarázza, s példákkal szemlélteti azokat a jelentéstani fogalmakat, amelyek a magyar szakos hallgatók számára a szemantikai alapismeretek megszerzéséhez szükségesek. Rajtuk kívül azonban azok a magyar szakos pedagógusok is érdeklődéssel forgathatják, akik szeretnék felfrissíteni, illetve kiegészíteni jelentéstani ismereteiket.

H. Nagy Péter (szerk.): *Az éjszaka gyermekei. Tanulmányok a vámpírizmusról.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum (Parazita könyvek 6), 2012. 216 p. ISBN 978-80-8062-466-8

Baka L. Patrik

A tanulmánykötet, ahogy a címe is jelzi, a vérszívó-regényeket elemző szövegeket gyűjti egybe. Az így kialakult csokor minden eleme a szóban forgó jelenség valamely fontos jellegzetességére világít rá, jól alátámasztva a vámpírizmus flexibilis tulajdonságait, hisz e szubzsáner az általa életre hívott vérszívókhoz hasonlóan maga is terjed, prózáról lírára, rímről mozgóképre, filmről zenére és hangokról szerepjátékokra – így teremtve akár önálló univerzumokat. Megállíthatatlan és művészetközi, s látva folyton visszatérő reneszánszait, kis óvatlansággal halhatatlannak is mondható. S hogy miként éri el ezt? „A vámpír alakjában két fontos tabu kapcsolódik össze: a halál és a szex. Ez pedig minden kor olvasóit és nézőit izgató témakör” (19) – adja meg a választ Benyovszky Krisztián a kötet első tanulmányában. Olyan témáról van tehát szó, amely a természethez közeli, ösztönös oldalunkat éppúgy megszólítja, mint a transzcendens felé tekintő másikat, eljárva egyrészt az örök élet gondolatával, de a lélek különböző továbbélési módozatai mellett pusztulásának eshetőségével is. A kötet szerkesztője, H. Nagy Péter szerint „a tanulmányok sajátos viszonyba kerülnek egymással, hiszen az egyikben felmerülő kérdéseket a másik továbbfűzi, elkülönböteti, s ily módon olyan nem lineáris láncolat alakul ki, mely részleteiben, de egészében is áttekinthetővé teszi a vámpírizmus kulturális vérvonalát” (fülszöveg).

A mély elemzéseken túl a munka megannyi érdekességgel is szolgál. Sz. Farkas Jenő említést tesz például arról, hogy Vlad Tepes rokonságban állt Hunyadiakkal, s ő is kitér a karakter erotikus töltetére: „Ezért zseniális a mítosz, egyrészt a halál felől jön a figura, másrészt szexuálisan vonzó. Ezért is a nagyon fiatal lányok és a 40–50 közötti nők olvassák leginkább a mai vámpíros könyveket” (10). Azzal, hogy a szerzők történelmi személyiségeket (Báthory Erzsébet) és filmes klasszikusokat (Lugosi Béla) emlegetve hívják életre a téma tulajdonképpeni alfa-karakterét, Drakulát, s vele a világ és nemzeti irodalmunk e témához köthető klasszikus és kultikus alkotásait, egyrészt tájékozódási pontokat helyeznek el minden művészeti ágban, másrészt pedig kijelölik, hogy melyek azok az alkotások, amelyek a vámpírkultúrát ki- és továbbépítették. Amíg a szakírók gondos megfontolással utasítanak el vagy szorítanak háttérbe néhány, egyébként híres vámpír-regényt (Twilight-kvadrológia), másokat előtérbe is helyeznek; olyanokat, amelyek nem egyszerűen csak felhasználtak néhány klisé, de épp ellenkezőleg, azzal járultak hozzá a vámpírkultúra térnyeréséhez, hogy újra- vagy továbbgondolták annak jellegzetességeit. Az *éjszaka gyermekei* kitűnő tájékozódási pont az irányzat remekeit keresők számára, és remek kalauz az egyes művek háttértartalmainak felfedezéséhez.

Benyovszky Krisztián írása által felsejlik előttünk a vámpír mint mitológiai lény. Értésülünk annak megjelenési formáiról az egyes kultúrák és népek hiedelemvilágában, s mindemellett azt is megtudjuk, hogy a kifejezés maga mely nyelvből származik. Arany Zsuzsanna sorra végighalad az irányzat klasszikusain, egymásból

építkező s egymásra építő szövegekként kezelve azokat. Krasztev Péter Vámbéry Ármin és Bram Stoker kapcsolatára koncentrál, Hegedűs Orsolya pedig a Stoker-regényben fel-felvillanó nemzet-sztereotípiák révén a jelenség veszélyeire irányítja a figyelmet. Havasréti József az Ady-költészetre vonatkoztatva állítja párhuzamba a sötét múzsát és a vámpírt, Dósa Annamária s Németh Zoltán szövegei pedig a magyar – vagy épp finnugor – vámpírokkal ismertetnek meg bennünket. Kisantal Tamásnál a Nosferatu-filmekről, H. Nagy Péternél a szubzsáner különféle művészeti ágazatokban (médiумokban) való megjelenéséről, Stemler Miklósnál a vámpír-tematikájú szerepjátékokról, Rácz I. Péternél pedig a vámpírzenéről olvashatunk. Bár mindegyik tanulmány érzékelteti, hogy a vámpírizmussal szorosan együtt jár a sötétség, ne feledjük Nyikolaj Bergyajev gondolatait, melyek szerint „ahol a Gonosz jelen van, ott szükségképpen a Jónak is jelen kell lennie. E kettősségeket felvonulató művek az ember belső drámáját tükrözik vissza. Ezen alkotásoknak köszönhetően az ember »magasabb és alacsonyabb nézőpontból ismerheti meg önmagát: önnön fényéből, a benne meglévő isteni princípiumból, és önnön sötétségéből, a benne lakozó ösztönös-tudatalatti, démoni princípiumból«” (33).

Benyovszky Krisztián: *A Morgue utcától a Baker Streetig – és tovább*. Pozsony–Dunaszerdahely: Kalligram, 2016. 376 p. ISBN 978-80-8101-947-0

Keserű József

Benyovszky Krisztián új könyvének címe (*A Morgue utcától a Baker Streetig – és tovább*) könnyen félrevezetheti a felületes szemlélőt, hiszen elsősorban *nem* Edgar Allan Poe és Arthur Conan Doyle műveiről szóló tanulmányokat tartalmaz, hanem azokat a (nem kizárólag irodalmi) műveket állítja középpontba, amelyek e szerzők szövegeihez – különféle módon – kapcsolódnak. Ebből kifolyólag tehát nem a könyv címében megjelenő ikonikus helynevek válnak hangsúlyossá, hanem az, ami „tovább” van: könyvek, filmek, képregények, zeneszámok, egyszóval olyan alkotások, amelyek transzmediális univerzummá bővítik Poe és Doyle világát.

Figyelemre méltó – de egyáltalán nem példa nélkül álló –, ahogyan az irodalomtudós érdeklődése az írott szövegek mellett kiterjed az új médiumokra is. S bár Benyovszky a könyv előszavában kijelenti, hogy nem óhajt a médium „diszciplináris határokat összerosósó bűvös jelszavának engedve egyszer csak – a tényleges, filológiai alapú irodalmi stúdiumok rovására – filmmel, vizuális kultúrával, a digitális kommunikáció új műfajaival” (13) foglalkozni, a könyv nagy részében mégis ezt teszi. Persze nem holmi divatnak engedve, hanem feltehetően annak a belátásnak a következményeként, amely szerint az irodalom monomediális felfogása helyett sokkal gyümölcsözőbb és izgalmasabb az irodalmi művek és más médiumok közötti kapcsolatok vizsgálata. A Sherlock Holmesről szóló tanulmányok elméleti horizontja egyértelműen és következetesen transzmediális – állítson bármit is a szerző az előszóban –, ennél fogva éppen az irodalom „tényleges, filológiai alapú” tanulmányozását teszik – látens módon – kritika tárgyává.

Ettől függetlenül az előszó világosan orientál a könyv céljait és módszereit illetően (a szerző nemcsak a szövegi és képi világok közötti cserefolyamatok dinamikáját és a hősök médiumközi vándorlásának nyomon követését harangozza be, hanem a befogadás során létrejövő élményszerűség mozzanatának fontosságára is felhívja a figyelmet), így talán kevésbé lepi meg az olvasót, hogy az első tanulmány nem Edgar Allan Poe műveiről vagy annak irodalmi továbbgondolásairól, hanem a Nox Arcana elnevezésű dark ambient zenekar *The Shadow of the Raven* című albumáról szól. A későbbiekben aztán előkerülnek a Poe-szövegek (mindenekelőtt *A Morgue utcai kettős gyilkosság*, a *William Wilson*, a *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban*, *Az Usher-ház vége*, *Az áruló szív*, az *Arthur Gordon Pym*, *A kút és az inga* és persze *A holló*), valamint azok intertextuális kapcsolata is.

Érdeemes hangsúlyozni, hogy Benyovszky vizsgálatai nemcsak médiumköziek, hanem kultúraköziek is. Ezt bizonyítják azok az elemzések, amelyek az amerikai, az olasz, a cseh és a lengyel irodalom (magyar nyelvterületen kevésbé ismert és kutatott) szerzőit és műveit helyezik középpontba. Például Matthew Pearl *Poe árnya* című regényét, Stefan Grabiński (a „lengyel Poe”) egy novelláját vagy éppen Gustav Herling-Grudziński egy elbeszélését. Az elemzések elsősorban a jelentés nyitottságára, valamint a határsértő aktusok feltérképezésére fókuszálnak. Közös voná-

suk, hogy nemcsak az említett szerzők műveiről tudunk meg többet belőlük, hanem sokszor új fényt vetnek Poe játékba hozott műveire is. Mindemellett, természetesen, a kortárs magyar irodalom is szerephez jut a könyvben. Különösen érdekes az a tanulmány, amely Tózsér Árpád *Hommage E. A. P.* című verséből fejti vissza a Poe-intertextusokat, valamint A *holló* három kortárs magyar (Orbán János Dénes, Varró Dániel, Győri László) újraírását elemző írás is.

A könyv második felében olvasható Holmes-tanulmányok (így nevezem őket, mert nem a szerzőt és nem is mindig annak valamely művét állítják előtérbe, hanem elsősorban Sherlock Holmes műveken, korokon, nyelveken és médiumokon áthagyományozódó alakját) némileg más kérdések mentén szerveződnek, mint a Poe-tanulmányok. Holmes esetében sokkal hangsúlyosabb lesz a hős (és a mű, amelyben megjelenik) populáris jellege, valamint médiumok és kultúrák közötti vándorlása. Ez utóbbi nyomon követése egy egészen elképesztő apparátus mozgatóját igényli, hiszen „a Holmes-utánezatok és -paródiák száma légió” (241). Benyovszky mégis magabiztosan, imponáló tudással felvértezve vezeti végig az olvasót a Holmes-univerzumon. A *Hamis Holmes-ok ál-Watsonok* című tanulmányában például számba veszi a Holmes-továbbírások különböző stratégiáit – a megíratlan esetektől, a gyerekkort és a magánéletet tematizáló műveken át a különböző crossoverekig.

A könyv második részében fontos szerephez jutnak az irodalommal kapcsolatban álló médiumok: elsősorban a képregény (mindenekelőtt Petr Kopl művei) és a film (például Guy Ritchie két Holmes-filmje és főként a BBC Sherlock-sorozata). Ez utóbbi kapcsán olyan kérdések kerülnek előtérbe, mint a Doyle-szövegek motívumainak technikai médiumokon keresztül történő vándorlása, vagy éppen a sorozat extradiegetikus és metaleptikus vonatkozásai (a fiktív alakok által működtetett valós honlapok és blogok). Benyovszky ezzel kapcsolatban arra is rámutat, hogy Sherlock Holmes mint irodalmi hős transzmediális jellege nem új találmány, hiszen az illusztráció már az első megjelenésétől kezdődően szervesen hozzátartozott, sőt nagy mértékben alakította a róla formált képet.

Összességében elmondható, hogy Benyovszky Krisztián könyve egy nagyon izgalmas, aktuális kérdéseket feszegető, nagy tárgyi tudást felvonultató könyv, amely részben populáris témája, részben pedig olvasmányos stílusa miatt jó eséllyel pályázhat nemcsak a szakma, hanem a szélesebb közönség érdeklődésére is.

prof. PhDr. Alabán Ferenc, CSc.

egyetemi tanár
Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: alabanf@ujs.sk

Mgr. Baka L. Patrik

doktorandusz hallgató
Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: bakap@ujs.sk

L. Balogh Béni

főlevéltáros, tudományos titkár
Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára
H-1014 Budapest
Bécsi Kapu tér 2-4.
e-mail: l.balogh.beni@mnl.qov.hu

Hamerli Petra

doktorjelölt
Pécsi Tudományegyetem
Università degli Studi di Roma
„La Sapienza”
e-mail: hamerli.petra@gmail.com

Kanczné Nagy Katalin, PhD.

egyetemi adjunktus
Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Óvó- és Tanítóképző Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: kancznenagyk@ujs.sk

Katona Csaba

tudományos munkatárs
MTA BTK Történettudományi Intézet
H-1097 Budapest
Tóth Kálmán u. 4.
e-mail: katona.cheva@gmail.com

Dr. habil. PaeDr. Keserű József, PhD.

egyetemi docens
Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: keseruj@ujs.sk

Mgr. Lépes Oszkár

a Selye János Egyetem végzett
történelem-német szakos hallgatója
e-mail: lepes.oszkar@gmail.com

Dr. habil. Nagy Ádám, PhD.

egyetemi docens
Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Neveléstudományi Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: nagy.adam@ujs.sk

H. Nagy Péter, PhD.

egyetemi adjunktus
Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: nagyp@ujs.sk

Petres Csizmadia Gabriella, PhD.

egyetemi adjunktus
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi
Intézet
SK-949 74 Nitra
Dražovská cesta 4.
e-mail: gpetres@ukf.sk

Rusu Rowenna

doktorjelölt
Babe-Bolyai Tudományegyetem
Filozófiai Doktori Iskola
RO-400084 Cluj-Napoca
1 Mihail Kogălniceanu
e-mail: galrowenna@yahoo.com

Rudas László

egyetemi hallgató
Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Történelem Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: 119046@uj.s.sk

Simon Szabolcs, PhD.

egyetemi adjunktus
Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: simonsz@uj.s.sk

Dr. habil. Szarka László, CSc.

egyetemi docens
Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Történelem Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: szarkal@uj.s.sk

Szöts Zoltán Oszkár

levéltáros, főosztályvezető-helyettes
Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára
H-1014 Budapest
Bécsi Kapu tér 2-4.
e-mail: zoltanszots@gmail.com

Takács Henrietta

doktorandusz hallgató
Comenius Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
SK-814 99 Bratislava 1
Gondova 2

Tihanyi Tamás

egyetemi hallgató
Szegei Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
H-6722 Szeged
Egyetem u. 2.
e-mail: tomcsocso@freemail.hu

Tóth Kinga

egyetemi hallgató
Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno

2017. április 22-én ünnepli kerek jubileumát Dr. habil. Dr. Németh Mária Magdolna, CSc. egyetemi oktató, aki a Selye János Egyetem Tanárképző Kar Óvó- és Tanítóképző Tanszékén tevékenykedik az egyetem alapítása óta.

Az egyetemi város jellegét a működő egyetemek adják, ezért a 90-es években Komáromban kihelyezett részlegek kezdték meg tevékenységüket a Városi Egyetem égisze alatt, többek között a Győri Apáczai Csere János Főiskola tanítóképzése is, amit Németh Mária gesztorált. A 2004-ben alakult egyetemünk Tanárképző Karán ő lett az egyik szakfelelős.

Eddigi tanári munkássága alatt immár több generáció szerzett óvodapedagógusi vagy tanítói diplomát, általa vezetett diákok szereztek helyezést a tudományos diákköri konferencián dolgozatukkal, hallgatták élvezettel óráit, kérték fel téma-vezetőnek.

Győr és Komárom között ingázott ezen évek alatt, azonban mindig számíthattunk rá. Az egyetem kialakuló kapcsolatrendszerénél önzetlenül felajánlotta szakmai összeköttetéseit, több bilaterális szerződés kezdeményezője volt. Tudományos munkásságával hozzájárult a Tanárképző Kar szakmai elismertetéséhez, több tudományos monográfia, tudományos tanulmány szerzője, ma is aktívan publikál. A Selye János Egyetem emlékplakettje mellett 2016-ban rektori díjban részesült kiváló publikációs tevékenységéért.

A Tanárnőben nemcsak a kutatót, tudóst, szakembert, hanem a kellemes, mindig együttműködő, segítőkész kollégát is tiszteljük. Ezen életjubileum alkalmából kívánunk számára további jó egészséget, szakmai sikereket és életderűt!

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara oktatóinak legújabb kiadványaiból:

Alabán Ferenc: A kulturális identitás metamorfózisai. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2016. ISBN 978-80-8122-177-4

Dobay Beáta: Mozgásos játékgyűjtemény (óvó- és alsó tagozatos pedagógusok részére). Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2016. ISBN 978-80-8122-192-7

Horváthová Kinga – Szőköl István: A pedagógiai kommunikáció. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2016. ISBN 978-80-8122-175-0

Horváth Kornélia: Fejezetek a kortárs Magyar líráról. Monographie Comaromienses 18. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2016. ISBN 978-80-8122-185-9

Keserű József: Bevezetés az irodalomtudományba. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2016. ISBN 978-80-8122-174-3

ISSN 1336-8893

9 771336 889003